

CSAPÓ CSABA

A MAGYAR KIRÁLYI

CSENDŐRSÉG

TÖRTÉNETE

1881-1914

MC

130.522

CSA PÓCSA MŰGŰD KIDŰI CENŰG TÖŰG 1914

Csapó Csaba

A magyar királyi csendőrség története

A MAGYAR KIRÁLYI CSENDŐRSÉG TÖRTÉNETE
1881-1914

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM

É Csapó Csaba

Bevezetés (AKTA) az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatásával 7

I. A csendőrség születése 11

A MAGYAR KIRÁLYI CSENDŐRSÉG TÖRTÉNETE

1. Kettős alárendeltségben 1867-1876 14
2. Magyar fenntartás alatt 1881-1914 19

III. A magyar királyi csendőrség megszervezése és működése 20

IV. Csendőrség és közigazgatás 72

1. Megyék és községek 55
2. Városok 61

V. Oktatás, kiképzés 66

1. Legénység 66
2. Alisztrók 71
3. Tisztek 73
4. Személyi állomány és struktúra 79
5. A képzési rendszer értékelése 82

VI. Fegyverzet és felszerelés 84

1. Felismerés 84
A felismerési tárgyak beszerzése 84
A jelrendszerek 88
Ruházat 88
2. Fegyverzet 90
Puskák 91
Pisztolyok 94
Kardok 95

VII. Anyag- és technikai ellátás 97

1. Élelmiszer 97
2. Nyugdíj 100
3. Alapítványok 104
4. Egészségügy 105

VIII. Híradás 106

1. Híradás 106
2. Híradás 111

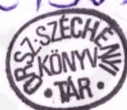
892

E könyv megjelenését
az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA)
támogatta

A MAGYAR KIRÁLYI CSENDŐRSÉG TÖRTÉNETE

1881-1914

MC 130.522

2000

© Csapó Csaba

© Pro Pannonia Kiadói Alapítvány

TARTALOM

Bevezetés	7
I. A csendőrség eredete	11
II Az erdélyi csendőrség	13
1. Kettős alárendeltségben 1867-1876.....	14
2. Magyar fennhatóság alatt 1876-1881	19
III. A magyar királyi csendőrség megszervezése és működése	20
IV. Csendőrség és közigazgatás	52
1. Megyék és községek	55
2. Városok	61
V. Oktatás, kiképzés	66
1. Legénység.....	66
2. Altisztek.....	72
3. Tisztek	75
4. Számvivőtisztek és altisztek	79
5. A képzési rendszer értékelése.....	82
VI. Fegyverzet és felszerelés	84
1. Felszerelés	84
A felszerelési tárgyak beszerzése	84
A „tömegrendszer”	88
Ruházat.....	88
2. Fegyverzet	90
Puska	91
Pisztoly.....	94
Kard.....	95
VII. Anyagi és szociális juttatások.....	97
1. Fizetés.....	97
2. Nyugdíj.....	100
3. Alapítványok	104
4. Egészségügy	105
VIII. Bírósági szervezet	106
1. A fegyverhasználati jog szabályozása	107
2. A fegyverhasználati jog gyakorlati alkalmazása	113

BEVEZETÉS

„... a rendőri működés helyes beillesztésétől az állami és társadalmi szervezetbe függ az emberre nélkülözhetetlen javaknak, s minden javak legbecsebbikének: a szabadságnak sorsa” – fogalmazta meg 1901-ben Concha Győző akadémiai székfoglaló értekezésében. Annak ellenére, hogy előadásában a szerző következetesen a „rendőri működés” kifejezést használja, tartalmából nyilvánvalóvá válik, hogy – mai kifejezéssel élve – a rendvédelem morális alapjait kívánta megfogalmazni. Vizsgálatának módszere és annak jelentősége mindenképpen úttörő jelentőségű, de talán nem tekinthető véletlennek, hogy a kiváló tudós elvi fejtegetései a gyakorlati életben visszhang nélkül maradtak.

Az olvasó joggal teheti fel a „miért?” kérdését, hiszen az általunk vizsgált időszak bővelkedett nagy elmékben, megtermékenyítő gondolatokban és ezek az évtizedek talán a magyar történelem azon ritka pillanatai közé tartoztak, amikor a „szellem” ereje jelentős befolyással volt az ország sorsának alakulására. További dilemmát jelenthet, hogy milyen szerepet töltött be a csendőrség Magyarország hatalmi hierarchiájában, mennyiben kötődött, illetve túlléphetett-e a felettes politikai hatóságok által megszabott kereteken. A szervezet rendkívül erős – és korszakunkon messze túlmutató – konzervativizmusa, hagyományai, a legénységi állomány származása, neveltetése stb. hátráltatta vagy elősegítette az alapvető feladatként meghatározott közbiztonság fenntartását. Mit jelentett a két minisztériumnak történő alárendeltség a gyakorlatban és a katonai hatások megerősödése nem vezetett-e a polgári felügyelet túlzott mértékű visszaszorulásához. Egyáltalán hogyan viszonyultak az ország polgárai ahhoz a testülethez, amelynek korábban jelentős politikai elnyomó funkciói voltak. Az általunk vizsgált kérdések sorát az egyes csendőrök életkörülményeitől a minisztertanácsi vitákig még számtalan tárgykörben lehetne folytatni, mert a szakirodalom ezek megválaszolásához szinte semmilyen támpontot nem nyújt.

A magyarországi rendvédelem történetének kutatásáról megállapítható, hogy a XIX-XX. században mindinkább a történészek és a társadalom érdeklődésének periferiájára szorult. A csendőrség történetének feldolgozása még ezen túlmenően is hiányos, ami nem magyarázható egyértelműen az utóbbi évtizedek csendőrséggel kapcsolatos általánosan negatív megítélésével. Ennek talán legjobb bizonyítéka az lehet, hogy a Magyarországon 1849 óta működő szervezet történetéről 1920-ban jelent meg az első önálló kötet, amelyet csak 1973-ban követett Kövendy Károly Kanadában kiadott összeállítás.

A hiányosságok között első helyen kell megemlítenünk, hogy az abszolutizmus korának csendőrségéről jelentős kutatási eredményeket felmutató magyar nyelvű munka még nem jelent meg, holott a levéltári források rendkívül bőségesek és a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban könnyen hozzáférhetőek. Ezt csak részben ellensúlyozza a német nyelvű – döntően osztrák – szakirodalom viszonylagos terjedelmessége, mert e kiadványok a szervezeti keretek megjelölésén túlmenően a magyarországi viszonyokkal keveset, vagy egyáltalán nem foglalkoznak.

A csendőrség 1849-1867 közötti történetével foglalkozó, rövidebb terjedelmű írások Magyarországon 1945-ig meglehetősen tárgyilagosak voltak, ami a korszak általánosan negatív társadalmi megítélésének tükrében meglepő lehet. Ez jelen esetben azt jelentette, hogy nem hangsúlyozták túl a császári királyi csendőrség politikai funkcióit, jelentős szerepet kapott azonban közrendvédelmi feladatainak bemutatása. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a magyar királyi csendőrség az 1881-es megalakítás után szinte változatlan formában folytatta a korábbi szervezet rendfenntartó tevékenységét, így az azelőtti évtizedek általános elutasítása esetleg az általunk tárgyalt időszakra is megerősítést nyerhetett.

A dolgozat központi témájának tekintett 1881-1914 közötti évekből elsődlegesen az eddig feltáratlan levéltári forrásokat kell kiemelnünk. A csendőrség speciális kettős alárendeltségéből következően ezek túlnyomó többsége a Magyar Országos Levéltárban, kisebb hányada a Hadtörténelmi Levéltárban található. A levéltári források minőségének, feldolgozhatóságának szempontjából általánosságban előnyt jelentett a csendőrség katonai szervezettsége, mert az előterjesztések, jelentések stb. jól összefogottak, témaorientáltak és maximális hozzáértésről tesznek tanúbizonyságot.

A levéltári források alapján pontos képet kaphatunk a csendőrségen belül zajló folyamatokról, de ennek kereteit a törvények, a két miniszter által kibocsátott rendeletek és szabályzatok határozták meg. A csendőrséggel kapcsolatos rendeletek megjelenésének a korszakban nem létezett egységes fóruma, így a minisztériumok által megjelentetett kiadványok pótolták ezt. A Honvédelmi Minisztérium a „Rendeleti Közlöny a magyar királyi honvédség számára” c. hivatalos lapban, a Belügyminisztérium a „Belügyi Közlöny”-ben, a „Magyarországi Rendeletek Tára”-ban vagy 1912-től a „Csendőrségi Közlöny”-ben.

A hivatalos kiadványoktól eltérően meglehetősen óvatossággal kellett kezelnünk a különféle sajtótermékeket. A rendfenntartás – és ennek természetes részeként a csendőrség – minőségének megítélése az esetek döntő részében pártszimpátia kérdése is volt. A rendvédelmi szaksajtó és a kormánypárti lapok általában teljes természetességgel álltak ki a csendőrök mellett, míg az ellenzéki sajtó véleménye gyakran lesújtó volt. Ezek az egymásnak sokszor teljesen ellentmondó vélemények – például egy-egy fegyverhasználati eset

megítélésénél, választásoknál – azonos adatok alapján kerültek leközlésre és a valósághoz gyakran semmi közük nem volt. A sajtóanyag átvizsgálásakor ezért alapvető szempontnak a belső szervezetre és működésre vonatkozó adatok figyelembe vételét tekintettük, szemben a külső megítéléssel. Ezért kell kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanunk a „Rendőri Lapok”, majd 1905-től a „Csendőrségi Lapok” cikkeinek, amelyek – a rendkívül színvonalas szaccikkek mellett – még visszafogottságukban is a csendőr legénység egyedi érdekvédelmi fórumává váltak.

A korszakunkra vonatkozó szakirodalom áttekintését a Némethy Ferenc csendőr százados által írott munkával kell kezdenünk. A két részletben, 1899-ben és 1900-ban megjelent tanulmány máig a legkitűnőbb összefoglalása a csendőrség századfordulós állapotának, amelyet sajnos a későbbi szerzők igen gyakran nem használtak fel írásaikban. A munka célja elsődlegesen a közigazgatási tisztviselők tájékoztatása volt, ebből következően bőséges terjedelemben foglalkozik a szervezettel, a szolgálattal, a közigazgatás és csendőrség viszonyával, de szinte csak utal a történeti előzményekre.¹

Két évtizeddel később jelent meg a csendőrség magyarországi történetét feldolgozó első történeti munka, amely Preszly Lóránd nevéhez fűződik. A szerző az 1887-től évente kiadott „Csendőrségi Zsebkönyv” alapján írta meg művét, felhasználva az előző évre történő visszatekintéseket. A könyv terjedelmének kétharmad részét az események kronologikus bemutatása teszi ki, először tárgyalva részletesen a csendőrség magyarországi működésének előzményeit. A tematikus fejezetek adatgazdagok és részletesek, de nagy hibájuk, hogy nélkülöznek mindenfajta időrendiséget, ezért a kronologikus rész állandó forgatása nélkül használhatatlanok.² Preszly Lóránd 1926-ban megjelent második könyvében a tisztikar életrajzi adatainak jelentős részét gyűjtötte össze, kiegészítve az altisztekről rendelkezésre álló adataival.³

Az 1945 utáni szakirodalom vizsgálatánál éles határvonal húzható a magyarországi és az emigrációban íródott kötetek között. 1973-ban Torontóban Kövendy Károly összeállításában jelent meg a „Magyar Királyi Csendőrség. A csendőr békében, háborúban és emigrációban.” c. gyűjtemény, amely az egykori csendőrök visszaemlékezéseit tartalmazza. Döntően az első világháború utáni és a második világháborús időkkel foglalkozik, rendkívül gazdag képmelléklettel.⁴ Tematikájában és színvonalában is jelentősen eltér ettől Rektor Béla könyve, aki a csendőrség magyarországi történetét annak francia eredetétől 1945-ig tárgyalja.⁵

A magyarországi szakirodalom az 1990-es évek elejéig az emigránsokhoz hasonló – de ellentétes előjelű – elfogultsággal vizsgálta a csendőrség történetét, amelyek közül két kötetet kell megemlítenünk: Hollós Ervin és Katona Géza műveit. Hollós Ervin a Horthy-kor csendőrségét elemzi, míg Katona Géza elsősorban a sajtóanyag alapján az 1914-ig terjedő időszak rendvédelem-történetét írta meg.⁶

Az eddigiekben felsoroltaktól eltérően jelentős tudományos eredményként kell értékelnünk Szakály Sándor tábori csendőrségről írott kötetét. A szerző széleskörű levéltári kutatásokra alapozott munkájában – némi történeti felvezetés után – az 1938-1945 közötti évekről nyújt tájékoztatást, immár minden politikai felhang nélkül.⁷

A deportálások csendőri vonatkozásaival (is) foglalkozik Molnár Judit „Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben” c. művében.⁸ A kötet korszakunkat tekintve nem nyújthatott segítséget, de rendkívüli alaposága iránymutató lehet a téma későbbi kutatói számára.

A megélnékül érdeklődés 1990-től egy konferencia-sorozatot indított útjára, amelynek előadásai évente „Rendvédelem-történeti füzetek” címszó alatt nyomtatásban is megjelentek. Az öt év alatt elhangzott előadások képezték az alapját a Rendőrtiszti Főiskolán „A magyar rendvédelem története” c. jegyzet kiadásának, amely egy évvel később könyv alakban is megjelent. A kötet először tesz kísérletet egy több szervezetet és több száz évet felölelő kérdéskör komplex vizsgálatára.⁹

A csendőrség történetével foglalkozó irodalom áttekintése alapján megállapítható, hogy – az utóbbi években elkezdődött növekedés ellenére – ezek száma rendkívül csekély és jelentős részük a kutatásokban nem nyújthatott segítséget. A dolgozat címében is megjelölt 1881-1914 közötti évekre vonatkozóan tehát nélkülözhetetlen volt a levéltári források és az egykorú nyomtatott források minél teljesebb felhasználása.

I. A CSENDŐRSÉG EREDETE

A „csendőrség” – vagy korabeli szóhasználatlal „Gens d’armes” – kifejezés eredetileg egy elit katonai testület megjelölésére szolgált, amelyet VII. Károly francia király állított fel 1429-ben. Napóleon a szervezetet 1798-ban átalakította és békeidőben kizárólag az országon belüli közbiztonsági feladatokra alkalmazta. A Franciaország által elfoglalt területeken, elsősorban a német fejedelemségekben 1809-1812 között ennek mintájára szervezték meg a rendfenntartó csapatokat.¹⁰

Az osztrák csendőrségre a legnagyobb hatást a Lombardiában és Dél-Tirolban felállított csendőrezred gyakorolta, amely a bécsi béke után Ausztria fennhatósága alá került. Az ezred létszáma 1012 fő volt és a hadsereg kiegészítő részét képezte. Ez háborúban a hadsereg körletében a rend fenntartását jelentette, míg béke idején Lombardiában továbbra is közbiztonsági szolgálatot teljesített. Szervezetét tekintve 5 ½ svadronyra tagolódott. Minden svadronynak 2 szárnya, ezeknek 2-2 szakasza, a szakaszoknak több szekciója volt, amelyek 2-3 őrszel rendelkeztek. Az ezred parancsnoka a csendőrségi felügyelő.¹¹

Az 1848-1849-es forradalom leverését követően a lombard csendőrezred példája alapján építették ki az osztrák cs. kir. csendőrség szervezetét. Az 1849. júliusában meghatározott elveknek megfelelően augusztusban kezdte meg működését a pozsonyi, majd 1850. januárjában a győri csendőrezred. Az 1850. január 18-án kibocsátott törvény 16 ezred felállításáról rendelkezett. A három magyarországit Kassán, Pesten és Nagyváradon helyezték el, Erdély csendőrségét Nagyszebenből, a Temesi Bánság és Szerb Vajdaság területén található ezredet pedig Temesvárról irányították.¹² A cs. kir. csendőrség a legnagyobb létszámmal 1857-ben működött, amikor 19 ezredben 18 985 tiszt és közcsendőr szolgált, összesen 2 606 őrsön.¹³

A csendőrség élére Johann Kempen altábornagyot nevezték ki, aki nemcsak a csendőrségi felügyelő tisztét töltötte be, hanem egyben a monarchia minden rendészeti ügyeinek intézője is volt. A legénységet a hadseregből válogatták és 8 évi szolgálatra kötelezték, de a katonáknál magasabb zsoldot kaptak és ezt különféle pótlékokkal egészítették ki.¹⁴ A szervezet lényegében megegyezett a mintának tekintett lombardiai csendőrségével, az ezredparancsnokságok alárendeltségében szárnyak, szakaszok, szekciók és őrsök működtek.

A csendőrség mellett a birodalom egészében kiépítették a rendőrség intézményét is és ezzel első alkalommal választották el egymástól az államrendőrségi és helyi rendőrségi funkciókat. A rendvédelmi feladatok hármas feladatmegosztása máig ható elvek szerint történt. Megkülönböztették a köz-

biztonság és a belső rend fenntartását, vagyis azt a területet, amelyet az állami rendőrségnek kellett ellátnia, a személy és a tulajdon védelmét, amelyet a bűnüldöző vagy biztonsági rendőrség körébe utaltak, végül a közrendvédelmet, amely a közigazgatási rendőrség feladata volt.¹⁵

A szabadságharc leverése után a csendőri-rendőri szervezet elsődleges feladatát természetesen a politikailag veszélyesnek nyilvánított személyek megfigyelése, a politikai rendezvények felügyelete, a sajtó ellenőrzése képezte. A csendőrség teendőinek módosulása az 1850-es évek második felétől érzékelhető, amikor a politikai enyhüléssel párhuzamosan egyre inkább előtérbe került a hagyományos rendőri tevékenység, a bűnmegelőzés, a lopások, rablások megakadályozása.

A közbiztonsági rendszer teljes átalakítására az 1859-es háborús vereséget követően került sor. A 19 csendőrezredből 9-et feloszlattak, a megmaradók létszámát pedig jelentősen csökkentették. Megszüntették a rendőr-minisztériumot, a városokban a rendőr-igazgatóságokat és városkapitányságokat az önkormányzati rendőrségek váltották fel, a megyékben több helyen újjászerveződött az 1848 előtti pandúrszervezet. Az 1861-es politikai fordulat a csendőrség és általában a rendvédelem tekintetében nem jelentette a korábbi formákhoz történő visszatérést, az önkormányzati hatáskör a közbiztonság tekintetében lényegében érintetlen maradt.

A csendőrség visszafejlesztése természetesen kihatással volt a működésére is. Az alacsony létszám és az egymásnak ellentmondó intézkedések következtében korábbi feladatainak ellátása lehetetlenné vált, egyre kevésbé volt képes a felerősödő magyar függetlenségi mozgalmak ellenőrzésére. Az 1866-ban tervezett fejlesztések végrehajtását a birodalom dualista átalakítása megakadályozta, de a központi érdekérvényesítés szempontjából csaknem két évtizedig megbízhatóan működő testület az 1880-as évek magyarországi politikusai előtt követendő példává vált.

A csendőrség élére Johann Kempen altábornagyot nevezték ki, aki nem csak a csendőrségi felügyelő tisztet töltötte be, hanem egyben a monarchia minden rendészeti ügyeinek intézője is volt. A legénységet a hadszékhelyről kivonták és 8 évi szolgálatra kötelezték, de a katonáknál magasabb szobrot kaptak és ezt különféle pótlékokkal egészítették ki.¹⁶ A szervezet lényegében meggyezett a minának tekintett lombardiai csendőrségével, az ezredparancsnokok azeneliségekben származtak, szakaszcsoportok és őrsők működtek.

A csendőrség mellett a birodalom egészében léptették a rendőrség intézményét is és ezzel első alkalommal választották el egymástól az állami rendőrségi és helyi rendőrségi funkciókat. A rendvédelmi feladatok hármas felosztására még hat évek szünet történt. Megkülönböztették a köz-

II. AZ ERDÉLYI CSENDŐRSÉG 1867-1881

A magyarországi csendőrség történetében korszakhatárt jelentett az 1867. márc. 23-án Budán kiadott királyi rendelet, amely feloszlatta Magyarország területén a zsandárságot és a közbiztonsági szolgálatot a törvényhatóságokra bízta. (I. sz. melléklet)¹⁶

Szakmai szempontból talán igen, politikailag azonban nem lehetett megkérdőjelezni a döntés helyességét. Az új magyar alkotmányban ugyanis a közbiztonság fenntartása nem szerepelt a közös ügyek között, tehát a Magyarországon működő csendőrség nem maradhatott osztrák parancsnokság alatt. A magyar kormány pedig érthetően nem vehette szolgálatába azokat a csendőröket, akik közel két évtizedig eszközei voltak Magyarország elnyomásának. Erdélyben és Horvátországban a csendőrség fennmaradt, az utóbbi ügyeibe azonban a magyar kormánynak 1876-ig nem volt beleszólása.

Az 1867-ben decentralizált, törvényhatóságok által működtetett közbiztonsági rendszer azonban nem váltotta, nem is válthatta be a hozzá fűzött reményeket. A vármegyénként szervezett testületek nem egymást kiegészítve, hanem egymás mellett tevékenykedtek. A csendőrség feloszlásával ugyanakkor a megyék közbiztonságát felügyelő állomány jelentősen csökkent, a csendőröket nem sikerült megfelelő létszámban pótolni: pl. Máramaros megye főispánjának 1867-ben kelt jelentése szerint, amíg korábban a megyében 40 cs. kir. csendőr és 30 megyei pandúr teljesített szolgálatot, ez a létszám 8 csendőrbiztosra és 30 gyalogos pandúrra csökkent. Az általa kért 18 fős létszámemelésből ennek ellenére csak 12 főt engedélyeztek.¹⁷

A közrend általános válsága már 1868-ban sürgős intézkedéseket tett szükségessé. Az egyik megoldási lehetőség az ún. királyi biztosok kiküldése volt, akik között nyugdíjazott csendőrt is találunk. Somogy és Zala megyékben a közbiztonság helyreállítására pl. gr. Forgách Mór korábbi csendőr ezredes neveztek ki teljhatalmú királyi biztosnak.¹⁸ A biztosok területükön igénybe vehették a katonaság segítségét, így viszonylag gyorsan értek el eredményeket. Ezt a megoldást azonban csak ideiglenes jellegűnek tekintették, mert a katonák bevetése sokba került és távozásuk után a „betyárkodás” ismét jelentős méreteket öltött.

A második lehetőség egy országos hatáskörű rendőrség megszervezése volt. A közbiztonsági szolgálat tekintetében, az erdélyi csendőrség feloszlása mellett ez volt a parlamenti ellenzék egyik fő követelése. Még a megyei csendőrbiztosok 1870-ben tartott értekezlete is a pandúr-intézmény feloszlását és egy egységes rendőrség létrehozását vetette fel.¹⁹

A harmadik megoldás lehetett az országos hatáskörű csendőrség újjászervezése, amihez a korábbi negatív tapasztalatok alapján azonban még hosz-

szabb időnek kellett eltelnie. Ennek ellenére a legsürgetőbb feladatnak az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség helyzetének rendezését tartották.

1. Kettős alárendeltségben 1867-1876

1867-ben a két csendőrezred nevét megváltoztatták. Az erdélyi a „10. sz. országos csendőrparancsnokság”, a horvátországi a „8. sz. országos csendőrparancsnokság” elnevezést kapta. Alárendeltségük tekintetében is változás történt. Míg korábban egyedül a hadügyminiszternek tartoztak felelősséggel, 1867-től ez már csak a személyi és fegyelmi ügyekre korlátozódott, azonban ebben az esetben is azzal a megkötéssel, hogy a tisztek kinevezéséhez a magyar illetve a horvát kormány hozzájárulására is szükség volt. A közbiztonsági szolgálattal kapcsolatos minden döntés ettől az időponttól a magyar és a horvát kormányt illette. Ezen engedményektől eltekintve a két csendőrparancsnokság továbbra is a közös hadsereg szerves része maradt, amit az is bizonyít, hogy a szolgálati nyelv változatlanul a német.

Az erdélyi és horvátországi csendőrség hadügyi vonatkozásait a bécsi központi csendőr-felügyelőség intézte, amelynek költségeihez a magyar kormány minden évben kb. 3 000 Ft-os összeggel járult hozzá.²⁰

A létszámviszonyok változása már a kezdetektől központi problémát jelentett és sok esetben veszélyeztette a szervezet hatékony működését. A légénység és a tisztikar érzekelve a csendőrség fennmaradása körüli bizonytalanságot, inkább kilépett vagy az ausztriai ezredekhez kérte át magát. A minisztertanács a közös hadügyminiszter segítségét kérte, hogy „a magyar ezredek ez évben elbocsájtandó légénységéből megfelelő számú alkalmas egyéneket ismétli belépés (reengagirung) útján az erdélyi csendőrség számára... felvegyen.”²¹ A kérés nem érte el a kívánt eredményt, mert az 1869. július 1-jei 1 207 fős létszám két év alatt 637 főre csökkent.²²

Az erdélyi csendőrséget a leghevesebb támadások a parlamentben, az évente megszavazott költségvetés vitája alkalmával érték. Bár a többség a kormány által előterjesztett összeget minden évben megszavazta, az ellenzék kül- és belpolitikai, illetve gazdasági érvekkel igyekezett kierőszakolni a feloszlátását. Indokaik a következő pontokban foglalhatóak össze:

1. fenntartása törvényellenes, mert a közös ügyek között nem szerepel és akadályozza az erdélyi törvényhatóságok autonómiáját;
2. Magyarország és Erdély egysége a feloszlátásig nem tekinthető végrehajtottnak;
3. egy idegen hatalom hadseregének kiegészítő része és ezen keresztül a közös hadügyminiszternek beleszólása van Magyarországra belügyébe;
4. a szolgálati nyelv miatt a németesítés eszköze;

5. egy országos rendőrség felállítása sok magyarnak – és nem idegennek – jelentene munkalehetőséget;
6. rendkívül költséges intézmény.

Az ellenzéki felszólalásokból a későbbiek ismeretében Tisza Kálmán véleményét érdemes kiemelni, aki a feloszlítás mellett a másik lehetőséget a magyar fennhatóság alá helyezésben látta. Véleménye szerint a belügyminiszter jelenleg nem vállalhatja a felelősséget egy olyan szervezet működéséért, amelynek nem csak ő parancsol.²³

A bírálatok mellett azonban az ellenzéki és a kormánypárti képviselők is egyetértettek abban – egy-két szélsőséges véleményt leszámítva –, hogy a csendőrség, mint közbiztonsági szervezet, feladatát Erdélyben kitűnően látja el. Ez volt a véleménye Brennerberg Mór osztálytanácsosnak, a Belügyminisztérium közbiztonsági ügyosztálya ideiglenes vezetőjének is, aki a csendőrség 1871. évi tevékenységéről a következőket írta: „... Erdélyben – ahol a legtöbb egymásba ütköző elemek és érdekek léteznek, hol továbbá a szomszéd országokkal fenntartott élénk forgalom és közlekedés legtöbb egyenetlenségekre nyújt alkalmat –, a közbiztonság állapota, nem csekély részben éppen a csendőrség jó behatása folytán, aránylag a legjobb.”²⁴

1872. februárjában a horvát kormány képviselői felvetették, hogy az eddig a közös hadügyminiszter által kezelt ügyeket a Honvédelmi Minisztérium vegye át.²⁵ Az elvi egyetértés ellenére a május 21-i minisztertanácson a magyar kormány az erdélyi csendőrség rendőrséggé történő átalakítása mellett döntött, ami az alig három hónappal korábbi megegyezéssel teljesen ellentétesnek tekinthető.²⁶

1873-ban a parlament pénzügyi bizottsága három megoldást javasolt a belügyminiszternek a kérdés megoldására:

1. az 1870. évi XLII. tc. Erdélyben történő végrehajtása;
2. a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvény néhány szakaszának Erdélyre vonatkozó módosítása;
3. országos rendőrségi törvényjavaslat beterjesztése.²⁷

A képviselőház az indítványt elfogadta és kötelezte a minisztert, hogy az általa választott megoldást törvényjavaslat formájában a parlamentnek terjessze be. Ennek ellenére törvényi szabályozásra 1881-ig nem került sor.

1873-ban a belügyminisztériumi ügyosztályok beosztása megváltozott, a csendőrség a VII. (államrendőri és közbiztonsági) osztályhoz került. Az osztály vezetője Jékelfalussy Lajos t. miniszteri tanácsos, a „b” alosztály (közbiztonsági ügyek) vezetője Brennerberg Mór lett.²⁸ Ebben az évben egy jelentős értékű intézkedéssel a csendőrség költségvetését az állami „rendkívüli szükségletek” rovatból a „rendes” költségek közé tették át. Ezzel a képviselőház – bár az ellenzéki felszólalásokból nem ez derül ki – de facto elismerte a csendőrséget Erdélyben törvényesen működő szervezetnek.²⁹

Az események menetében a döntő fordulat 1875. márciusában következett be, amikor a Wenckheim kormányban Tisza Kálmán elfoglalta belügyminiszteri posztját. A március 9-i minisztertanácson azzal a határozott véleménnyel lép fel, hogy az erdélyi csendőrséget nem szabad feloszlítani, hanem mindent el kell követni annak érdekében, hogy a közös Hadügyminisztérium fennhatósága alól a magyar kormány alá kerülhessen.³⁰

A kormány támogatásának megszerzése után javaslatát a parlamenti bal-közép is zajos ünneplésben részesítette, annak ellenére, hogy korábban éppen ők követelték a leghangosabban a csendőrség felosztatását.³¹

A március 24-i koronatanácsi ülésen Wenckheim Béla miniszterelnök és Tisza Kálmán belügyminiszter együtt terjesztette be az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség teljes átvételének kérelmét. Ferenc József azonban az elhangzottakra nem is reagálva egyedül a rendkívül alacsony létszám kiegészítéséről volt hajlandó nyilatkozni. Felvetette, hogy az állományt nem abból a kontingensből kellene-e feltölteni, amelyet a honvédséghez soroztak be.³²

Bár a magyar és a horvát kormány ekkor még nem ezt a problémát állította a tárgyalások középpontjába, ennek fontosságát nem lehetett kétségbe vonni. Ezt igazolja az a tény, hogy Horvátországban már a közös hadsereg újoncain vezényelték a csendőrséghez, mert az állomány feltöltéséhez nem találtak elég önkéntest. Hasonlóan alakult a helyzet Erdélyben is, ahol a létszám 1869-1876 között a 2/3-ára csökkent, bár a hadseregből történő kiegészítésre ekkor még nem került sor.

Az átvétel részleteinek tisztázása Szende Béla honvédelmi miniszter feladata volt. Két kérdéssel kapcsolatban alakult ki éles vita Koller hadügyminiszterrel. A csendőrségnél maradó tisztek számára a magyar kormány feltételként szabta a tökéletes magyar nyelvtudást, a távozó tisztek nyugdíj- és próbaidős illetményét pedig a Hadügyminisztériumnak kellett volna fizetnie.³³ A véleménykülönbségeket az 1875. augusztus 16-i koronatanácson sikerült tisztázni. Itt fogalmazódtak meg azok az alapelvek, amelyek – Ferenc József utasítása szerint – már nem az 1868. évi XLI. tc-en alapultak, tehát nem magyar állampolgárságú és magyarul nem beszélő tisztek is maradhattak a csendőrségnél. Ekkor született döntés arról is, hogy a csendőrpáncsnokságokat nem olvasztják be a honvédségbe. A hadügyminiszter nem járult hozzá, hogy a közös hadsereghez vagy annak tartalékához tartozó személyek a honvédségben is aktív szolgálatot vállaljanak.³⁴

A változtatásokat véglegesen az 1876. április 24-én kiadott 1552. és 1553. sz. honvédelmi miniszteri rendeletek szabályozták. (II. sz. melléklet)³⁵ A két páncsnokság elnevezése megváltozott: „magyar királyi erdélyi csendőrség páncsnoksága” és „magyar királyi horvát-szlavón csendőrség páncsnoksága” nevet kapták. A szolgálati nyelv Erdélyben a magyar, Horvátországban a horvát lett. A rendeletek szabályozták az állományviszonyokkal, bíróságokkal kapcsolatos ügyeket és a páncsnokságok honvédséghez való viszonyát.

Katonai tekintetben a csendőrparancsnokságokat a honvéd dandár-, illetve kerületi parancsnokságoknak és a honvédség főparancsnokának rendelték alá. A legénység kiegészítésének eddigi formáit nem változtatták meg:

1. sorhad-kötelezettségük utolsó évének 2. felében tartósan szabadságot; 2. tartalékosok;
2. tartalékosok;
3. állandó póttartalékosok;
4. a honvédség állományába tartozó és legalább 8 heti kiképzésben részesült önkéntesek léphettek be.

A csendőrséghez való belépéshez szükséges feltételek:

1. alkalmasság a katonai szolgálatra;
2. jó magaviselet;
3. nőtlen vagy gyermektelen özvegyi állapot;
4. írni és olvasni tudás;
5. „annyi szellemi képesség”, hogy képes legyen csendőri szolgálatot teljesíteni.

A hadügyminiszter hozzájárult ahhoz is, hogy a csendőrségnél szolgáló sorhad- vagy honvéd-kötelezetteket véglegesen az illető csendőrparancsnokságok állományába helyezték át. Ez azért volt rendkívüli jelentőségű, mert egy 1875. augusztusi kimutatás szerint az erdélyi csendőrségnél 411, a horvátországi 132 sorszolgálatképes egyén volt, akik az állomány kb. 50, illetve 25 %-át adták. Mozgósítás esetén ezek kiválása a csendőrség összeomlását jelenthette volna.

1876-ban a legénység szolgálati idejét – a próbaszolgálattal együtt – 3 évben határozták meg és kötelezővé tették a fizikai alkalmasságot bizonyító orvosi igazolást.³⁶ 1877. január 1-jétől a lelkeszeti ügyek és egyházi anyakönyvek vezetése a közös hadsereg lelkeszetétől az egyes esetekben illetékes különféle vallásfelekezeti lelképászorokhoz került át. Ekkor szabályozták a legénység nőülésének feltételeit is. A fennálló törvényekre hivatkozva megtiltották, hogy „keresztyén- és mózesvallású személyek” házasságot kössenek.³⁷

Az erdélyi csendőrség magyar fennhatóság alá rendelése és átalakítása ezzel befejezettnek tekinthető, a horvát-szlavón csendőrség átvételét azonban korántsem sikerült ilyen megnyugtató módon rendezni. A vitával kapcsolatosan két kérdést érdemes kiemelni.

1876. május 6-án a honvédelmi miniszter értesítette a Honvéd Főparancsnokságot, hogy Koppitsch Ottó ezredes, a horvát-szlavón csendőrség parancsnoka az alárendeltség megváltozása miatt szolgálatát tovább nem vállalja és a parancsnokságot május 1-jétől ideiglenesen helyettesének adta át.³⁸ Bár az ezredes az indokot később megváltoztatta – nyugdíjazási kérelmére és a horvát nyelv meg nem értésére hivatkozott –, a tiltakozás ezen formája figyelemre méltó, ugyanis a horvát-szlavón csendőrség parancsnokaként az egyik résztvevője volt az átvételről folyó tárgyalásoknak.³⁹

A második esetben egy illetékességi vita vezetett a horvátországi csendőrség kérdésének minisztertanácsi megvitatásához, ahol a bán nem értett egyet azzal, hogy:

1. a honvéd dandár- és kerületi parancsnokok, továbbá a honvédség főparancsnoka megvizsgálhatják a horvát-szlavón csendőrség szolgálati könyveit és menetkimutatásait;
2. a honvédelmi miniszter tiszteket oszthat be próbaszolgálatra a horvát-szlavón csendőrségre;
3. változtatás történt a horvát-szlavón csendőrség ruházatán és nevében a „magyar” jelző is szerepel.⁴⁰

Az alárendeltség – és ezen keresztül a nemzeti kérdés – felvetése a magyar politikusok részéről éppen olyan merev elutasításban részesült, mint amikor korszakunkban több alkalommal éppen ők próbálták felvetni Ferenc József előtt egy önálló magyar hadsereg megteremtésének gondolatát.

A politikai folyamatok tárgyalásának lezárásaként érdemes felvetnünk néhány olyan gondolatot, amelyek talán sikeresen hozzájárulhatnak a kérdés nagypolitikai összefüggéseinek tisztázásához.

Az 1867-es kiegyezés Ausztria és Magyarország kompromisszumos megállapodása volt, amelyben magyar részről az egyik fő feltételnek az 1848-ban elfogadott unió maradéktalan visszaállítását tekintették. Bár a részletes szabályozást csak az 1868. évi XLIII. tc. tartalmazta, az Andrássy-kormány már 1867. március 8-án felhatalmazást kapott a parlamenttől, hogy Erdély ügyeit teljhatalommal intézze.⁴¹ A beolvasztást a kormány több lépcsőben hajtotta végre, mert az új berendezkedés nehézségeit nem akarták az esetleges nemzetiségi ellentétekkel tovább fokozni. Ebbe a folyamatba illeszthető be az erdélyi csendőrség kérdése.

Az alárendeltség megváltozásának késleltetésében azonban a belpolitikai mellett külpolitikai indokok is közrejátszottak. Erdély földrajzi fekvésénél fogva kulcspozíciót biztosíthatott az Osztrák-Magyar Monarchiának egy orosz-román-szerb-török összeütközés esetén. Ha egyes magyarországi vezető körökben élhetett is némi illúzió, hogy az unió törvényes rendezése automatikusan magával hozza a csendőrség helyzetének megváltozását, utólag keserves csalódás érthette őket. Ferenc József ugyanis tisztában volt azzal, hogy egy esetleges háború sikeres megvívásának alapvető feltétele a belső viszonyok rendezettsége. A Magyarországon is kudarcot vallott pandúr-rendszerrel pedig ez Erdélyben nem volt biztosítható. Így komoly tárgyalásokra és az átvételre csak akkor kerülhetett sor, amikor a magyar kormány nyilvánvalóvá tette, hogy nem célja többé az erdélyi csendőrség feloszlatása.

A horvát-szlavón csendőrség Magyarországhoz kerülését az illetékes horvát szervek kezdeményezték.⁴² Kimondva-kimondatlanul kötetlenebb alárendeltséget, nagyobb intézkedési szabadságot reméltek a magyar honvédelmi minisztertől, mint amilyennel korábban rendelkeztek. Céljukat azonban nem

érhették el. A magyar vezetés kihasználta a kínálkozó lehetőséget, hogy legalább részben ellenőrizhesse a rend fenntartását Horvátországban. Az elkeseredés horvát részről olyan nagy volt, hogy a bán az 1876. október 20-i koronatanácson még azt a kijelentést is megkockáztatta, hogy jobb lett volna, ha a korábbi helyzet fennmarad.

2. Magyar fennhatóság alatt 1876-1881

Az alárendeltség megváltozásával szinte egyidőben változás történt az erdélyi csendőrparancsnokság vezetésében. Schatz Lajos őrnagy helyére –akit a Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályába, mint a csendőrségi ügyek előadóját helyezték át – Török Ferenc őrnagyot, a belső-szolnoki 32. honvéd zászlóalj parancsnokát nevezték ki.⁴³

Az új vezető azonnal ellenőrző körútra indult, hogy az alárendelt szárnyak állapotáról személyesen is meggyőződhessen. Tapasztalatai rendkívül kedvezőtlenek voltak és erről egy úgynevezett „szemleészrevétel”-ben számolt be, amelyet minden őrsnek elküldtek. Az irat érdekessége, hogy magyar és német nyelven nyomtatták, mert a legénység jelentős része nem magyar anyanyelvű volt.

A jelentés szerint az állomány elhanyagolta a kötelezően előírt orvosi vizsgálatot, a felszerelés sok helyen ápolatlan és a szabályzatoknak nem megfelelő. A fegyverzet néhol használhatatlan, a kiképzésnél a hangsúlyt nem a gyakorlati életre való felkészítésre, hanem a szabályzatok szó szerinti ismeretére helyezik. A legénység a katonai előjárók nevét, Erdély politikai viszonyait csak a legritkább esetben ismerte. Szigorúan megtiltotta a kártyázást, az italmérő helyiségek látogatását, az „erkölcstelen nőszemélyekkel való társalkodás”-t.⁴⁴

A legénység kiegészítési viszonyai 1876-1881 között a korábbiakhoz hasonlóan rendkívül kedvezőtlenek voltak, ezért 1877-től a felvételnél eltekintettek a szolgálatban egyébként nélkülözhetetlen második nyelv ismeretétől.⁴⁵ Erdélyben a korábbi gyakorlattól eltérően már nem biztosítottak kíséretet a tagosítási munkákat végző mérnököknek, amihez a létszámbeli hiány mellett a rendkívül megnőtt szolgálatok száma is hozzájárult.⁴⁶ Egy államtitkári jelentés szerint rendszeressé vált a katonai karhatalom – 1879 augusztusában 190 fő igénybevétele, ami a rendkívül megerőltetett legénységet ugyan nem pótolta, de segédletként felhasználható volt.⁴⁷ Hónapokig előfordult, hogy senki nem jelentkezett csendőrségi szolgálatra és adott esetben akkor is csak hamis orvosi papírokkal.⁴⁸

III. A MAGYAR KIRÁLYI CSENDŐRSÉG MEGSZERVEZÉSE ÉS MŰKÖDÉSE

A megyei közbiztonsági közegek létszáma az 1870-es évek elején kb. 2700 fő volt, akik a városok kivételével a szűkebb értelemben vett – tehát Horvát-Szlavónország nélküli – Magyarország egész területén teljesítették szolgálatukat.⁴⁹ Az évtized végéről összefoglaló statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, de ez a létszám az anyagi eszközök hiányában lényegesen nem változhatott, sőt előfordult, hogy csökkent. Csongrád megyében pl. a tíz év alatt 41 főről 35-re csökkent az állomány.⁵⁰

A vármegyénként szervezett testületek ugyanakkor nem alkottak összefüggő rendszert, más-más utasítással, ruházattal, fegyverzettel, fizetéssel rendelkeztek, nem léphettek egymás területére. Szolgálatukat nemcsak a kijelölt állomáshelyen végezték, hanem őrzési rendszerben ellenőrizniük kellett a környező településeket is. Teljesen kiszolgáltatottak voltak a közigazgatási hatóságokkal szemben, a fogolykisérettől a levélhordásig mindenre felhasználták őket. Az alacsony fizetések miatt általánossá vált a megvesztegetés.⁵¹

Amikor tehát Tisza Kálmán 1880. augusztusában a minisztertanács elé terjesztette a csendőrség újjászervezésének tervezetét, a változtatás szükségessége mindenki előtt nyilvánvaló volt.⁵² A véleménykülönbség nem a szervezet katonai jellegéről, hanem annak határaitól alakult ki. A minisztertanács egy olyan törvénytervezet kidolgozásával bízta meg a honvédelmi minisztert, amely szerint a legénység állományát sorozás útján egészítették volna ki. Ez az álláspont később megváltozott, mert a tervezet több pontja a honvédségi törvény rendelkezéseivel ellenkezett, annak megváltoztatásához pedig Ferenc József nem járult hozzá.⁵³

A csendőrség megszervezését célszerűségi szempontok alapján tehát két törvény alapján tartották megoldhatónak. 1880. november 27-én beterjesztették a „csendőrségi legénység állományának kiegészítéséről”, majd november 29-én a „közbiztonsági szolgálat szervezéséről” szóló törvényjavaslatot.

Az 1881. évi II. tc. a cs. kir. csendőrség hagyományait követve a legénység állományát elsősorban a katonaviselt személyekből kívánta kiegészíteni. Olyan személyek jelentkezésére adott lehetőséget, akik:

1. a hadsereg (haditengerészet) vagy honvédség kiszolgált altisztjei;
2. a hadkötelezettségüknek már eleget tett önkéntesek;
3. a hadsereg szabadságolt állományába tartozó önkéntesek, akik a hadkötelezettség utolsó félévébe tartoznak;
4. a hadsereg önkéntesen belépő tartalékosai vagy póttartalékosai;
5. önkéntesen belépő honvédek.⁵⁴

Mozgósítás esetén a 3-5. pontokba tartozó személyek felvételét fel kívánták függeszteni. A szolgálati kötelezettséget 3 évben határozták meg, ezután évente lehetett hosszabbítani. A honvédségből és a közös hadseregből belépőknek 4 év szolgálat elvállalása esetén a hadkötelezettség két utolsó évét elengedték és felmentették őket a hadgyakorlatokon történő részvétel alól. Elsősorban az I. világháború idején nyert különös jelentőséget az a rendelkezés, amely szerint a csendőrség állományába tartozó személyeket mozgósítás esetén sem lehet behívni a katonasághoz.

„A közbiztossági szolgálat szervezéséről” c. törvényjavaslatot Tisza Kálmán belügyminiszteri minőségében terjesztette be. Indokolásában hivatkozott a jelenlegi rendszer működés-képtelenségére és a törvényhatóságok változtatást – állami felügyeletet – kívánó felterjesztéseire. A csendőrségi intézmény szükségességét az erdélyi működés kiváló eredményeivel indokolta.⁵⁵

A javaslat a „katonailag szervezett” csendőrség kifejezést használta és ennek megfelelően Magyarország területén a honvédségi beosztást követő 6 csendőrkerület megalakítását tartotta szükségesnek. Az eredeti indítvány nem tett különbséget a városok és megyék között, tehát minden helyiség felügyeletét a csendőrség látta volna el. A közigazgatási bizottság ezzel szemben szükségesnek tartotta Budapest kivételét a javaslat hatálya alól, mert ez a város egyesítése óta állami rendőrséggel rendelkezett. A bizottsági jelentés – legalább időleges jelleggel – egyértelművé kívánta tenni a törvényhatósági jogú városok helyzetét is, ezért köztes megoldásként területükre kiterjesztette a csendőrség működését, de ennek szabályozásáról egy külön törvényjavaslat beterjesztésére kötelezte a minisztert.⁵⁶

Meghatározták a létrehozandó kerületek parancsnoksági székhelyeit és a hozzájuk rendelt megyéket: I. kerület: Kolozsvár; II. kerület: Szeged; III. kerület: Budapest; IV. kerület: Kassa; V. kerület: Pozsony; VI. kerület: Székesfehérvár. A belügyminisztert ugyanakkor felhatalmazták, hogy a szolgálat érdekeinek megváltozása esetén egyes megyéket az egyik kerületből a másikba áthelyezhessen. A rendkívül magas költségek és a legénységi állomány kiegészítésének nehézségei miatt nem tartották lehetségesnek az egyszerre történő szervezést, de a szegedi parancsnokságnak 1882. január 1-jével meg kellett kezdenie működését. A választás azért esett a II. kerületre, mert a közbiztonsági viszonyok itt voltak a legrosszabbak és ezzel összekötötést teremtettek az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség között. A többi kerület szervezési sorrendjéről szóló döntést a törvényhozás magának tartotta fenn.

A törvény legfontosabb rendelkezése – az Erdélyben már eddig is alkalmazott – kettős alárendeltség meghatározása volt. A tisztek és a legénység személyi, fegyelmi, előléptetési ügyekben a honvédelmi miniszter, a szolgálattal kapcsolatos ügyekben a belügyminiszter alárendeltségébe kerültek. A mindkét területet érintő „szervezeti és szolgálati utasítás” kiadásához és a

tisztek kinevezéséhez mindkettőjük véleményének egyeznie kellett, de ezt az elvet alkalmazták a felszerelés és fegyverzet kérdésében is.

A csendőrség teljes állományát nyugdíjképesnek tekintették és ebben az esetben is külön törvényjavaslat beterjesztését tartották szükségesnek.

A létrehozandó szervezet költségeinek tervezetét a képviselőház költségvetési bizottsága véleményezte és változtatás nélkül jóváhagyta. Az elképzelés szerint az 5 új kerület egyszeri befektetési költségét – tehát felszerelés, fegyverzet, bútorzat, lovak beszerzése stb. – mintegy 877 000 Ft-ra becsülték, az éves ráfordítások – őrsépületek bérleti díja, fizetés stb. 782 000 Ft-tal növekedtek.⁵⁷

„A közbiztonsági szolgálat szervezéséről” szóló törvényjavaslat képviselőházi vitája 1881. január 17-én kezdődött. Az indítvány előadója a közigazgatási bizottság álláspontját ajánlotta elfogadásra és beszéde a legkiválóbb összefoglalását adta a pandúri szervezet és a csendőrség különbözőségének. Véleménye szerint: „Ha elemezni akarjuk jelen hiányos közbiztonsági állapotunknak okait s azzal szembe állítjuk az erdélyi csendőrség előnyeit, lehetetlen első tekintetre rá nem jönnünk a legfőbb okra, mely jelen szervezetünk fegyelmetlenségében keresendő; de ez meglepő sem lehet, ha az erdélyi katonai fegyelem alatt lévő csendőrséggel szembe állítjuk a mi egyesek, alispán, szolgabíró által időközönként felfogadott s mondhatnám szolgaszámba eső közbiztonsági közegeinket, kiknél épen ezért sem a kellő képességet, sem a kellő ügybuzgóságot fel nem találjuk, de kiktől viszont, épen említett szolgál jellegöknél fogva, a kellő képességet s a gyakran önfeláldozást kívánó ügybuzgalmat meg sem kívánhatjuk.”⁵⁸

A közigazgatási bizottság általánosságban egyetértett a kormány előterjesztésével, de az ellenzéki aggályokat megelőzve, hosszabb távon nem tartották elfogadhatónak a csendőrök bűnügyeiben a katonai bíróságok illetékeségét.

Az ellenzéki vélemények közül Szederkényi Nándor nézetét érdemes kiemelnünk. Megítélése szerint a „... törvényjavaslat nem czéloz egyebet, mint azt, hogy Magyarországon a közbiztonság a kormányzás és annak egyik kiegészítő ága, a közrendészet elvonattatván a politikai polgári kormányzat köréből, a katonai, hadi status körébe tétessek át.”⁵⁹ A katonai bíróságok illetékesége egy demokratikus államban azért veszélyes, mert az állampolgárok által ellenőrizhetetlenek az ítéletei. A Bach-rendszer csendőrségére utalva tehát elutasította annak újbóli megszervezését. A közbiztonság általános válságáért nem a megyéket, hanem a kormányzatot tette felelőssé, mert nem biztosított anyagi eszközöket a magasabb színvonalú működésre. A kormány által kinevezett főispánok a csendbiztosok felvételénél nem a szak tudásra, hanem a politikai megbízhatóságra helyezték a hangsúlyt és így a választásoknál korteseszközül használták fel őket.

A választásokra és az elmúlt évtizedekre célzott Orbán Balázs is: „Azon, hogy belügyminister úr siet Bach ezen – a nemzet által száműzött intézményét visszaállítani, egy cseppet sem csodálkozom, ismerve a hatalomhoz való szívós ragaszkodását, központosító hajlamait és azt, hogy a választások közelednek.”⁶⁰

A kormánypárt és ellenzéke a felszólalások alapján jól körvonalazható tudathasadásos állapotba került. A szabadelvű párt képviselői olyan törvényjavaslat védelmére kényszerültek, ami az eddig uralt vármegyék egyik nem elhanyagolható kiváltságát veszélyeztette. A pártfegyelmet azonban ekkor is mindenek felett állónak tekintették. A függetlenségi ellenzék ugyanakkor kénytelen volt az általa oly sokszor támadott vármegyék jogait védelmezni.

A mérsékelt ellenzéki és így viszonylag „kényelmes helyzetben” lévő Szilágyi Dezső azon ritka kivételek közé tartozott, aki megengedhette magának a törvény általános elfogadását. Ugyanakkor kiemelkedő jogi ismeretei, intelligenciája és – ebben az esetben minden érzelmi elemet nélkülöző – vitakészsége révén képes volt a törvény hibáira is rámutatni. Az 1881-es rendőrségi törvénnyel összehasonlítva kifejtette a javaslat garanciális hiányosságait. A törvény csak kereteket állapít meg, amelyen belül a belügyminiszter azután tetszése szerint teremtheti meg a különféle szabályozókat, amelyek természetesen országos hatáskörűek lesznek. Részletesebb tájékoztatás hiányában nem tartotta elképzelhetőnek a közigazgatási hatóságok és a csendőrség hatékony együttműködését.

A vita lezárásaként az ellenzék végül a 8. szakasz, a csendőrök katonai bíróságok előtti illetékessége kérdésében nyújtott be változtatási igényt. A képviselők a szavazáson 149:137 arányban a közigazgatási bizottság álláspontja mellett döntöttek, amelyet a király 1881. február 14-én megerősített és ezzel a javaslat törvényerőre emelkedett. (III. sz. melléklet)

A csendőrség megszervezésének szakértői munkálatai a minisztertanácsi vitáktól és parlamenti vélemény-különbségektől függetlenül 1880. februárjában kezdődtek. Tisza Kálmán ekkor jelentette ki először határozottan, hogy a honvédelmi miniszter és az erdélyi csendőrparancsnokság előterjesztései alapján szükségesnek tartja a csendőrség végleges szervezését. A Jekelfalussy Lajos belügyminisztériumi osztálytanácsos vezetésével megalakuló bizottság első teendője a 6 csendőrkerület területének és a szervezésért felelős személyeknek a kijelölése volt. A Honvédelmi Minisztériumban az országos hatáskörű ügyek irányítását Schatz Lajos alezredes, a Belügyminisztériumban Jekelfalussy Lajos végezte.⁶¹ A szegedi csendőrkerület megszervezésének részletei az erdélyi csendőrkerület parancsnokának, Török Ferenc alezredesnek a hatáskörébe kerültek.

A II. sz. (szegedi) parancsnokság területére 3 szárnyat, 6 szakaszt és 139 őröt terveztek. Az elképzelés szerint minden megye székhelyén egy tiszt

parancsnokságot helyeztek el, hogy a közbiztonsági ügyekben a közigazgatás vezetőivel közvetlen kapcsolatot építhessenek ki. Ez alól egyedül a Csongrád megyei Szegvár képezett kivételt, ahol nem találtak alkalmas épületet! A városokban történő elhelyezés elvei a későbbiekben sem változtak, annak ellenére, hogy az 1882. évi X. tc. következtében törvényhatósági jogú városok területén a csendőrség „rendes” szolgálatot nem teljesíthetett. Az ún. „városi” őrsök felügyeleti területét a városokon kívül jelölték ki.⁶²

Az őrsök elhelyezésének tervezetét a Belügyminisztériumban készítették el, majd utasították a megyéket, hogy az elképzelést véleményezzék. Irányelvként figyelembe kellett venniük, hogy

1. minden járási szolgabíróság székhelyén,
2. minden járásbíróság székhelyén, amely a szolgabírói székhelytől jelentős távolságban található,
3. minden „szabad királyi városban” a szomszédos községek felügyelete miatt,
4. bányatelepek székhelyén,
5. vasúti és más közlekedési csomópontokban, valamint a fontosabb határátkelőhelyeken, hágóknál stb.,
6. minden szakaszparancsnokság székhelyén őrsöt helyezzenek el és ezek egymástól való távolsága nem haladhatja meg a 23-24 km-t.⁶³

A megyék által tett változtatási javaslatokat csak rendkívül indokolt esetben fogadták el, viszont gyakrabban előfordult, hogy az eredetileg kijelölt községben nem találtak bérletre alkalmas épületet.

Arad megye kérésére ugyanakkor a belügyminiszter hozzájárult, hogy a rossz közbiztonságra való tekintettel a csendőrség már a szegedi kerülettel egyidejűleg, 1882-ben megkezdhesse a megyében a tevékenységét.⁶⁴

A szervezés idején a legnehezebben megoldható probléma a legénységi állomány feltöltése volt. A honvédelmi miniszter már 1880. augusztusában – tehát hónapokkal a törvényjavaslat képviselőházi vitája előtt – javasolta a belügyminiszternek, hogy az erdélyi csendőrpáncsnoksághoz rendeljenek be 140 főt próbaszolgálatra.⁶⁵ Az 1881. évi III. tc. 6. szakasza is előírta, hogy „a csendőrség első szervezésénél a jelenlegi közbiztonsági közegeket alkalmazni kell.”⁶⁶

Tisza Kálmán a törvény rendelkezését nem formalitásnak tekintette, amit az is bizonyít, hogy a megyéknek pontosan meghatározták a 6 hónapos próbaszolgálatra Erdélybe küldendő pandúrok és csendbiztosok számát. Ez a létszám kétszerese volt az adott megye területén elhelyezendő őrsök számának, pl. Temesből 58, Torontálból 56, Krassó-Szörényből 80 főt kellett biztosítaniuk.⁶⁷

A jelentkező legénység azonban jól érzékelhetően nem volt tisztában a csendőrségi szolgálat elvárásaival, nem tájékoztatták őket a fizetésről és az

életkörülményeikben bekövetkező változásokról. Nagy részük az előírásoknak semmilyen tekintetben nem felelt meg.

A csendőr legénység belépési feltételeit az alábbiakban határozták meg:

1. magyar állampolgárság;
2. feddhetetlen erkölcs és „megfelelő szellemi képesség”;
3. 20-40 év közötti életkor;
4. nőtlen vagy gyermek nélküli özvegy állapot;
5. katonai alkalmasság és 163 cm-es magasság;
6. a magyar mellett lehetőleg az adott vidék nyelvének ismerete;
7. írni, olvasni, számolni tudás.⁶⁸

A csendőrségi szolgálatra jelentkezett 134 pandúr és 5 csendbiztos közül 1881. szeptemberében már csak 3 csendbiztos és 30 pandúr volt próbaszolgálaton. A visszalépések leggyakoribb indoka a számukra szokatlan katonai fegyelem és a sok tanulás. A Bács-Bodrog és Krassó-Szörény megyéből jelentkező 80 fő közül az 50 kiszolgált katona átlagéletkora 40-60 év, csaknem valamennyi nős, a legtöbbnek 3-6 gyermeke volt. A belügyminiszter a létszámhiány elkerülése érdekében utasította a kiképzést végző I. kerület parancsnokát, hogy tekintsenek el az életkortól, az írni-olvasni tudástól és a családi viszonyoktól. A csendőrparancsnokság azonban a fennálló rendelkezések alapján ezt nem teljesíthette.⁶⁹ (IV. sz. melléklet)⁷⁰

A hetente felterjesztett állomány-kimutatások alapján az is megállapítható, hogy a II. kerület 1881. november 19-i 912 fős létszámából 160 fő a honvédségből, 324 a közös hadsereg tartalékából, 23 a megyei pandúrok közül lépett át. Az I. kerülettől átvezényelték 366 csendőrt és felvettek 39 polgári személyt is.⁷¹

A szegedi parancsnokság állományából 175 fő lovas volt, akiknek a lovait a honvédségen keresztül szerezték be. Az átlagárát 245 Ft-ban, a korukat 6-7 évben határozták meg és ezen a későbbiekben sem változtattak.⁷²

Az altisztek kiképzésére Déván iskolát állítottak fel, kiadtak egy ideiglenes öltözeti és felszerelési szabályzatot.⁷³ A szervezeti kérdések és a szolgálati viszonyok szabályozására a korábbi cs. kir. csendőrség mintáját véve alapul 1881. novemberében kibocsátották a „Szervezeti és szolgálati utasítás”-t.

A csendőrség irányítását a kezdetektől a Honvédelmi és a Belügyminisztérium együttesen végezte. A Honvédelmi Minisztérium illetékes osztálya – 1885-ig a IV., ettől kezdve a 16. – intézkedett a tisztikar és a legénység személyi ügyeiben, tehát a kinevezés, áthelyezés és vezénylés, felülvizsgálat és nyugdíjazás, kitüntetési és jutalmazási előterjesztések, minősítvényi táblázatok elkészítésének kérdésében. Ők döntöttek az állomány kiegészítéséről és nyilvántartásáról, a szabadságolási és névváltoztatási, valamint az öltözeti és felszerelési ügyekről. A közös hadügyminiszterrel egyetértésben szabályozták

a mozgósítással és tábori csendőrséggel kapcsolatos kérdéseket. Intézkedtek a bírósági, fegyelmi és becsületügyi ügyekről.

A Belügyminisztérium felügyeletéhez tartozott a szervezettel kapcsolatos törvényjavaslatok elkészítése, bármilyen szervezéssel kapcsolatos kérdés, a területi beosztás, a közbiztonsági szolgálatot érintő intézkedések, pl. őrsök lovasítása vagy gyalogosítása, összpontosítások, közigazgatási hatóságokkal kapcsolattartás, költségvetés stb.⁷⁴

A kettős alárendeltség következtében a csendőrségnél nem érvényesült az egyszemélyi vezetés, sőt döntési jogköre csak az adott ügyben illetékes minisztereknek volt. A két minisztérium ügyosztályai között azonban nem volt megfelelő a kapcsolattartás, ami lényegében azt eredményezte, hogy a miniszterek elé egymással nem egyeztetett ügyek kerültek. Ennek következtében sok esetben hónapokat kellett várni olyan döntésekre, amelyek az osztályok gördülékeny együttműködése esetén napok alatt elintézhetőek lettek volna.

A csendőrség legmagasabb tiszti osztályai a kerületi parancsnokságok voltak. Felügyeletet gyakoroltak a beosztott alosztályok katonai, belbiztonsági és gazdasági ügyeiben, elkészítették az előterjesztéseket a minisztériumoknak és általában gondoskodtak a szolgálati teendők akadálytalan végrehajtásáról. Kapcsolatot tartottak a közigazgatás vezető beosztású tisztségviselőivel, a bíróságokkal, a katonai hatóságokkal és meghatározták az esetleges változtatások irányát, amelyekben a döntés azonban miniszteriális szinten született.

A kerületeknek általában 2-4 szárnyparancsnokságot rendeltek alá. Ezek számát az 1881. évi III. tc. szabályozta, de a későbbiekben a törvény szövegének módosítása nélkül számukat lényegesen felemelték. Az erdélyi csendőrség felépítéséhez hasonlóan azonban egy szárnyat mindig a kerületi parancsnokság állomáshelyén helyeztek el. Az eredeti elképzelések szerint minden vármegyében egy szárny lett volna, de a gyakorlatban ezt a felügyeleti terület nagysága határozta meg. A szárnyparancsnok teendői lényegében nem különböztek a kerületi parancsnokétól, tehát az alárendelt alosztályok és őrsök tekintetében felügyeleti és intézkedési, az illetékes kerülethez minden ügyben felterjesztési joggal rendelkezett.

Minden szárny felügyeletéhez 2-3 szakasz tartozott, amelyek a legalacsonyabb tiszti parancsnokságok voltak. Vezetőjük egy hadnagy vagy főhadnagy. A szakaszparancsnok az alárendelt 15-25 őrsöt ellenőrizte és a századfordulóig nyomozásokat is végzett.

Az őrsökön szolgálatot teljesítők létszáma rendkívül változó volt és alapvetően az anyagi lehetőségek függvényében módosult. Kezdetben 5-7 fő tekinthető általánosnak.

A csendőrség hierarchiáját a cs. kir. csendőrség, illetve az azt továbbbővítő erdélyi csendőrpáncsnokság felépítéséhez igazították. A különböző szintek közötti kapcsolattartást a katonai rendszer szerinti szigorú alá- és fölrendeltségi viszony szabályozta. A gyors döntések szükségessége azon-

ban már a kezdetektől általában nem az alsóbb szinteken, hanem a minisztériumok tekintetében jelentett nehézséget. (V. sz. melléklet)

Az 1881-ben kiadott szervezeti és szolgálati utasítás a nagy létszámú új őrsparancsnok számára nem nyújtott elég segítséget a szolgálatban és a mindennapi életben történő eligazodásra. Ezért az erdélyi csendőrkerületnél elkészítettek egy ún. „megszállási parancs”-ot, ami a korábbiaknál sokkal részletesebb utasításokat tartalmazott a viselkedés, orvosi vizsgálatok, kiképzés, szolgálat-teljesítés, fegyverhasználati jog stb. tekintetében. Egységes keretbe foglalták – egyenlőre csak ideiglenes jelleggel – a lovas csendőrökre vonatkozó különleges utasításokat is.⁷⁵

A szegedi csendőrparancsnokság 1882. január 1-jével kezdte el szolgálatát és az előzetes tervek alapján még ebben a hónapban elkezdődött a III. (budapesti) és IV. (kassai) kerületek megszervezése.

Az őrsállomások kijelölése, a legénységi állomány kiképzése és felszerelése a korábbiaknak megfelelően történt, de a tapasztalatok alapján pontosabb egyeztetéssel és lényegesen kevesebb hibával. A legénységi állomány kiegészítésének kérdését azonban ekkor sem sikerült megoldani. A belügyminiszter már 1882. márciusában felszólította a megyei alispánokat, a törvényhatósági jogú városok polgármestereit és a honvédelmi minisztert, hogy felhívásokat tegyenek közzé, illetve napi parancsban hirdessék ki a csendőrségbe való belépés lehetőségét és annak feltételeit. Ennek érdekében a „Budapesti Közlöny”-ben 3 alkalommal hirdetést jelentettek meg.⁷⁶ Sáros megye felterjesztésére hozzájárultak olyan személyek felvételéhez is, akik magyarul nem is beszéltek. Ennek feltételül azonban a szolgálati nyelv egy éven belüli megtanulását szabták.⁷⁷

Az I. sz. kerület feladata volt a kassai, a II. sz. kerületé pedig a budapesti csendőrparancsnokság megszervezése. Ők biztosították a legénység kiképzését, felszerelését és a szolgálati állomásokra történő eljuttatását. A tapasztalatok hasznosítása érdekében még a szegedi parancsnokság felállítása előtt változtatás történt a két kerület legfelsőbb vezetésében. A II. sz. kerület vezetésével Török Ferencet bízták meg, míg a kolozsvári kerület parancsnokává korábbi helyettesét, Tisóczky Lászlót nevezték ki.⁷⁸ 1882-ben az új kerületek szervezése miatt ismét változtatás történt, Török Ferencet a budapesti, Tisóczky Lászlót a kassai kerület vezetésével bízták meg.

A legénységi állomány kiegészítésének nehézségei miatt a honvédelmi miniszter 1882. júniusában javasolta a belügyminiszternek, hogy jelentkezők hiányában honvédséget vezényeljenek a csendőrséghez. A két új kerület állományviszonyainak elemzése azonban arra mutat, hogy ezt a kérést ebben az évben még nem teljesítették. A november végi állománynak kb. 70 %-át a csendőrség korábbi létszámából helyezték át, jelentősnek tekinthető a honvédségből és hadsereg tartalékából jelentkezők száma, ugyanakkor csak 7-8 %-ot tett ki a korábbi csendbiztosok és pandúrok aránya.⁷⁹

A tisztikar kiegészítésénél Tisza Kálmán arra törekedett – ellentétben a honvédelmi miniszterrel –, hogy a felsőbb vezetés szinte kizárólag a csendőrség korábbi tisztjeiből kerüljön ki. Ennek érdekében például két alkalommal is elutasította egy honvéd őrnagy kerületi parancsnokká történő kinevezését.⁸⁰ Sok közös hadseregbeli tiszt átvételére pedig azért nem kerülhetett sor, mert a magyar nyelvet nem beszélték.⁸¹ A belügyminiszter a hadsereg és honvédség tisztjeitől eltérő módon ítélte meg a korábbi csendbiztosok csendőrtisztekké történő átképzését. Az érvelés szerint helyismeretük és a korábbi közbiztonsági szolgálatban szerzett tapasztalataik pótolják a katonai nevelés elmaradását.⁸²

Ferenc József 1882. április 15-én szentesítette a törvényhatósági jogú városok területén teljesítendő csendőrségi szolgálatról intézkedő X. tc-et. A rendelkezés szerint ezek a városok lehetőséget kaptak arra, hogy külön térítés ellenében kérhessék a csendőrség szolgálatának városukra történő kiterjesztését.⁸³ A törvény gyakorlati alkalmazására azonban 1904-ig nem került sor.

A budapesti és kassai kerületek 1883. január 1-jével kezdték meg működésüket. A négy parancsnokság 3 483 fős rendszerezett létszámából azonban a kiegészítés nehézségei miatt 919 helyet nem tudtak betölteni. A legénység kímélése céljából ezért úgy döntöttek, hogy „elsősorban csakis a hatósági felszólítások teljesíttessenek, a portyázásokból álló előzetes szolgálat pedig csak annyiban foganasíttassék, amennyiben ezt a végrehajtó szolgálat megengedi.”⁸⁴

Az őrsőkön a közétkezést a legénység befizetéseiből oldották meg és ebben az esetben az alacsony létszám miatt ez annyira megemelkedett, hogy külön segélyek kiutalására került sor.⁸⁵

A legénységi állomány szinte válogatás nélküli felvétele 1882-1883-ban a korábban elvárt – és megszokott – fegyelem lazulásához vezetett. A jelentések szerint az őrsvezetők „... az őrspénztárból saját szükségletükre kisebb nagyobb összegeket kivettek”, gyakori volt az italozás.⁸⁶ Ennek ellenére az eddigi kiegészítési rendszer alapvető megváltoztatását még nem tartották lehetségesnek. 1883. márciusában az erdélyi őrsőknek már jutalmat is felajánlottak, ha új jelentkezőket hoznak a csendőrséghez, ennek ellenére havonta 26-34 személy felvételére került sor.⁸⁷

Az 1884. január 1-jével felállítandó V. sz. (pozsonyi) kerület megszervezésével a kassait, a VI. sz. (székesfehérvári) kerület megalapításával a budapesti parancsnokságot bízták meg, de az állomány kiegészítésénél számítottak az I. és II. kerületek segítségére. A belügyminiszter a korábbiakhoz hasonlóan felszólította a megyék alispánjait és a törvényhatósági jogú városok polgármestereit a jelentkezési hirdetemények közzétételére. A felvételnél ezúttal eltekintettek a szabályzatok által megszabott feltételektől, az írni tudás ellenőrzését pl. a következőképpen oldották meg: „ha a folyamodó nem lenne képes folyamodványát (betegség vagy más ok miatt) saját kezűleg írni, azon

esetben ... három soros próbaírást mellékeljen folyamodványához.”⁸⁸ Az engedmények ellenére a kevés jelentkező kétségessé tette, hogy az új parancsnokságokat a törvényileg megszabott határidőre fel lehet-e állítani, ezért Ráday Gedeon honvédelmi miniszter 1883. áprilisában új törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé.⁸⁹

Az 1883. évi XXVII. tc. az 1883. szeptember 1-től 1885. június 1-ig terjedő időre lehetőséget biztosított a honvédelmi miniszternek, hogy a legénység állományát sorozás útján honvédekkel egészíthesse ki. A csendőrségnél eltöltött időt ugyanakkor – az első három hónap kivételével – a honvédségi szolgálati kötelezettségbe kétszeresen számították be.⁹⁰ (VI. és VII. sz. melléletek)⁹¹

A táblázat adatai alapján megállapítható, hogy az V. és VI. kerületekhez nem osztottak be honvédeket, tehát törekedtek arra, hogy lehetőség szerint tapasztalt legénységgel kezdjék meg tevékenységüket. A honvédek kiképzési idejét – eltérően a csendőrségnél megszabott 6 hónaptól – 3 hónapban határozták meg, illetményeik azonban megegyeztek a csendőr legénységével. A honvéd csapatoktól történő válogatásnál lehetőleg nőtlen altisztek kiválasztására került sor, akiket a lakóhelyükhöz legközelebb található őrsre osztottak be.⁹² Ez is lényeges különbség volt a csendőrökkel szemben, akiket lehetőség szerint a korábbi lakóhelyhez legközelebb eső szárnyhoz, de semmiképpen nem a szülőfalujukban helyeztek el, hogy az esetleges ismeretségek a szolgálatban őket ne akadályozzák.

Az V. és VI. kerületek törzse a korábbi gyakorlatnak megfelelően november végén, a legénység pedig december közepén foglalta el állomáshelyét, a szolgálatot pedig 1884. január 1-jével kezdték meg.⁹³ A király 1883. december 27-i legfelsőbb elhatározásával ugyanekkor mind a hat kerületnél 1-1 csendőrségi ügyekkel foglalkozó hadbíró kezdte meg tevékenységét.⁹⁴ Ettől az időponttól a csendőrség Magyarország egész területén átvette a közbiztonsági szolgálatot és a szervezés időszaka lezárult. (VIII. és IX. sz. melléletek)

Tisza Kálmán már 1883. december 3-án közölte Ferenc Józseffel az új kerületek felállításának befejezését és részletesen beszámolt az alapítás körülményeiről. Véleménye szerint „... a m. kir. csendőrség már eddig is annyira közmegelegedésre működik, hogy a csendőrségi intézmény a lakosságnak teljes bizalmát megnyerte, s mindenütt csak dicsérrel említetik.”⁹⁵

Az első évek csendőri szolgálatáról nem rendelkezünk megbízható adatokkal, de meglehetősen pontosan rekonstruálható az állomány összetétele és a tevékenység színterét adó társadalmi környezet.

A legénység származása tekintetében bizonyos homogenitás figyelhető meg, mert a szolgálatra alkalmazottak kevés kivételtől eltekintve paraszti származásúak voltak. Ezt csupán árnyaltabbá teheti az a tény, hogy a nagyszámú földműves mellett a kézművesek is képviseltették magukat. Ez azonban természetesnek tekinthető, hiszen még az 1890-es népszámlálás adatai

szerint is az ország lakosainak 71 %-a őstermelésből élt. Ha emellett még figyelembe vesszük, hogy ez állandó munkát és biztos, bár igen szűkös jövedelmet jelentett, ráadásul nem elhanyagolható hatalmat adott a kezükbe – ami maga után vont egy bizonyos mértékű presztízsemelkedést –, érthető módon a legszegényebb rétegek jelentkezése előtt nyitotta meg a lehetőséget.

A Belügyminisztérium államrendőri osztályán 1884. februárjában készült kimutatás az anyanyelv szerinti csoportosítás alapján átfogó képet nyújt a legénység nemzetiségi megoszlásáról.⁹⁶ (X. sz. melléklet)

A táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a magyar anyanyelvű legénység a magyarság országon belüli számarányát tekintve jelentősen túlreprezentált. Míg a csendőrségnél a képviselőtük 70 %-os, ez a szám az 1880-as népszámlálás országos adatai szerint – Horvát-Szlavónországot és Fiumét nem számítva – 46,7 %. A német nemzetiségnél nem található eltérés (13,7 ill. 13,6 %), a román (7 és 17,5 %) és a szlovák (6 és 13,5 %) nemzetiség viszont meglehetősen alulképviselet.⁹⁷

Az erdélyi csendőrkerület tekintetében a magyar legénység aránya 62,3 %, míg a terület szerint 30,2 %, tehát több mint kétszeresen múlja felül a lakoságon belül képviselt arányát. A német nemzetiség szintén jelentősen túlképviselet (18 és 10,1 %), a románság pedig hihetetlenül alulreprezentált (18,6 és 56,8 %).⁹⁸

Miután az általunk vizsgált időszakban a m. kir. csendőrség elsősorban a vidék rendfenntartó szervezete volt, érdemes azt a szűkebb környezetet is megvizsgálunk, ahol éltek és ahol a szolgálatot teljesítették.⁹⁹

A XIX. sz. végére már minden zárt, önálló települést, falut vagy várost határ vett körül, ahol tanyákat, vendégfogadókat, erdészházakat, vízimalmokat, ideiglenes pásztorszállásokat találunk, amelyek elhelyezkedését a természeti, gazdasági körülmények határozták meg. Az ezeket egységbe foglaló és így központjuknak tekinthető „szabályos” falu a következőképpen jellemezhető: a község belterületét általában egy, ritkább esetben több egymást keresztező utca fogja össze, amelynek két oldalán az útvonalra merőlegesen nyílnak sűrűbb vagy ritkább rendben a keskeny, hosszú telkek. A lakóházak homlokzattal, ablakkal az utcára nyílnak, ezzel egyvonalban található a kapu. A ház előtti – annak szélességével megegyezően általában 2-3 m-es – kiskertbe szinte csak virágokat ültettek. A lakóépület mögött következik a kamra, istálló, esetleg csűr. Ez sokszor keresztben zárja le az udvart, hogy a mögötte meghúzódó kertbe a jószág ne tudjon bejutni. A legszegényebb vidékeken ezzel szemben a különböző rendeltetésű épületeket sokszor az udvar ötletszerűen kiválasztott részein helyezték el, ami azonban sokkal szélesebb felhasználható területet feltételezett. A házakat, telkeket általában kerítés vagy sövény választotta el egymástól.

Lefrásunk azért volt ennyire részletes, mert a legénységet általában egyszerű parasztházakban helyezték el, amelyeken sokszor kisebb átalakításokat

hajtottak végre. Még az 1850-es évekből fennmaradt az a rendszer, hogy az épületek általában nem a kincstár tulajdonát képezték, hanem bérelték a helybeli tulajdonosoktól. Amennyiben mégis az országos csendőrségi alap tulajdonában voltak, az 1867-es feloszlást követően a Belügyminisztérium kezelésébe mentek át, amely azokat nem adta el – bár a berendezést sokszor elárverezték –, hanem magánszemélyeknek vagy közületeknek haszonbérbe adta. 1882-től tehát a saját – állami – és a bérelt épületek vegyesen voltak azok, amelyekben a legénységet elhelyezték.

Ismereteink szerint az 1870-es években a Belügyminisztérium átlagban 80-100 Ft bérleti díjat kapott évente egy-egy épületéért, így nagy valószínűséggel ez az összeg egy évtizeddel később is hasonló nagyságrendet képviselhetett – figyelembe véve az árak és a bérek változásának minimális mértékét –, bár ennek némileg ellentmondhat az, hogy egy állam által fenntartott szervezettől mindig könnyebb volt tízszeres árat kicsikarni, mint egy magánszemélytől.¹⁰⁰ Az épületek kiválasztásánál a lehetőségek szerint figyeltek arra, hogy jól megközelíthető helyen – a község középpontjában – legyen, kerttel és saját kúttal, illetve állatok tartására lehetőséget adó ólakkal rendelkezzen.

A laktanyák belső berendezéséről egykorú feljegyzések nem maradtak fenn, így kénytelenek vagyunk a korabeli szabályzatok alapján kialakuló benyomásainkat rögzíteni. Nem állíthatjuk azonban, hogy az így kialakítandó kép nem elég hiteles, hiszen ezekben az előírásokban a lehető legpontosabban megszabták nemcsak a berendezési tárgyak minőségét, hanem a pontos helyét is. A szabályok megalkotása pedig – a katonai szervezettségéből következően – természetszerűleg vonta maga után azok végrehajtását is.

Az őrsépületek általában 2-3 szobából, az őrsirodából és a konyhából állottak, kamrával és – a fentiekben már részletezett – más melléképületekkel voltak kiegészítve. A helyiségek berendezését a katonás egyszerűség és célszerűség jellemezte. A legénységi szobában ágyakat, egy asztalt padokkal és székekkel, fogasokat, ruhaládákat stb. helyeztek el. A monotóniát oldandó azonban lehetőséget adtak rá, hogy pl. a falon kisebb képek és – „amennyiben azok a tisztesség és erkölcsiség fogalmaival megegyeznek” – fényképek, tükrök, órák legyenek felakasztva, az ablak alá vagy a szoba sarkába virág- és pipaállványokat állítsanak, szőnyegetek fektessenek.¹⁰¹ Az őrsiroda az őrsvezető hálólhelyétül is szolgált, ez alól azon esetben volt kivétel, ha az illető nős volt. A konyha felszerelése megfelelt a korabeli színvonalnak, azzal a különbséggel, hogy a vidékek eltérő háztartási eszközei helyett itt is az uniformizáltság jelentkezett.

A veteményeskertben vagy – ha a falu településszerkezete lehetőséget adott rá – a ház mögötti 1-2 hold bérelt földön termesztették az őrs egész évre szükséges burgonya-, bab-, borsó- és tökszükségletét.¹⁰² Általánosan elterjedt, sőt szinte kötelező volt 10-15 tyúk és kakas illetve néhány sertés tartása. A különféle szárnyasok – a tyúkok mellett elsősorban libák, kacsák, pulykák és

galambok – nevelése a tojások és a bármikor felhasználható friss hús miatt volt fontos.

A sertések biztosították az állandó zsírkészletet, így ahol helyszűke miatt tartásuk nem volt lehetséges, ott felnevelt állatot vásároltak és az őrön levágták. Arra is figyelmet kellett fordítani, hogy az állatokat mindig csak akkor vágják le, ha éppen kifogyóban voltak a készletek, mert a nyers hús és a zsír tárolása a nyári melegben hosszú távon szinte megoldhatatlan volt. A havasokban található őrökön lehetőség volt tehének és birkák tartására is. Azokat a termékeket, amiket maguk nem tudtak megtermelni, nagyobb tételekben közvetlenül a szárnyparancsnokságok által kijelölt kereskedőktől rendelték meg. A kávé, rizs és fűszer pl. a legjutányosabban a fiumei, trieszti vagy hamburgi nagykereskedőktől volt beszerezhető.

Az őrök élete természetesen nem nélkülözhetette egy női kéz gondoskodását, így általános szokás volt az „őrsfőzőnők” felvétele. Ők általában helyi lakosok voltak – és legalább 40 évesek –, akiknek feladatai közé tartozott az udvar, a veteményes, a háziállatok rendben tartása, a konyhai munkák ellátása – főzés, kenyérsütés, vagy az előre bedagasztott tészta pékek általi megsütése – és ehhez kapcsolódóan a téli időszakra a befőzés (uborka, paprika, répa savanyítása, kompót készítése stb.), a takarítás, a fehérnemű mosása. Mivel a felelőssége rendkívül nagy volt, a részegséget, erkölcstelen vagy könnyelmű életmódot azonnali elbocsátással büntették.

A szabályzatok megsabták – vagy inkább csak indítványozták – azt is, hogy az étkezéseknél mikor mit egyenek (!). Reggelire egy nagy adag kávé, tejet vagy kakaót, esetleg rántott levest, ebédre levest és húst mártással vagy valamilyen tésztát sült hússal, vacsorára pedig szintén valami húsételt. Figyelemre méltó a rengeteg hús fogyasztása, amit a nehéz szolgálat miatt bekövetkező kalóriavesztés tett szükségessé, bár Féja Géza ezt a századforduló kispolgárságára vonatkoztatva a következőképpen fogalmazta meg: „... komoly férfiú ez időben csak húst evett.”¹⁰³

A szervezeten belül állandó konfliktus forrása volt, hogy a csendőrök fizetését rendkívül alacsonyan szabták meg. Ez főleg azért válhatott rendkívül komoly problémává, mert sok esetben lehetetlenné tette a családalapítást. Ahhoz, hogy a csendőr megnősülhessen, a következő feltételeknek kellett teljesülnie:

1. a leendő feleségnek annyi hozományt kellett hoznia, hogy a csendőr anyagi helyzete jelentősen javuljon és
2. feddhetetlen erkölcsi magaviselettel kellett rendelkeznie;
3. az adott csendőrkerületben a nők száma nem haladhatta meg a legénység 10 %-át;

Legénységi szoba

Őrsiroda

A 3. pontban foglaltakra a gyakorlatban nem volt szükség, ugyanis a házasok aránya általában nem haladta meg a 4-5 % -ot, aminek főleg a pénz hiánya volt az oka (ők ketten közösen is összeadhatták a kért letétet). Az őrsökön általában csak egy fő lehetett nő – nem volt több külön szoba, a faluban pedig kevesen engedhették meg maguknak a lakás bérletét –, ez pedig az őrsparancsnok volt.¹⁰⁴ Ez a kilátástalan helyzet volt az egyik fő oka a legénység nagyarányú kicserélődésének.

Minden őrs területét – annak nagyságához viszonyítva – több őrjáratra osztották fel, aminek a bejárását havonta többször meg kellett ismételniük. Az őrjáratok tartalmazták a községeket, tanyákat, erdőket stb., tehát minden lakott és lakatlan helyet, ahol ember egyáltalán megfordulhatott. A járőröknek nem az egész területet, hanem csak azt a részét kellett „leportyázniuk”, amit esetről esetre az őrsparancsnok számukra kijelölt. A szolgálatba indulók eligazítását is ő végezte, személyesen ellenőrizte a felszerelést, a fegyverzetet és megadta a szükséges instrukciókat. Az esetek nagy részében nem a forgalmas utakat választották, hanem az ösvényeket, mellékutakat, a falvakban – különösen éjjel – a kertek végében álltak lesben. Az iram nem volt túl gyors, 7,5 km-re 2 óra gyaloglást számoltak, az őrjáratok időtartama azonban sokszor elérte a 48 órát is.¹⁰⁵

A szolgálattal kapcsolatos tiltások között kiemelt helyen szerepelt az ajándék és az ingyenes ellátás elfogadása, ami gyakori visszaélésekre adott volna alkalmat. Vendéglőkbe csak nyomozás vagy ellenőrzés alkalmával mehettek be, az ottani étkezés vagy italozás szigorú büntetést vont maga után. Portyázás közben a községeken kívül vagy pihenő alkalmával a dohányzás meg volt engedve, intézkedés közben, hivatalos helyiségben vagy magánlakásba való belépéskor azonban tiltás alá esett.

A csendőrök kulturált formában történő szórakozását elsősorban a 90-es évek végétől próbálták a legkülönbözőbb módon elősegíteni. Érdekes, hogy a társas élet polgári környezetben meglévő különbözőségei magától értetődően jelentek meg ebben a közegben is. Ott az úri kaszinó a vármegye és a királyi hivatalok jórészt nemesi származású képviselőinek, a polgári kaszinó a városi elemeknek szolgált szórakozásul, míg az iparosok és a szegényebb sorsúak olvasóköroket alapítottak. Itt a tisztai és az altisztai kaszinó, valamint az őrskönyvtárak próbálták ugyanezt a szerepet betölteni. A századfordulóra ezek nem tekinthetők általánosnak, mégis jelentős elmozdulást jelentettek a korábbi állapothoz képest.¹⁰⁶ E próbálkozásoktól eltekintve azonban a szórakozás meglehetősen egysíkúnak tekinthető, amiben kiemelkedő szerepe volt a kártyázásnak, az italozásnak és a bordélyoknak.¹⁰⁷

A szervezés befejezésekor a csendőrség szervezete alapvetően miniszteri-miniszterelnöki vezetésű volt. A csendőrkerületek közvetlenül a belügy- és honvédelmi miniszternek tettek jelentéseket és tőlük várták a gondok megold-

dásával kapcsolatos intézkedéseket. A minisztériumok csendőrségi ügyosztályai elkészítették javaslataikat, amelyeket azután a miniszterek saját aláírásukkal küldtek el a kerületeknek. A Honvédelmi Minisztérium IV. ügyosztályának vezetője azonban 1886-ban megbetegedett és a helyére Török Ferenc őrnagyot, a III. kerület parancsnokát kívánták kinevezni.¹⁰⁸ Ezt az alkalmat használták fel arra, hogy a katonai természetű ügyek felügyeletével egyetlen személyt bízzanak meg.

A csendőrségi felügyelő kinevezése lényegében nem egy új vezetési szint létrehozását jelentette, hanem a csendőrségi ügyosztály vezetői hatáskörének jelentős kibővítését. Az ideiglenes utasítás szerint – ami másfél évtizedig volt érvényben – Török Ferenc ellenőrzési és parancsadási jogot kapott ezredestől a próbacsendőrig minden csendőr felett. Rendszeresen kontrollálnia kellett a kerületek, szárnyak és szakaszok működését, „hogy a szolgálat minden ágazatai pontosan az idevonatkozó utasítások értelmében és keretében teljesítsenek...”¹⁰⁹ Őt illette meg a csendőr törzstisztek ellen a becsületügyi eljárás megindításának joga. Az alosztályoknál tett „szemlék” alkalmával felvette a kapcsolatot a közigazgatási hatóságok és bíróságok vezetőivel, egyeztetve velük a csendőrséggel kapcsolatos további fejlesztési irányokat. Az őrsők ellenőrzését a többi tiszthez hasonlóan a következő szempontok szerint végezte:

1. legénység létszáma; orvosi vizsgálatok gyakorisága; szolgálatot teljesítők és betegek száma;
2. öltözet és felszerelés állapota;
3. fegyverzet és lőszer állapota;
4. oktatás minősége;
5. szolgálatteljesítés módja;
6. fegyelem és magaviselet;
7. élelmezés (mit termelnek az őrsön, milyen állapotot tartanak, mennyit fizetnek be az étkezésre);
8. az elhelyezés megfelel-e a kívánalmaknak, a leltárban foglalt tárgyak ellenőrzése;
9. iroda és pénztárak ellenőrzése (bevételek és kiadások egyenlege; milyen napilapot járatnak);
10. legénység kérelmei és panaszai;
11. lovak ellenőrzése.¹¹⁰

A felsoroltakból is látható, hogy a csendőrségi felügyelő jogköre meglehetősen sok olyan elemet tartalmazott, amelyek elméletileg a Belügyminisztérium hatásköréhez tartoztak, pl. a szolgálat és a belső szervezet ellenőrzésének tekintetében. Véleményem szerint ebben a kérdésben Török Ferenc személye miatt nem alakulhatott ki – az egyébként gyakori – hatásköri vita a két minisztérium között. A cs. kir. csendőrségnél eltöltött éveit nem számítva összesen 10 éve volt kerületi parancsnok és maximálisan bírta Tisza Kálmán és a

mindenkori honvédelmi miniszter bizalmát. Talán ennek tudható be, hogy a csendőrség hatásköri kérdéseit tekintve egyébként hajthatatlan miniszterelnök ebben a tekintetben nem emelte fel a szavát.

A csendőrség változatlanul legfontosabb és megoldhatatlannak tűnő problémáját azonban a légénységi létszám állandó hiánya és a meglévők minősége jelentette. Egy 1884. októberében kelt jelentés egyenesen az „intézmény fennállhatását erkölcsi alapjaiban fenyegető veszély”-ről beszél.¹¹¹ Az újonnan belépők nagy része már az első évben kihágásokat követett el, hogy kizárják a testületből, a többiek pedig a három éves szolgálati idő letelte után kiléptek. „Egyes parancsnokságoknál 50-60 csendőr, vagyis a légénységi állománynak majdnem tized része hadtörvényszéki vizsgálat alatt áll”, ezért véleménye szerint a honvédek beosztását elrendelő 1883. évi törvény többet árt, mint használ.¹¹² A honvédelmi miniszter a romló kiegészítési viszonyokat az alacsony fizetéssel magyarázta, véleménye szerint az „utolsó” napszámos is többet keres, mint a csendőr. A belügyminiszter azonban a nehéz pénzügyi helyzetre hivatkozva elutasítja az illetmények emelését.

A csendőrséghez beosztott honvéd légénység a törvényi rendezés szerint csak 1885. májusáig teljesíthetett szolgálatot. Ugyanekkor a hat kerület rendszeresített létszáma 5 037 fő, ebből 988 volt a honvédek száma, a hiány pedig 255 fő. Ugyanakkor döntés született az állomány 481 csendőrrel történő felemeléséről. A döntéshozó minisztériumoknak tehát még május előtt olyan megoldást kellett találniuk, ami ennek az 1 724 fős hiánynak a helyettesítését lehetővé teszi. Az 1885. februárjában tartott értekezlet előadói szerint a légénység kilépésének legfőbb oka a nehéz szolgálat és ezzel összefüggésben az aránytalanul kis fizetés. Amennyiben a légénység állományát és illetékeit sikerül felemelni, akkor valószínűsíthetően a jobb körülményekkel egyenes arányban emelkedhet a szolgálatra jelentkezők száma is. Az értekezleten tehát a létszám 6 500 főre emelését – ideiglenes jelleggel a hadseregből vagy honvédségből kivezényelt légénységgel – és a zsold napi 20 kr-ral történő felemelését javasolta.¹¹³

A március 21-i minisztertanácsi határozat alapján Ferenc József hozzájárult 1 000 fő honvédségi karhatalom beosztásához és az illetékek napi 10 kr-ral történő felemeléséhez.¹¹⁴ A jogi szabályozás tekintetében ez a megoldás nem tette szükségessé az 1883. évi törvény megváltoztatását, mert az 1868. évi XLI. tc. 1. szakasza szerint béke idején a honvédség „kivételesen a belrend és biztosság fenntartására is van hivatva.”¹¹⁵ 1885. június 1-től 1887. május végéig a honvédek száma a csendőrség kiegészítési viszonyainak javulásával arányosan csökkent, a kezdeti 1 000 főről 210-re. Ettől az időponttól ezt a lehetőséget hosszabb időre többé nem vették igénybe.¹¹⁶

Az 1880-as évek a csendőrség történetében „nyugodt, csendes, megbízható tevékenységben” teltek el.¹¹⁷ A kiépítés nehézségei után a szervezet tevékenysége normalizálódott, a közbiztonság állapota az országban jelentősen javult. Az állandó járőrözés a lakosság biztonságérzetét növelte és ebben közrejátszott az is, hogy az első évtizedben ritkán került sor olyan összeütközésekre, amelyek a közhangulatot jelentősen befolyásolták volna. Nagyobb csendőrségi csoportosítások is inkább járványoknál vagy árvizeknél figyelhetők meg.”¹¹⁸

A Magyar Királyi Csendőrség vezetői 1893-ban

Ülő sor balról jobbra: Földváry Lajos ezredes, a szegedi (II. sz.) csendőrkerület parancsnoka, Patay András ezredes, a kolozsvári (I. sz.) csendőrkerület parancsnoka, Török Ferenc altábornagy, a csendőrség felügyelője, Sönser Nándor ezredes, a székesfehérvári (VI. sz.) csendőrkerület parancsnoka.

Álló sor balról jobbra: Fery Oszkár százados, a Honvédelmi Minisztérium csendőrségi osztályába beosztott tiszt, Haller Béla alezredes, a kassai (IV. sz.) csendőrkerület parancsnoka, Stesser György ezredes, a budapesti (III. sz.) csendőrkerület parancsnoka, Lukács Mózes alezredes, a pozsonyi (V. sz.) csendőrkerület parancsnoka, Reinle Gábor alezredes, a Honvédelmi Minisztérium csendőrségi osztályának vezető helyettese, Koreska Vilmos százados, a Honvédelmi Minisztérium csendőrségi osztályába beosztott tiszt.

A légénységi állomány állandó létszámhiányát több alkalommal a honvédség segítségével oldották meg. A szervezeti utasítás 13. szakasza szerint minden 60 km² területre legalább egy csendőrnek kellett felügyelnie, ami azonban ezekben az években csak elméletileg mutatható ki.¹¹⁹ A valóságban a tisztek nem végeztek járőrszolgálatot és a légénységi állomány 15-20 %-a

állandóan betegeskedett, kórházban vagy fogdában volt, esetleg más ok miatt nem végezhetette el feladatait.¹²⁰ A járőrszolgálatba ugyanakkor csak kettesével lehetett őket kirendelni, tehát már a szabályozás szerint is minden járőrre 120 km² terület jutott.

A politikai vezetés ebben a tekintetben valószínűsíthetően jól tájékozott volt, hiszen a megyék közigazgatási bizottságai és a csendőrkerületi parancsnokok rendszeresen beszámoltak a nehézségekről. A közbiztonság fenntartása azonban ekkor még csak a „közönséges” bűncselekményekre és azok megelőzésére korlátozódott. Ezért lehetett gyakran a pénzhiányra hivatkozva – okkal vagy ok nélkül – visszautasítani az esetleges őrsfelállításokat, mert ebből a szempontból az egyes bűnelkövetők a társadalmi rendet még nem fenyegették.

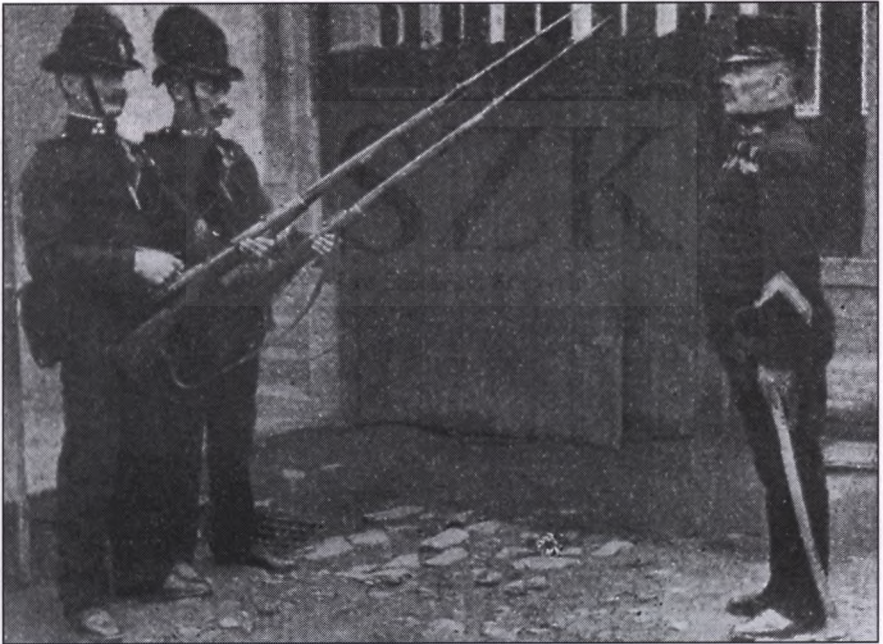
Az 1880-1890-es évek fordulójára a magyar társadalom jelentősen átalakult. Megerősödött a munkásmozgalom, „a szakmunkás törzsgárda egyleti szervezkedése egy évtized alatt országos tömegmozgalommá” vált.¹²¹ A mezőgazdaság fejlődésének ellentmondásait, az 1880-as évek válságát vidéken az agrármozgalom megerősödése követte.

A közigazgatás tisztviselőit jól érzékelhetően teljesen váratlanul érték az eddig ismeretlen szervezkedések. Ezek kezelésére nem rendelkeztek elég tapasztalattal, bár minden tőlük telhetőt megtettek, hogy a mozgalom veszélyeit felmérjék, továbbterjedését megakadályozzák. A kérdés problematikáját érdemes egy konkrét eseten, a battonyai „lázdás” példáján megvizsgálnunk. Csanád megye közigazgatási bizottságának 1891. évi beszámolója szerint „a Battonyán június hó 21-én véres zendülésre vezetett mozgalom kiütését a legkisebb előjelek sem látszottak megelőzni, jóllehet úgy a vármegye kormánya, mint a járási hatóságok által a mozgalom előjeleinek és tüneteinek kipuhatólása és észlelése tárgyában a legszélesebb körű előzetes rendszabályok léptettek életbe és hajtottak végre.”¹²² Betiltották a gyűléseket, felvették a kapcsolatot a katonai és csendőrparancsnokságokkal, kérelmezték az őrsök létszámának felemelését. Utasították a járási főszolgabírókat, hogy gyakrabban utazzák be járásaik területét és „első feladatuknak tekintsék a munkásokat kellő tapintattal megnyugtatni, s eképpen rendes foglalkozásukhoz visszatelelni, a békétlenkedőket pedig sikertelen felhívás után nyomban letartóztatni.”¹²³ Az intézkedések rövid idő alatt elérték céljukat, a „lázdások” és gyűlések megszűntek, további lépéseket a megye vezetői nem tartottak szükségesnek. A nyugalom azonban csak látszólagos lehetett, mert egy szokványos letartóztatás miatt Battonya főterén rövid idő alatt hatalmas tömeg gyűlt össze és szabályosan megtámadták a községházát. A letartóztatott személyt szabadon bocsátották, a követelések azonban ekkor szociális tartalmat kaptak. Mint a megye alispánja megjegyezte, „az Alföld e részének minden községében a munkás nép között azon balhiedelem van elterjedve, hogy a király és a miniszter az ő kívánságaikat teljesíti, csak a szolgabírák ellenzik, minél fogva

az izgatás első sorban a főszolgabírák személye ellen van irányozva.”¹²⁴ Az összecsapás elkerülhetetlenné vált és miután két csendőrt megütöttek, a sortűz következtében négy személy életét veszítette.

A csendőrség megítélését jól szemlélteti egy 1913-as vizsgálat eredménye. Egy szociográfiai felmérés során feltették a következő kérdést a nagyrészt románok lakta Maroscsicsér tanítójának: „Van-e gyűlölet a csendőrök és pénzügyőrök ellen?” A válasz: „Nem igen szeretik őket, különösen csendőröket. Haragszanak, ha a csendőr igazságtalanul megveri őket, noha ez érthető, mert ha valaki véletlenül a bűnös társaságában volt, a csendőr joggal gyanúsítja őt is és őt is megveri. Aztán azért is haragszanak, hogy miért olyan büszkék a csendőrök, mikor csak béresek és suszterek voltak.

Annyi bizonyos, hogy a csendőrség brutalitása miatt a leggyűlöltebb intézmények egyike és e gyűlöletnél csak talán a csendőröktől való félelem nagyobb...”¹²⁵

Csendőrrjárőr eligazítása

Az 1890-es évek kezdetétől jelentkező nemzetiségi mozgalmak szintén nehéz feladat elé állították a csendőrség szervezetét. A román nemzeti egység és a szolidaritás elvének megjelenését, illetve a kormány választát – 1893-ban a Replica-per, majd 1894-ben a Memorandum-per – a román nemzetiség egységes fellépése követte. Miután a századfordulóig Ferenc József a román

kérdést magyar belügynek tekintette, a kormány a hatékony fellépés alapját a csendőrség fejlesztésében találta meg.

A publicisztikában a nemzetiségek és az állam kapcsolatában szinte minden probléma a politikai viszonyrendszer egyik tagjának hibájaként jelenik meg, itt azonban véleményem szerint korántsem erről van szó. A nemzetiségi kérdés a csendőrség oldaláról nem mint politikum – vagy nemcsak mint politikum – jelenik meg, hanem elsősorban mint közbiztonsági probléma. Számtalan esetben bebizonyosodott, hogy a csendőrség az említett problémán felül tudott emelkedni. Ez leginkább a testület irányítóira igaz, de a mindennapok eseményei is ezt igazolják. Nemzetiségi vidékeken a csendőrséghez való belépés feltétele volt az ott élők nyelvének ismerete, ami nélkül a szolgálat eredményes ellátása elképzelhetetlen volt. Az esetleges nemzetiségi összecsapások elleni fellépés sem volt keményebb, mintha egy egyszerű verekedéshez kellett kivonulniuk, vagy ha egy képviselő megválasztása nem felelt meg a falu ízlésének.

Útonálló letartóztatása és megbilincselése

A 19. század 4. negyedében hangjukat egyre inkább hallató nemzetiségek oldaláról természetesen egészen másként festenek ezek a kérdések. A csendőrség ugyanis az ő szemszögükből annak a magyar(!) államnak – Mocsáry szavaival a „magyar abszolutizmus”-nak – a képviselőjét és azoknak a magyar(!) törvényeknek a betartatását jelentette, amelyek „nem minden szempontból” segítették elő nemzeti-nemzetiségi létük fennmaradását, kultúrájuk fejlődését. Egy esetleges fellépés velük szemben így – okkal vagy ok nélkül – nem csupán a csendőrökkel, hanem általában a rendszerrel, a magyarokkal szembeni gyűlöletet is fokozta, fokozhatta.

A munkás- illetve szegényparaszt-mozgalmak és a nemzetiségi szervezkedések közül az ország vezetői – az intézkedések alapján – az utóbbit veszélyesebbnek tartották, mert véleményük szerint a társadalmi rend megbontásán túlmenően Magyarország területi épségét is veszélyeztette.¹²⁶ A csendőrség és az állam – illetve közigazgatás – vezetőinek a nemzetiségekkel kapcsolatos eltérő felfogását jól mutatja egy csendőrtiszt megvédolásának ügye: A bécsi helyőrségi kórházban gyógykezelés alatt álló Groze Nicefor főhadnagyot az ó-orsovai szolgabíró távollétében feljelentette, a fegyelem nem megfelelő kezelése és „az ottani román lakosokkal való bizalmas társas magatartása” miatt. A honvédelmi miniszter a bevált gyakorlatnak megfelelően azonnal kérte a tiszt áthelyezését, de Tisza Kálmán ezt nem tartván elégségesnek, „magasabb állami szempontból” további vizsgálatot kért. A II. csendőrkerület parancsnoka által vezetett vizsgálat megállapította a vádaskodások alaptalanságát. A bizalmatlanság oka az volt, hogy a román nemzetiségűekkel románul beszélt. A honvédtiszt kaszinót pedig nem azért kerülte, mert nem akart kapcsolatot tartani a tisztekkel, hanem mert a sok külszolgálat és az irodai munka a kikapcsolódás e formáját lehetetlenné tette. A belügyminiszter a jelentésben foglaltakat tudomásul vette, „minthogy azonban a vizsgálat eredménytelensége nem oszlatja el teljesen azon benyomásokat, melyek a nevezett főhadnagy személyét illetőleg már a felmerült gyanúra is keletkeztek, és mert a csendőrtiszt bizalmi állásában a jó hírnév csökkenése is elegendő okul szolgál arra, hogy a bizalom irányában tartózkodóbb módon nyilvánuljon, melynek következményei a csendőrség szolgálatát és a testületi közszellemet veszélyeztetik, továbbá a nevezett főhadnagy hosszabb betegeskedése is, mely őt a szolgálattól elvonja, azon meggyőződést érlelte meg bennem, hogy a nevezett főhadnagnak a csendőrség testületéből való eltávolítása igen kívánatos.”¹²⁷ Tisza Kálmán utasítása ellenére a tisztet végül mégsem zárták ki a testületből, hanem áthelyezték és Kassán oktatási feladatokkal bízták meg.

A kisebbségek tekintetében a legnagyobb nehézség a cigánybűnözés megoldatlansága, szinte „társadalmi betegség”-ként való kezelése volt. Egyes számítások szerint 1906-1914 között a cigányság átlagos kriminalitása mintegy 2,2-szerese volt a magyar anyanyelvűekének. Ráadásul megfigyelhető, hogy a jelzett időszakban a magyar anyanyelvű lakosságnál csökkent, míg a

cigányoknál kétszeresére nőtt a büntettek és vétségek miatt jogerősen elítéltek száma. Pomogyi László kutatásai szerint azonban ennek oka inkább a számítások hiányosságáiban, mint a tényleges cigánybűnözésben keresendő.¹²⁸ Véleménye szerint a társadalom szemében az általánosan elfogadott együttélési normáktól való eltérés egy erősen eltúlzott mértékű bűnözési hajlandósággal kapcsolódott össze. Ez a megítélés a csendőrségnél is jól kimutatható, de ehhez kapcsolódott még a nyomozó tevékenység rendkívüli nehézsége, ami a cigánykaravánok tekintetében szinte lehetetlenné vált. Az állam központi szabályozása ebben a vonatkozásban rendkívül szegényes és szinte csak az 1879. évi Kihágási Büntetőtörvénykönyvben mutatható ki. A törvény kihágásnak minősítette a csavargást, tehát az állandó lakhely, foglalkozás vagy munka nélküli vándorlást. A további teendőket a helyi közigazgatásra bízta, akik általában a megelőzésre igyekeztek hangsúlyt fektetni. Egy 1907-ben kelt főispáni utasítás szerint például „az illető községek előjáróságainak ... szigorúan kötelességévé teendő, hogy a község kötelékébe tartozó cigányokat folyton figyelemmel kísérik, azoknak minden gyanús eljárását, vagy a községből való eltávozását a legközelebbi csendőrségnek azonnal bejelentésük, úgyszintén jelentsék a községek a csendőrségnek azt is, ha területükön idegen cigányok tartózkodnak... A kóbor cigányok ezen ügye úgy a csendőrségnél, mint a közigazgatási hatóságoknál a legnagyobb eréllyel és azon gondossággal kezeltesék, melyet a veszélyeztetett közbiztonság fontos érdeke méltán megkövetel.”¹²⁹ A csendőrség ebben a tekintetben szintén a prevenciót tekintette elsődlegesnek. A tiszafüredi szakaszparancsnokság például 8-10 naponta összegyűjtötte a kóbor cigányokat, majd – amennyiben bűncselekményt nem sikerült rájuk bizonyítani – a megye területéről kiutasította őket. Ugyanezt az eljárást követték a Baranya megyei őrsök is.¹³⁰ A jelzett esetekből is következően azonban ezek az eszközök mindig lokális szempontokat követtek és ezért csak időleges eredményeket hoztak. A cigányság életkörülményeinek javítására és kulturális szintjük emelésére a kormányok nem találtak megoldást, így ez a konfliktusforrás az elkövetkező évtizedekben is rendkívül erőteljesen éreztette hatását.

1893. márciusában a belügy- és a honvédelmi miniszter megegyezett a csendőrség nagyarányú fejlesztéséről. A tervek szerint 3-4 év alatt 299 őrs, 24 szakasz és 12 szárny felállításáról és a létszám 2 040 fő legénységgel és 42 csendőrtiszttel történő emeléséről döntöttek.¹³¹ A legénység létszámának növelését eredetileg 1894-ben kívánták elkezdni, de a nemzetiségi mozgalmak miatt Erdélyben már ebben az évben 134 fős emelésre került sor.¹³² Az erdélyi őrsök számának növelését a rendkívül nagy távolságok is indokolták. Egy 1893-as távolsági kimutatás szerint létezett olyan őrs, amely a felettes szakasz-parancsnokságától 142 km, a szárny-parancsnokságától 246,5 km távolságban volt.¹³³

Igazoltatás

Foglyok kísérése

Az állományviszonyok megváltoztatását több új szerkezeti reform követte. Minden csendőrkerületnél egy második törzstiszti beosztást rendszeresítettek, ami a feladatok jobb megosztását tette lehetővé. A kerületi parancsnok adminisztrációs feladatai csökkentek és nagyobb hangsúlyt kapott az alárendelt tiszti osztályok ellenőrzése.¹³⁴

Megváltoztatták a lóbeszerzés eddigi rendszerét is. Az 1880-as évek gyakorlata szerint a lovak megvásárlását a honvéd „pótlóvázó bizottság” végezte, betanításuk a huszárezredekénél történt. A haderőreform részeként azonban a huszárezredek létszámát jelentősen megemelték, ezért az évi 40-60 ló elhelyezését és a szolgálatra történő felkészítését a továbbiakban nem vállalhatták. 1891-ben kezdte meg működését a „csendőrségi pótlóvázó bizottság” és a „csendőrségi pótlókeret”. A pótlóvázó bizottság feladata az évenkénti lószükséglet beszerzése volt, tagjai egy csendőr törzstiszt, a pótlókeret parancsnoka és egy állatorvos. A lovak árát átlagosan 300 Ft-ban határozták meg és a nagyobb állatvásárokon vagy lótenyésztőktől kerültek beszerzésre. A szabályzatok szerint a ló 5-8 éves, 158-166 cm-es magasságú lehetett. „Ménlovak és vemhes kancák, továbbá karórágó, nemkülönben nagyon csiklandós és rugós lovak a felavatástól kizáratnak” – szolt az utasítás.¹³⁵

A pótlókeretet Budapesten állították fel és a III. kerület alárendeltségébe helyezték, állományába 1 I. osztályú százados mint parancsnok, 2 őrmester, 2 őrsvezető és 3 polgári loápoló tartozott. A lovak kiképzése a honvédségi szabályzatok alapján történt, ezután az őrsökre juttatták el őket.¹³⁶

Az 1890-es évek fejlesztései, az új szárnyak és szakaszok felállítása miatt a tiszti állományban rövid idő alatt jelentős hiányt kellett pótolni. A tisztikar kiegészítése azonban ebben az esetben nem egy egyszerű bővítést jelentett, hanem egy új szemlélet megjelenését is. A csendőrség megszervezésekor a fő gondot arra fordították, hogy sikerüljön betölteni minden vezető beosztást, ezért az 1881-es szervezeti utasítás értelmében minden közös hadseregbeli vagy honvédségi tisztnek lehetőséget biztosítottak az átlépésre. Ennek következtében sok esetben későn derült ki, hogy a másfajta követelményrendszerhez az idősebb tisztek már nem képesek alkalmazkodni. Az 1891-ben megfogalmazott elveknek megfelelően ezért az 1893. évi XXXVI. tc. jelentősen szűkítette az átlépés lehetőségét.¹³⁷ Jelentős szerepet szántak a saját testületből történő előléptetésnek, de a hadseregből és a honvédségből már csak a tartalékos hadnagyoknak, a tényleges és tartalékos állományú hadapródoknak adtak erre alkalmat. A cél egyértelműen az volt, hogy csak a fiatal, művelt, bizonyításra képes egyének végezhesenek közbiztonsági szolgálatot.¹³⁸

Az 1890-es évek reformjai között meg kell említenünk a tábori csendőri szolgálat hadseregtől történő átvételét és a határcsendőrség felállítását, amelyek elemzésére egy-egy külön fejezetben kerül sor.

A századfordulót megelőző évekből ismerhetőek meg a csendőrség első eredményességi mutatói. A statisztikák szerint a csendőrség az I. világhábo-

rúig 85-90 %-os nyomozati eredményeket mutathat fel, amelyek azonban véleményem szerint nem fedik a valóságot. A szervezet meglehetősen alacsony létszáma és a hatalmas felügyeleti terület miatt a lakosság sok esetben nem élt a feljelentés lehetőségével és így – mint Török Ferenc 1893-ban megjegyezte – „a csendőrség legtöbbször elkésve vagy egyáltalán sohasem jut annak tudomására, – mi természetesen a szolgálatnak érzékeny kárára irányul.”¹³⁹ A másik fontos tényező az lehet, hogy melyik ügyet tekintették megoldottnak. „Kiderítettnek csak akkor vehető valamely bűntett, vagy vétés, ha hitelt érdemlő tanúk, szakértők, bűnrészesek, tettestársak vallomásával, bűnjelül szolgáló tárgyak, vagy egyéb oly körülményekkel sikerült a nyomozó csendőrnek minden kétséget kizárólag beigazolni, hogy a szóban forgó esetben X vagy Y a tettes, s ezen bizonyítékok elégségesek arra, hogy az ügyész, vagy ügyészi megbízott vádat emelhessen és azt képviselhesse s a bíróság marasztaló ítéletet hozhasson.”¹⁴⁰ A meghatározás nem teszi egyértelműen a bírósági ítélettől függővé egy adott nyomozás eredményességét, hanem csupán a sikeres tárgyaláshoz szükséges bizonyítékok összegyűjtésére helyezi a hangsúlyt. (Ez lényegében – és csupán elméleti jelleggel – egy bíróságtól független ítélet lehetőségét jelenti egyes gyanúsított személyekkel szemben.) Amennyiben a bíróság a gyanúsítottat bizonyítékok hiányában nem ítélte el, a nyomozást újra le kellett volna folytatni, erre azonban csak a legritkább esetben került sor. Ennek egyik oka az volt, hogy az őrsök feladata lett volna a bíróságtól megtudakolni, hogy az eljárás hogyan végződött. „De nem ritka eset az sem, hogy egyes altisztek akkor, mikor tényleg elfogadható bizonyítékok szerezhetők nem voltak, a nyomozás folyamán helytelen következtetések, vagy csak némi gyanú alapján is a bizonyítást csak papíron akarják elvégezni, azért, hogy az eset kiderítettnek lássék s a statistika szebb legyen, azaz a kiderítetlen esetek száma kevesebbnek lássék az őrsön.”¹⁴¹

Ez a teljesítménykényszer vezetett több esetben hatásköri túllépésekhez, amelyet az ellenzéki sajtó minden atkalommal nagy terjedelemben tárgyalt, sőt a képviselőházban is nem egy alkalommal felszólalásokban részletezték a csendőrök kegyetlenkedéseit. Ezek az esetek jellegükből következően természetesen nem számszerűsíthetők és az egymásnak teljesen ellentmondó vallomások miatt nehezen bizonyíthatók, de a csendőrséggel szembeni támadások legfőbb terepét képezték. A bűnözők ugyanakkor meglehetősen hamar tudatára ébredtek annak, hogy a vallomás visszavonásának legmegfelelőbb módja a bíróság előtt a csendőröket kényszervallatással gyanúsítani. A katonai és polgári bíróságok vizsgálati szempontjai lényegesen különböztek egymástól, ezért gyakorlattá vált, hogy a polgári bíróság a gyanúsítottat kényszervallatásra való hivatkozással szabadon bocsátotta. A katonai bíróság ugyanakkor a polgári személyekkel szemben a csendőrök vallomását tartotta egyedül elfogadhatónak és ezért a legritkább esetben fogták perbe őket. Erre a visszas helyzetre utat egy 1884-ben kelt jelentés: „Azon kérdés merül itt föl,

hogyan vajon egy rovott előéletű egyén vallomása több hitelt érdemelhet-e, mint egy szolgálatát buzgón teljesítő és különben is kifogástalan csendőr előadása? Vagy ha a panaszos fél a csendőrök által, vallomásra bírás végett, valóban megkínzottatott volna is, elegendő indok lehetne-e e körülmény arra, hogy már csupán azért az őt egyébként terhelő vád alól felmentessék.”¹⁴² Az 1880-as évek végén tovább nőtt a csendőrökkel szembeni panaszok száma és ezért elkerülhetetlenné vált a korábbi szabályozás megváltoztatása. Korábban ugyanis a közigazgatási hatóságok feladata volt a csendőrök által átadott foglyokat orvossal megvizsgáltatni és erről jegyzőkönyvet felvenni. Orvosok azonban csak a nagyobb városokban álltak rendelkezésre, ezért egy 1891-ben kiadott rendelettel ezt megváltoztatták és ettől kezdve a gyanúsítottak panaszait a közigazgatás jelenlévő tisztviselője a „fogoly átvételi napló”-ba köteles volt beírni.¹⁴³

Az 1890-es évek közepétől az új őrsök felállítása és a létszám emelése korábban soha nem látott méreteket öltött. 1895-ben például 102 őrsöt állítottak fel 800 fővel, ennek több mint a felét Erdélyben.¹⁴⁴ Az Alföldön néhány őrsöt lovasítottak és gyakorlattá vált kisebb különítmények telepítése a „veszélyeztetett” falvakba.¹⁴⁵ Az agrárszocialista mozgalmak miatt felállított munkástartalékok felügyeletét szintén felemelt létszámú csendőrőrsök látták el.¹⁴⁶

Az 1897-ben nyugállományba vonuló Török Ferenc altábornagy, csendőrségi felügyelő is a szervezet általános reformjára tett javaslatot. Véleménye szerint szükséges 2-3 új kerület felállítása, a létszám 10 000 főre történő emelése és a szolgálati idő meghosszabbítása, a nyugdíjtörvény kedvezményeinek bővítése és a csendőrségi felügyelő munkakörének elválasztása a Honvédelmi Minisztérium csendőrségi ügyosztályától.¹⁴⁷ A javaslatot a honvédelmi és a belügyminiszter is támogatta.¹⁴⁸ Az átalakítás annál is inkább szükségesnek mutatkozott, mert a kormány értékelése szerint a szocialista „mozgalom immár valóban veszélyes alakot öltött” és tartottak annak erőszakos kiterjesztől.¹⁴⁹

Első lépésként a legénységi állomány állandó hiányát kívánták mérsékelni, ezért 1899-ben megegyeztek a közös hadügyminiszterrel, hogy a hadsereg állományából minden évben 228 önként jelentkezőt átad a csendőrségnek.¹⁵⁰ A honvédség 1900-tól minden gyalogezred után 4 fő, összesen évi 112 önként jelentkező honvéd átadásával támogatta a csendőrséget.¹⁵¹ A főváros biztosítása érdekében törvényjavaslatot készítettek elő egy több száz fő befogadására alkalmas laktanya építéséről.¹⁵²

1902-ben újraszabályozták a csendőrségi felügyelő hatáskörét és működését elválasztották a Honvédelmi Minisztérium csendőrségi ügyosztályától. Ez azonban nem változtatta meg az alárendeltségét, amennyiben továbbra is a honvédelmi miniszter „segédközeg”-ének tekintették. A felügyelőség személyzetéhez tartozott egy tábornok vagy ezredes mint helyettes, egy csendőr

százados mint segédtsízt, egy honvéd törzshadbíró mint igazságügyi előadó, egy II. osztályú törzsrőmester mint írnok és egy irodaszolga.¹⁵³ A hadbíró beosztása azért vált szükségessé, mert ettől az időtől a felügyelő hatáskörébe tartozott minden csendőr felett a bírói felsőbbbségi jog gyakorlása és szüksége volt egy szakelőadóra.¹⁵⁴ A bírói felsőbbbségi jog lényegében a csendőrbíróságok feletti fellebbezés végső fórumát jelentette, amelyét saját hatáskörében a kerületi parancsnokokra ruházhatott. A csendőrségi felügyelő feladatai közé tartozott a tiszti és legénységi állomány kiképzésének, a szolgálat, a felszerelés és a fegyverzet ellenőrzésének kérdése. Ezekben a területeken jogosult volt rendeleteket kibocsátani.

Az 1903-ban folytatódó reformok lényegében újraszabályozták a csendőrség teljes szervezetét. Január 13-án fogadta el a képviselőház a „három új csendőrkerület felállításáról” intézkedő 1903. évi VII. tc.-et és ezzel lényegesen megváltozott a csendőrkerületek területi beosztása is.¹⁵⁵ (XI.sz. melléklet) A július 1-jével megszervezett brassói kerület lényegében a magyar-román határszél megyéit foglalta magába és elsősorban határőrizeti célokat szolgált. Az új kerületek létrehozását az alsztályok és az állomány jelentős növelése tette szükségessé.

Az 1900. január 1-jével életbe lépett új bűnvádi perrendtartás a csendőrtiszteket kizárta a nyomozati tevékenységből, ezért ezt a továbbiakban az ebben a tekintetben tapasztalatlan legénységnek kellett elvégeznie. A nyomozások feletti felügyelet és a nagy őrskörletek csökkentése vezetett a járásörmesteri intézmény létrehozásához, amelyet összekötöttek egy nagyarányú decentralizációval.

Az 1903. május 6-i minisztertanácson elfogadott tervek szerint elhatározták 200 gyalogos őrs felállítását és 42 lovas őrs gyalogossá történő átalakítását.¹⁵⁶ Ez nem jelentette a meglévő létszám felemelését, mert ezt az állományt a 8-10 fős őrsök kettéosztásával kívánták előteremteni. Fontos szempontot jelentett, hogy költségnövekedéssel sem kellett számolniuk, mert a teljes összeget a lovak eladásából fedezni lehetett. Az új laktanyaépületek beszerzését is rendkívül alacsony költséggel oldották meg, mert a házakat a községek sok helyen ingyen bocsátották rendelkezésükre. Ez a folyamat folytatódott 1904-ben is újabb 50 őrs megosztásával.¹⁵⁷

A járásörmesteri intézmény létrehozásának legfontosabb indoka a nyomozó szolgálat és a megnövekedett számú őrsök hatásosabb ellenőrzése volt. Ezeket az őrsöket a szakaszoknak rendelték alá, a járások székhelyén helyezték el, a vezetésükre kiválasztott őrmesterek pedig 5 éves szolgálatra kötelezték magukat.¹⁵⁸ Az I-VII. kerületben 1903. szeptember 1-jével 393 járásörmester kezdte el működését, akikhez 2-5 őrs tartozott. Tevékenységüket alapvetően két részre kell választanunk. A járásörmester egyik feladata az állomáshelyén található őrs vezetése volt, tehát az adott területen a közbiztonsági szolgálat vezetése, a nyomozás, az irodai munkák ellátása, őrzáratok

kijelölése, a csendőrök ellenőrzése és oktatása stb. Ezzel párhuzamosan ugyanezeket a feladatokat a hozzá beosztott többi őrsön is ellenőrizte és adott esetben utasításokat adott a változtatásokra.¹⁵⁹

1904-ben a reformok folytatásaként a Belügyminisztériumban egy külön csendőrségi ügyosztály felállítására került sor, amely a korábbi „közbiztonsági főosztály” csendőrségi feladatait vette át.¹⁶⁰ Még ebben az évben a felszerelés beszerzésének központosítása is megtörtént, amennyiben Budapesten egy felszerelési anyagraktárat létesítettek.

A strukturális változások mellett az évtized második felében jelentős létszámemelésre került sor. Egy 1897-ben (!) kelt legfelsőbb elhatározás alapján a létszámot 10 000 fő fölé emelték, ami 1906-ban 912 fős, 1907-ben pedig 810 fős növelést jelentett.¹⁶¹ Ismét sor került gyalogos őrsök lovasítására, ami a századfordulót követő évekkel ellentétes folyamatot jelöl és elsősorban a nagyobb költségvetési támogatás tette lehetővé. A lóellátás biztosítása érdekében Cegléden egy „pótlóavató és idomító osztály”-t állítottak fel, ami a budapesti pótlókerettel párhuzamosan működött.¹⁶²

1907. május 1-jével kezdte meg működését a VIII. sz. debreceni csendőrkerület. Az új parancsnokság létrehozását a Budapestről szinte már ellenőrizhetetlenül nagy felügyeleti terület és az agrárszocialista mozgalmak könnyebb ellenőrizhetősége tette szükségessé. Hatásköre Hajdú, Bihar, Békés, Arad, Szabolcs és Szatmár megyékre terjedt ki. A századfordulót követő két új kerület felállítása ezzel lényegében a veszélyesnek tekintett szegényparaszt- és nemzetiségi mozgalmak, valamint a határőrizeti feladatokkal kapcsolatos teendők összpontosítását tette lehetővé. Az erdélyi csendőrkerület kettéválasztása után a brassói egyértelműen határőrizeti célzatú volt, míg a kolozsvárinál az „egyéb” közbiztonsági ügyek kerültek előtérbe.

Az 1907. év másik jelentős eseménye a pótszárnyparancsnokságok felállítása volt. A kerületenként megszervezett tiszti alosztályok végezték a legénység felvételével és kilépésével illetve a felszerelés beszerzésével kapcsolatos ügyeket. Nyilvántartották a csendőrségi nyugdíjasokat, özvegyeket és árvákat.¹⁶³

A boszniai válság a csendőrség felhasználásának lehetőségeit tekintve újabb fordulatot eredményezett. Ettől az időtől ismét előtérbe került a katonai szempontú megközelítés, hamarosan átszervezték és megerősítették a határ-csendőrséget, a korábbinál gyakrabban és nagyobb létszámmal vették igénybe a honvédség segítségét. 1912-ben pl. a csendőrség rendszeresített létszáma 11 375 fő volt. Az állomány hiánya 1 220 fő, különféle okok miatt nem teljesített szolgálatot 1 997 csendőr, összesen tehát hiányzott az állomány közel 30 %-a. Ebben az évben a budapesti tüntetések miatt több száz csendőrt kellett a fővárosba vezényelni, így érthető, hogy 1 417 honvédet osztottak be csendőri szolgálatra.¹⁶⁴ A katonákat a csendőrségi laktanyákban helyezték el

és a legveszélyesebb helyekre vezényelték őket. Megkülönböztetésül fehér karszalagot viseltek, de megkapták a próbacsendőröknek járó illetékeket.¹⁶⁵

1912. december 21-én szentesítette Ferenc József „A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről” c. törvénycikket, amelynek szempontunkból a legfontosabb intézkedése az volt, hogy a katonai hatóságok háború esetén sem kaptak felhatalmazást a közigazgatási funkciók átvételére. A csendőrség háború alkalmával történő felhasználásáról azonban az első tervezetek még 1888-ban elkészültek. Alkalmazás tekintetében megkülönböztették a táborigazgatási csendőri célokra átengedett legénységet – amelyet külön fejezetben fogunk elemezni – és a szükségesnek tartott honvédségi csapatok átvételét, illetve pontosan meghatározták a végrehajtandó feladatokat.

Csendőrök mint „életmentők”

Az 1881. évi II. tc. előírásai mozgósítás esetén megtiltották a honvédség és a hadsereg szabadságolt, tartalékos és póttartalékos állományába tartozók önkéntes belépését a csendőrségbe. Ez a rendelkezés lehetetlenné tette a legénység utánpótlásának biztosítását, ami a hátország biztonságát veszélyeztette. Ezért a hadseregben és a honvédségben már béke idején kijelöltek olyan altiszteket, akik a mozgósítás elrendelésekor automatikusan a csendőrséghez vonultak be. Ez a létszám 1888-ban 468, 1904-ben 618 fő volt.¹⁶⁶ Felhatal-

mázták továbbá a kerületi parancsnokságokat, hogy ezen túlmenően szükség esetén azonnal 1 200 fő honvédségi karhatalom kirendelését kérhették.

Megváltoztatták a szervezeti utasítás előírásait és mindenkinek vállalnia kellett, hogy szolgálata nem az aláírt évekre szól, hanem háború esetén annak befejezéséig. A legénység állomáshelyét csak a hadsereghez kinevezett királyi biztos parancsára, vagy az ellenség közvetlen támadása esetén hagyhatta el és köteles volt a legközelebbi honvéd, közös hadseregbeli vagy csendőr csapathoz csatlakozni. A kerületi parancsnokságoktól az őrsőkig pontosan meghatározták azokat a felszerelési és irodai tárgyakat, amelyeket visszavonulás alkalmával magukkal kellett vinniük. A csendőrség és a hadsereg jó kapcsolattartása érdekében szükségesnek tartották a királyi biztos mellé egy magasabb rangú tiszt beosztását.¹⁶⁷ A tervet egyeztetették a belügyminiszterrel, a horvát bánnal és a hadügyminiszterrel, majd az 1889. április 4-i minisztertanács is jóváhagyta. Az alig egy hete befejeződött „nagy véderővita” miatt azonban a tervet törvényjavaslatként történő beterjesztését nem tartották időszerűnek és így csupán Ferenc József hozzájárulását szerezték meg.¹⁶⁸

A holttest melletti nyomok biztosítása

1895-ben a közös hadügyminisztérium kezdeményezésére elkészültek a tervek az észak-magyarországi őrsök népfelkelőkkel történő megerősítésére. Összesen 110 őrsöt kívántak 3 030 népfelkelővel megerősíteni és 5 330 főt vasút-biztosítási feladatokkal bízni meg. A népfelkelő járásparancs-

nokságok már béke idején elkészítették a körzetükhöz tartozó és csendőrségi szolgálatra kijelölt személyek névsorát, majd azokat – a felszereléshez szükséges ruházattal és fegyverzettel együtt – az őrsöknek átadták. A népfelkelő különítményeket szolgálati és fegyelmi tekintetben a katonai parancsnokságoknak rendelték alá, de vezetésüket a csendőr őrsparancsnokra bízták.¹⁶⁹ Ismereteink szerint a háború alkalmával történő kiegészítés elvei a későbbiekben sem változtak és ennek megfelelően történt 1914-ben a csendőrség megerősítése. (A csendőrkerületek és szárnyak elhelyezését, valamint a szervezeti felépítést 1914-ben a XII. és XIII. sz. mellékletek tartalmazzák.)

A kötet következő fejezeteiben az eddig csak érintőlegesen tárgyalt kérdéseket vizsgáljuk meg, amelyek az általános történeti fejlődésen túlmenően részletes adatokat tartalmaznak a mindennapok szolgálatáról, a közigazgatási hatóságokkal történő kapcsolattartásról, kiképzésről, határőrizetről stb. Az elemzés lehetővé teszi a katonai elvek túlsúlyának bemutatását a polgári környezet elvárásaival szemben, amelyek egyrésztől biztosították a korábbi szervezetenél eredményesebb működést, másrésztől azonban eddig nem ismert összejöttetések lehetőségét teremtették meg.

IV. CSENDŐRSÉG ÉS KÖZIGAZGATÁS

A közigazgatás első önálló megjelenési formájában tulajdonképpen rendészeti tevékenységében mutatható ki. A XIV-XV. sz.-i felfogás szerint a „politia” lényegében magában foglalta a teljes államigazgatást, amelyhez természetsszerűleg hozzátartozott az azzal szerves egységben megjelenő törvénykezés is.¹⁷⁰ A közigazgatás XVI-XVII. sz.-ban kezdődő belső tagolódása – hadügy, pénzügy, igazságügy – mellett az államügyek feletti korlátlan rendelkezés változatlanul az abszolút uralkodók hatáskörében maradt. A polgári átalakulásnak jutott az a feladat, hogy a hatalommegosztás elvére alapozottan – a törvényhozó és végrehajtó hatalom szétválasztásával – kijelölje a közigazgatás helyét az államéletben.

Magyarországon az 1848-as törvények a rendi különbségek megszüntetésével a népképviselői alapokon álló közigazgatási szervezet alapjait tették le, amelyek azonban az idő rövidege miatt csak néhány kerettörvény megalkotását jelentették.

A szabadságharc leverését követően a magyar korona országainak különállását megszüntették, az addigi megyei, városi, községi autonómiát az államhatalom egysége váltotta fel. Az uralkodótól a legkisebb rangú hivatalnokig a kötelező utasításrendszer és felelős végrehajtás jellemezte a szisztémát.¹⁷¹

Az 1867-es kiegyezés ebben a tekintetben visszaállította az 1848-as állapotokat és lehetővé tette a vármegyei közigazgatás helyreállítását. A helyzet annyiban módosult, hogy amíg 1848 előtt a vármegye a polgári átalakulás egyik fő védőbástyájaként pozitív oldaláról jelenhetett meg, addig 1867 után ez a – lényegéből következően defenzív – állapot már a központi érdekérvényesítés, a helyi feladatok megoldásának gátjává vált. Elkerülhetetlenné vált tehát a közigazgatás széleskörű átalakítása.¹⁷²

Lényegében ez a kettősség figyelhető meg a rendvédelmi szervek 1867-1881 közötti szabályozásánál is. Az 1867. március 17-i koronatanács a cs. kir. csendőrség magyarországi ügyeit az osztrák minisztériumokkal közösen elintézendő kérdések közé utalta,¹⁷³ majd Ferenc József március 23-án kiadott rendeletével – Erdély és Horvát-Szlavónország kivételével – feloszlatta Magyarország területén a szervezetet és hatáskörét az országos és a helyhatóságokra bízta.¹⁷⁴

A vármegye tehát visszakapta az 1848 előtt viselt egyik rendkívül fontos közhatalmi funkcióját. A „köztörvényhatóságok rendezéséről” szóló 1870. évi XLII. tc. ennek megfelelően törvényi szintre emelte az 1867-es szabályozást, annyiban azonban – a vizsgált kérdés tekintetében – feltétlenül előremutatónak tekinthető, hogy egyértelműen elhatárolta a megyei és a városi főtisztviselők illetékességi körét.

A megyékben a főispán fogadta fel a csendbiztosokat, míg az azokhoz beosztott pandúrok felvétele az alispán hatáskörébe tartozott és ő rendelkezhetett a karhatalom alkalmazását is. Az újonnan létrehozott törvényhatósági jogú városokban a rendőrkapitány kinevezése a közgyűlés feladatává vált. A megyék és a városok lehetőségei abban megegyeztek, hogy közbiztonsági közegeik tekintetében szabadon dönthettek azok létszámáról, működésük szabályozásáról, fizetéséről, ruházatukról stb. A csendbiztosok és a rendőrkapitányok „élethossziglan” megtarthatták állásukat. Tekintettel azonban a törvényhatóságok felirati jogára, a jogalkotók erre az átmeneti időszakra biztosítékként egy rövid félmondatot illesztettek a törvény szövegébe, amely szerint „... az állam veszélyezett érdekei miatt halaszthatlan rendőri intézkedést tárgyazó kormányrendelet csak a végrehajtás után ... szolgálhat közgyűlési vita és határozat tárgyául.”¹⁷⁵

E jogszabály kiegészítéseként és ennek szellemében alkotta meg a képviselőház a „községek rendezéséről” szóló törvényt (1871. évi XVIII. tc.), amely a törvényhatósági joggal nem rendelkező városokra és falvakra vonatkozott. A községnek nem volt politikai jogköre és felirati joga, a megyétől és a kormánytól kapott közigazgatási rendeleteket vita és határozat tárgyává nem tehetette, feltétlenül végre kellett hajtania. Rendfenntartó közegeiket tekintve – belizgatásuk tekintetében – azonban meglehetősen autonómiával rendelkeztek. A rendezett tanácsú városok a helyi igényeknek – és anyagi lehetőségeiknek – megfelelően építhették, illetve kötelesek voltak rendőrségüket kiépíteni. Piaci, mezei, építészeti, közegészségügyi rendőrközegekkel is rendelkezhetek. A községekben is folytatódott, illetve megkezdődött ezek kiépítése.¹⁷⁶

A „Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről” intézkedő 1872. évi XXXVI. tc. a rendőrséget kivette az önkormányzat hatásköréből és azt „fővárosi rendőrség” néven a belügyminiszter hatáskörébe utalta.¹⁷⁷ A belügyminiszter hatáskörébe került a rendőrség feletti fegyelmi jog, ő nevezte ki és mozdíthatta el a rendőrség tagjait.

„A közigazgatási bizottságról” szóló 1876. évi VI. tc. a belügyminiszternek a budapesti rendőrséggel kapcsolatos jogait jelentősen korlátozta és most már egyedül a főváros közigazgatási bizottsága hozhatott elsőfokú fegyelmi határozatot a főkapitány ellen.¹⁷⁸ 1876-tól tehát a főkapitány nemcsak a belügyminisztertől, hanem a közigazgatási bizottságtól is függő helyzetbe, speciális kettős alárendeltségbe került. Az 1872-1876-ig fennálló rendszertől eltérően – amikor a főváros törvényhatóságának a rendészeti ügyekben semmiféle beleszólása nem volt – most már a közigazgatási bizottság a tagjává vált állami rendőrkapitány mellett is hatást gyakorolhatott a rendőrség működésére.

Vidéken a szabályozás másként rendelkezett. A közbiztonság megyei vezetői, a csendbiztosok nem lettek tagjai a közigazgatási bizottságnak. A

karhatalom alkalmazását változatlanul az alispán rendelhette el és a közigazgatási bizottság csak arra adhatott utasítást, hogy alispáni minőségében megfelelő utasításokkal lássa el a csendbiztost, vagy a pandúrokat helyezze készenlétbe. Ebből következően a közigazgatási bizottság esetleges működésképtelensége nem volt kihatással a megyei közbiztonság alakulására. Ez a helyzet 1881-ig, a csendőrség felállításáig nem változott.

A budapesti rendőrség jogállását véglegesen rendező 1881. évi XXI. tc. a közigazgatási bizottsági törvény előírásait lényegében nem változtatta meg. A fővárosi rendőrség tagjainak büntetőjogi és anyagi felelősségét – eltérően a csendőrségétől – továbbra is csak a polgári bíróságok állapíthatták meg.¹⁷⁹

A csendőrséget illetően a szabályozás a kezdetektől más elveket követett, mint a polgári hatóságoknak alárendelt rendvédelmi szervek esetében. Ebben az esetben nem egyértelmű alá-fölérendeltségi viszonyról volt szó, hanem a – részben katonai – közigazgatás két olyan ágazatáról, amelyek csak együttesen végezhetik hatékonyan a feladataikat. Ebből következően a cs. kir. csendőrségnek kiépítésétől szoros kapcsolatot kellett kialakítania a közigazgatás különböző szintű vezetőivel, mert ezek segítsége nélkül szolgálatát eredményesen nem láthatta el. Ezért az 1850-ben kibocsátott törvény is meglehetősen pontosan meghatározta azokat a feladatokat és lehetőségeket amelyeket a polgári hatóságoknak be kellett tartaniuk.

A helytartó, a főügyész, a közrendészeti, igazságügyi vagy pénzügyi igazgatás vezetői az ezredparancsnokságig, a kerületi elnök, a megyei törvényszék, az ügyész és a városkapitány a szárnyparancsnokságig, a járáskapitány és a járási bíróság pedig a csapatparancsnokságig bezárólag küldhetett a csendőrségi alakulatoknak felhívást. A közigazgatás alsó szintjét jelentő járásbíró és polgármester ezt legfeljebb a tizedalj- és az őrsparancsnokságnál tehetette meg.¹⁸⁰

Ezeknek az írásban kiadott utasításoknak a csendőrök kötelesek voltak eleget tenni, bár a végrehajtás módjába sem a katonai, sem a polgári hatóságoknak nem volt beleszólásuk. A községi elöljáróság ugyanakkor a csendőrséget minden szolgálati eljárásában köteles volt támogatni, mert ellenkező esetben szigorúan felelősségre vonhatták.

Az 1850-es évek elején a kapcsolat az egyik fél oldaláról sem lehetett problémamentes, aminek politikai és szokásjogi okai egyaránt voltak. A közigazgatás – akkor még tisztán magyarnak tekinthető tisztviselői nehezen fogadták el azt, hogy a pandúrokkal szembeni teljhatalmukat egy velük egyenrangú szervezettel váltották fel és emellett még elevenen élt a levert szabadságharc emléke. A zsandárság – katonai jellegéből következő – kíméletlensége a helyzetet még tovább rontotta.

A katonaviselt, rendhez és fegyelemhez szokott osztrák csendőrök ugyanakkor nem értették a szokásaihoz mereven ragaszkodó magyar közigazgatás

működési mechanizmusát. A megyéjében hónapokig meg sem jelenő főispánok első teendője a „lakoma és dínomdánom”, a rendeleteket elfelejtik kihirdetni, a hivatalnokok könnyebben elérhetőek a birtokaikon, mint a munkahelyükön, a fáradtságos munkával elfogott rabokat olyan helyiségekben őrzik, amelyeknek az ajtaja zárhatatlan stb.¹⁸¹

A csendőrökkel szembeni gyűlöletet fokozhatta az a folyamat is, amikor az együttműködésre nem hajlandó tisztviselőket külföldről behívott hivatalnokokkal váltották fel, amire sok esetben az ő javaslatukra került sor.

Az 1867-től kialakuló berendezkedés ebben a tekintetben tehát két ellentétes irányú folyamat ütközésének lehetőségét teremtette meg: a megyék szokásjogon alapuló kiváltságát és a hatékony igazgatásrendészeti teendőkben érdekelt kormány álláspontját nem lehetett összeegyeztetni.

Vizsgálatunkat ettől az időponttól két részre kell választani, mert lényeges különbségek voltak a csendőrség megyei és községi, valamint városi alkalmazása között.

1. Megyék és községek¹⁸²

„A közbiztonsági szolgálat szervezéséről” szóló 1881. évi III. tc.-ben megfogalmazott hatásköri megosztás – Belügyminisztérium és Honvédelmi Minisztérium – nem tekinthető véletlennek. A csendőrség alkalmazhatósága tekintetében egyértelműen a belügyminiszter hatáskörének, mint a közigazgatás legmagasabb rangú vezetőjének illetékességét kell kiemelnünk. A törvény egyértelművé tette, hogy a szolgálat tekintetében az irányítást a polgári hatóság magának tartja fenn és ebben a tekintetben mellékesnek – vagy kevésbé fontosnak – tekinthető a hatalmi pólus másik felét elfoglaló honvédelmi miniszter. Az ő hatalma érdekes módon inkább a csendőrökre, mint a velük szembenálló személyekre lehetett hatással, mert a csendőröket fegyelmi és bűnügyekben a katonai törvényeknek rendelték alá, míg a polgári lakosság és a hatóságok irányában semmiféle intézkedési joga nem volt. A csendőrt katonának mivoltában egyedül a katonai öröket megillető, szigorúbb büntetéssel járó törvények és rendeletek védték.

Ebből következően a kettős hatalomgyakorlás elve a közbiztonsági szolgálatban kiegyensúlyozó szerepet töltött be és – elméletileg – inkább szolgálta a polgári lakosságot, mint az egyes csendőrök érdekét. (Az más kérdés, hogy a törvény vitája kapcsán elhangzott képviselői félelmeknek egy része – a katonai bíróságok polgári hatóságok általi ellenőrizhetetlenségével kapcsolatban – később beigazolást nyert.)

A törvény másik fontos alaptételének tekinthető, hogy a mai értelemben vett rendőri szolgálatról és nem a rendőri hatalom gyakorlásáról szól, tehát

ebben a tekintetben lényegében érintetlenül hagyja a közigazgatási hatóságok ezirányú jogosítványait. Intézkedési jogkörük annyiban változott, hogy most már legfelsőbb parancsadó szervként megjelent a belügyminiszter, akit ekkor – és később még több alkalommal – a miniszterelnök személyesített meg. Nem véletlenül hangsúlyozta a törvény vitájában Orbán Balázs, hogy ez „oly hatalmat összpontosít a belügyér kezébe, amely ... őtet mindenhatóvá s az eddiginél is veszélyesebbé teheti.”¹⁸³

A törvény legnagyobb hibájának az tekinthető, hogy – ellentétben az 1881-ben elfogadott fővárosi rendőrségi törvénnyel – a feladatkörre történő utaláson túl konkrét hatásköri és eljárási normákat nem tartalmazott.¹⁸⁴ A fentiekben kifejtettekből következően ennek oka az lehetett, hogy a csendőrséget nem tekintették önálló jogkörű államigazgatási szervnek, hanem elsősorban más hatóságok döntéseinek végrehajtása céljából rendelkezésre álló karhatalomnak.¹⁸⁵

A törvény hiányosságából következett az is, hogy az eredendően belső szolgálati viszonyokat szabályozó csendőrségi „Szervezeti és szolgálati utasítás” elsődleges jogforrássá vált, amelynek ismerete nélkül a közigazgatási hatóságok lényegében nem tudhatták, hogy a csendőrséggel mikor és milyen módon rendelkezhetnek. Ezért ennek egy-egy példányát minden törvényhatóságnak a rendelkezésére bocsátották.¹⁸⁶

A szervezeti utasítás 3. paragrafusa kimondta: „A csendőrség a közcsend, rend és biztonság fenntartása érdekében a közigazgatási hatóságok rendelkezése alatt áll. A csendőr ezen hatóságok által a jelen utasítás értelmében írásban, vagy, ha a késedelem veszéllyel jár szóval kiadott hivatalos felszólításoknak feltétlenül eleget tenni tartozik, és a felszólítás megbírálásába nem bocsátkozhatik. A sürgős esetekben a csendőrnek szóval adott utasítások mindenkor utólagosan írásban is kiadandók. Helyi rendészeti ügyekben a csendőrség csakis felügyelő és a községi közegeket támogató segédkezésre van utalva.”¹⁸⁷

A csendőrség és a polgári hatóságok között háromféle érintkezési módot különböztettek meg: felhívás, megkeresés és feljelentés.

A „felhívás”-okat a közigazgatási vagy más hatóságok (bíróóságok, ügyészségek, fegyintézetek, börtönök, közvetítő intézetek igazgatóságai, a határ vám- és vesztegintézeti hivatalok) írásban intézhették az örs- és az altiszti különítmény-parancsnokságokhoz, ha saját közegeik nem álltak rendelkezésre vagy az adott eset megoldására nem voltak elegendők. A felhívás tartalmáért mindig az a hatóság vagy hatósági közeg volt a felelős, aki aláírta, a pontos végrehajtásért azonban az intézkedő csendőrnek kellett jótáallnia. Az intézkedésre felszólító felhívásokat és megkereséseket azonban csak abban az esetben voltak kötelesek végrehajtani, ha azok a fennálló törvényekkel és rendeletekkel nem ellenkeztek és a szolgálati utasítás azt az ő hatáskörükbe utalta.¹⁸⁸ Ellenkező esetben a felsőbb parancsnoksághoz kellett felterjeszteniük véle-

ményezésre. Az utasítás végrehajtásába a hatóságnak nem volt beleszólása, tehát sem a teljesítés módját, sem az abban résztvevő csendőrök létszámát nem határozhatta meg.

A „megkeresés”-t a hatóságoknak mindig tisztí alosztályokhoz (szakasz, szárny, kerület) kellett intézniük abban az esetben, ha „nagyobb intézkedések” váltak szükségessé.

„Feljelentés” alatt valamilyen büntetendő cselekménynek a károsult vagy bárki más által a csendőrséggel való közlését értették.

„Hatóságok ... által tett feljelentéseknek, magánszemélyekénél mindig nagyobb hitele van.”¹⁸⁹

A községi előjáróságok jogosítványait lényegesen kibővítette az új bünvádi perrendtartás életbeléptetésével kapcsolatban 1899-ben kiadott belügyminiszteri rendelet, amennyiben a helyi előjáróságokat is rendőri hatóságnak nyilvánította, tehát a csendőrség megjelenéséig – ha a késedelem a nyomozás eredményére veszéllyel járt – kihallgatásokat, személymotoszt, házkutatást tarthattak, nyomozást végezhettek.¹⁹⁰

Az idézett szervezeti utasítás tartalmazta azt is, hogy helyi rendészeti ügyekben, az 1871. évi XVIII. tc. alapján a csendőrséget csak felügyelő és a községi közegeket támogató szolgálatra lehetett igénybe venni. A helyi rendészet fogalmát rendkívül szélesen értelmezték, de néhány fontosabb ágát feltétlenül ki kell emelnünk:

1. *közegészségügy*: utcák, terek, kutak stb. tisztántartása; szállodák és vendégfogadók egészségügyi ellenőrzése; élelmiszerek eladásának ellenőrzése; állategészségügy; járványok bejelentése stb.;
2. *közbiztonság a személy- és vagyonbiztonság tekintetében*: tűzrendészet; közveszélyes örültek felügyelete; robbanóanyagok gyártása, szállítása és elhelyezése; idegenek nyilvántartása és megfigyelése; toloncügy; lopás; cselédeknek és munkásoknak munkaadójukhoz történő visszakísérése stb.;
3. *„közcsend, rend és nyugalomra” vonatkozó szabályok*: kocsmái zárórák betartása; koldulás; házalók ellenőrzése; búcsúkon, vásárokon, színházi előadásokon a rend fenntartása; bordélyok ellenőrzése stb.
4. *községi, törvényhatósági, megyei és kormányrendeleteknek a helyi rendészetre vonatkozó határozatai*.¹⁹¹

Azokban a községekben tehát, ahol léteztek helyi rendőrközegek, ezek ellenőrzését kellett csak elvégezni, míg a közbiztonsági személyzettel nem rendelkező helyeken mindezen feladatok a csendőrség feladatát képezték.

Az 1881-es csendőrségi törvény megszavazásakor tehát kiinduló helyzetként egy már létező községi rendőrségi szervezettel és az azt kiegészítő csendőrség felállításával számoltak.

A működés megkezdésekor – sőt Erdélyben már korábban is – nyilvánlővő vált, hogy a községi rendőrségekkel kapcsolatos elvárások illuzóriku-

saknak bizonyultak, a falvaknak, de sokszor még a rendezett tanácsú városoknak sem volt a rendőrség kiépítésére anyagi lehetőségük. Ebből következően a helyi szervek rászorultak arra, hogy a csendőrséget gyakran, sőt sok helyen állandóan olyan intézkedésekre kérjék-utasítsák, amelyeket a törvények szerint nekik kellett volna megoldaniuk.

A belügyminiszter a hatásköri összeütközések elhárítására ezért már 1883. szeptemberében egy külön rendeletben határozta el a csendőrség és a helyi rendőrségek működési körét.¹⁹² Az intézkedés azonban semmilyen következménnyel nem járt, amit egy októberben kelt jelentés is bizonyít:

„Napirenden van, hogy a hatóságok a közbiztonsági szolgálat rovására gyakori helytelen felhívások által olyankor is igénybe veszik a csendőrség szolgálatát, amidőn ezt tenni egyrészt nem jogosultak, de másrészt a kért szolgálatot nekik volna szoros kötelességük teljesíteni. Sajnos hogy a szolgabírák ... az ily felhívások kötelességszerű felügyeletével és ellenőrzésével mit sem törődnek, sőt a szolgálat hátrányára: jelesen a község előljáróságokat gyakorta jogtalanul felhatalmazzák adó – cselédek elfogatása – szerződött napszamosok munkába állítása – a jövedék ellenőrzése stb. stb. ügyekben közvetlen s ahányszor szükségesnek vélik, csendőrségi segédletet igénybe venni.”¹⁹³ Előfordult, hogy a vadházasságban élőket kellett szétválasztaniuk, fiatalokat hitoktatásra kísérniük.¹⁹⁴ Rendkívül sok panasz volt a bíróságok működésével kapcsolatban is.

A csendőrkerületi parancsnokságok panaszai nemcsak a szabályozás miatt, hanem a rendelkezésre álló legénységi állomány alacsony létszáma miatt is érthetőek. A felszólítások nagy száma következtében ugyanis sok helyen egyszerűen lehetetlenné vált a tényleges szolgálatok olyan mérvű teljesítése, amit esetleg a közbiztonsági zavarok szükségessé tettek volna.

A közigazgatási hatóságok kényszerhelyzetéről akkor kaphatunk pontos képet, ha hosszabban idézzük Sáros megye alispánjának 1886-ban kelt jelentését, amelynek szokatlanul őszinte hangneme méltán váltott ki megütközést a Belügyminisztérium tisztviselői karából. Az irat nemcsak a közbiztonság, hanem egy átlagosnak tekinthető megye közigazgatásának rendkívül fontos kordokumentuma is.

„Ismételten volt alkalmam magas tudomására hozni, hogy a szükséges szellemi és anyagi erő hiányában megyénk területén a községi szervezés csak alakilag van keresztül vive. Meg van választva az átlag alig 10 Ft fizetéssel díjazott nagy részt írástudatlan községi bíró – egy két Ft-tal díjazott albíró s többnyire fizetés nélküli 2. hittes, két nagy község jegyzőjén kívül 376 község részére 32 körjegyző, kik azonban községi előljárósági tagoknak nem tekintendők, mert úgyszólván kizárólag az adó ügyekkel vannak elfoglalva. Ezekből áll a községi előljáróság s egyúttal ők a helyi rendőrség is...”

A rendészeti működés végrehajtásával kapcsolatban pedig a következő példával él: „Írásban tétetik panasz, hogy x faluban a cseléd megszökött s y

faluban van. A járásbeli szolgabíró y község bírójának hasztalan írta postán, mert a községben pósta nem lévén, jó ha minden hónapban egyszer elhozzák a falu leveleit – ír tehát a körjegyzőnek, ki azonban az adó összeírás vagy adó behajtás vagy adó végrehajtás körutját téve csak vasárnap érkezik haza – s miután küldönczczel nem rendelkezik – adandó legelső alkalommal átküldi a bírónak a szolgabírói rendeletet. A buzgó bíró azonnal felkeresi a szökött cselédet – ez által azonban 10 eset közül 9-szer durván s gorombán sokszor ütlegekkel fogadtatva képtelen a szolgabírói rendeletet végrehajtani, – a falu közkaczaja zajában megteszi tehát a szolgabíróhoz a jelentést – s akkor igénybe vehető a csendőrség, – de már egyuttal folyamatba teendő a kihágási esetleg bűnfenyítő eljárás is.”¹⁹⁵ A csendőrség azonnali igénybevétele esetén ellenben el lehetne kerülni a közigazgatás tisztviselőinek lejáratását és hatáson fel lehetne lépni.

Az alispán jelentésének igazságtartalmát nehéz lenne kétségbe vonni, de arra is találunk példát, amikor egy faluból már kétségbeesve kérik a csendőrök távozását. Egy erdélyi, románok lakta faluban rendkívül megromlott a közbiztonság. Először felajánlották nekik a két szomszédos csendőrőrs megérősítését, amihez azonban anyagilag is hozzá kell járulniuk. A másik lehetőség – amikor szintén az ő pénzükön katonaságot rendelnek oda – még drágábbnak ígérkezett, ezért mégis a csendőrök mellett döntöttek, akik azután rendkívül kemény intézkedéseket foganatosítottak:

1. megelőzés címén, minden éjjel egy kb. 3x8 m-es fűtetlen helyiségbe – januárban – begyűjtöttek 40-45 lakost, akiknek a fele büntetett előéletű volt, a másik fele valószínűleg a falu jobb módú polgárai közé tartozhatott. Az éjszakákat ott kellett tölteniük, majd reggelente elengedték őket.
2. esténként 8 óra után „az utcán igazolatlanul csavargó” személyeket elővezették és a községházán éjszakára bezárták;
3. a kocsmák záróját este 20 órára csökkentették;
4. ha valamely veszélyesnek tartott személy éjszakára el akarta hagyni a községet, külön engedélyt kellett kérnie;
5. engedélyre való tekintet nélkül begyűjtötték a fegyvereket.

Az eredmény az alkalmazott módszer helyességét igazolta, ugyanis a falu büntetett előéletű lakosai magukra vállalták a közrend fenntartását, azzal a feltétellel, hogy elengedik őket. Amennyiben nem következik be javulás, akkor önként jelentkezni fognak, hogy ismét zárják be őket. A község előljárársága emellett kérte a csendőrök elvezénylését, mert nem bírták őket fizetni.¹⁹⁶

Példáink alapján tehát az 1880-as évek végéig igazolhatóak mind a csendőr-parancsnokságok vezetőinek, mind a közigazgatási tisztviselőknek a korrekt együttműködés lehetetlenségéről írott jelentései. Ekkor azonban olyan társadalmi megmozdulások kezdődtek, amelyek kötelező erejűvé tették, hogy a megoldásokat együttesen próbálják megtalálni. Ez lényegében nem jelen-

tette a kapcsolattartás eddigi formáinak megváltozását, de a Belügyminisztériumban észrevehetően megváltozott a vidék rendfenntartásával kapcsolatos intézkedések megítélése.

A nemzetiségi és munkásmozgalom nézeteik szerint a fennálló társadalmi rendet veszélyeztette, ezért a megoldások keresésében egyre erőteljesebben támaszkodtak a „veszélyt” leginkább érzékelő közigazgatás tiszttségviselőire. Az új őrök felállítását kérő felterjesztések indokolásában előtérbe kerül a szegényparaszt és „nemzetellenes” mozgalmak emlegetése, mert ezt meglehetősen könnyen alá lehetett támasztani – elszigetelt csoportokat szinte mindenhol találhattak –, az elutasítás pedig ebben az esetben rendkívül ritka volt. A fejlesztések anyagi fedezetét az 1890-es évek elején elfogadott tervek biztosították.

Török Ferenc csendőrségi felügyelő 1893-ban felmérte a közigazgatás és a csendőrség együttműködésének lehetőségeit és erről terjedelmes jelentésben számolt be. Az előterjesztésben kiemelt helyet foglalnak el a korábban is jelzett problémák, tehát a hatóságok nem arra használják a csendőröket, ami a tulajdonképpeni feladatuk lenne. Ugyanakkor egyetlen szóval sem említi a különféle mozgalmakkal kapcsolatos nehézségeket, ami szintén arra mutat, hogy ezek megoldását rendezettnek tekintette.¹⁹⁷

A csendőrség és az államigazgatás kapcsolatának szorosabbá válása mellett a tisztviselői kar a század 90-es éveitől egyre szívesebben vette igénybe a katonaság segítségét, amire a törvények lehetőséget is biztosítottak. Karhatalomnak azokat a csapatokat nevezték, „melyek a közhatóságok támogatására ... oly célból rendeltetnek ki, hogy azok intézkedéseiknél és hivatalos ügyködéseiknél általában, főként pedig esetleges erőszakos ellentállás leküzdésére a szükséges anyagi erő rendelkezésre álljon.”¹⁹⁸ A katonaság nagy létszámú bevetésére elsősorban – bár nem kizárólagos jelleggel – a választásoknál került sor. 1892-ben 333 gyalogos századot és 74 és fél lovas századot, 1896-ban 413 gyalogos és 92 lovas századot alkalmaztak a rend fenntartására.¹⁹⁹ Jászi Oszkár adatai szerint az utolsó „békebeli” választáson 1910-ben 194 gyalogos zászlóalj és 114 tüzérosztag (!) koncentrálására került sor.²⁰⁰

Az 1890-es évektől sor került „magánérs” őrsfelállításokra is, aminek a lehetőségét az építkezéseknél nagyobb cégek kérvényezték. Bártfán a fürdő bővítése miatt 7-800 munkás dolgozott és a fürdőigazgatóság 2 csendőrnek lakást, fűtőanyagot és fejenként napi 40 kr étkezési pótlékot ajánlott fel.²⁰¹ Győrben 1914-ben az épülő ágyúgyár területén, az építető cég költségén állítanak fel 3 fős ideiglenes különítményt.²⁰²

A csendőrség és a megyék illetve községek közötti kapcsolat a szabályozás és annak gyakorlati érvényesülése tekintetében az 1890-es évek közepétől lényegében nem változott, érdemes azonban megvizsgálnunk, hogy a városokkal kapcsolatosan milyen elvek érvényesültek.

2. Városok

Az 1881. évi III. tc. 2. bekezdése Magyarország területét, Budapest kivételével 6 csendőrkerületre osztotta, a 3. bekezdés pedig felszólította a belügyminisztert, hogy a törvényhatósági jogú városok területén teljesítendő szolgálatról külön törvényjavaslatot terjesszen be.²⁰³

Az 1882-ben elfogadott törvény (X. tc.) kimondta, hogy a törvényhatósági jogú városok területén a csendőrség állandó szolgálatot nem teljesít és az esetleg tetten ért bűnösöket a helyi rendőrségnek köteles átadni. (XIV. sz. melléklet) A rendőrkapitányt vagy helyettesét azonban felhatalmazták, hogy különleges esetekben jogosult a csendőrség segítségét igénybe venni, ha „a csend, rend és közbiztonság az illető városi rendőrség által fenn nem tartható”.²⁰⁴ Ez a viszonylag ritkán előforduló eset történt meg 1894. decemberében Kassán, amikor a rossz munkakörülmények elleni tiltakozásul 50 rendőr azonnali hatállyal beszüntette a munkát. A főkapitány behívott 50 csendőrt, akik a rendőröket lefegyverezték, majd „internálták”.²⁰⁵

A törvény legnagyobb hatású intézkedése az a paragrafus volt, amely lehetőséget adott a törvényhatósági jogú városoknak arra, hogy a költségek megtérítése ellenében kérjék a közbiztonsági szolgálat kiterjesztését a városra is. Tisza Kálmán a törvényjavaslat indokolásában egyértelműen megfogalmazta, hogy a városok rendőri autonómiáját csak ideiglenesnek tekinti és hosszabb távon ott is a csendőrséget kívánja rendszerezíteni.²⁰⁶

A törvény megszavazása után 3 város – Baja, Nagyvárad és Újvidék – azonnal jelezte, hogy térítés ellenében a közbiztonsági szolgálatot átadná a csendőrségnek és erről az illetékes kerületi parancsnokságokkal meg is kezdték a tárgyalásokat, amelyek azonban nem vezettek eredményre.²⁰⁷ A létszámot ekkor még a városok állapíthatták meg, ennek ellenére a költségekben nem sikerült megegyezniük. Nagyváradon a rendőrségre fordított 13 000 Ft-os kiadás helyett a csendőrség felállítása 9 000 Ft egyszeri beruházási és 17 000 Ft rendszeres éves költséggel járt volna, amit a város nem tudott előteremteni.²⁰⁸ Baján a város 3 éves próbaidős szolgálatot szeretett volna, a Belügyminisztérium ezzel szemben ragaszkodott a végleges megoldáshoz.²⁰⁹ A törvényhatósági jogú városok mellett több rendezett tanácsú várossal is megkezdődtek a tárgyalások, amelyek elsősorban a törvény eltérő értelmezése miatt nem vezettek eredményre. Szokolca város kérvényét pl. az V. sz. parancsnokság azzal utasította el, hogy a szolgálat átvételére az 1881. évi III. tc. nem ad lehetőséget, ami egyértelműen tévedésnek tekinthető. A teljes tájékoztatatlanságra utal az is, hogy a Belügyminisztérium a várostól kért jelentést, hogy milyen szolgálatokra kívánja a csendőrséget igénybe venni és hogyan képzei el a városi rendőrséghez való viszonyát, holott ezt a szabályzatok

részletesen meghatározták.²¹⁰ Ezt a kérdést 10 évvel később, 1894-ben Egernek is feltették.²¹¹

1887-ben a IV. csendőrkerületi parancsnokság kért utasítást ebben az ügyben, mert – bár a felállítás óta egyetlen rendezett tanácsú város területén sem teljesítenek ott rendes szolgálatot – véglegesen rendezni akarja ezt a kérdést.²¹² Az V. kerületnél ezzel szemben minden ilyen város bel- és külterületén egyaránt a csendőrséget alkalmazták. A honvédelmi miniszter véleménye is csupán arra terjedt ki, hogy a városi és a nagyközségi rendőrségeket erősíteni kell.²¹³

Az 1890-es évek elejéig tehát az álláspontok tekintetében lényeges közlekedésről nem beszélhetünk, csupán néhány részletkérdésre sikerült megoldást találni:

1. a városi rendőrséget ott is fenn kell tartani, ahol a csendőrség a szolgálatot átveszi, mert az „alsóbbrendű” rendészeti ügyekben továbbra is ők a felelősök;
2. a szolgálati viszony tekintetében a csendőrkülönítményeket nem rendelik alá a városi rendőrkapitánynak, kapcsolatuk azonos lesz az őrsök és a fősolgabíróóságok között már meglévővel;
3. a városokban szükséges létszámot nem a közigazgatási hatóság, hanem a helyszínen történt vizsgálat alapján a csendőrkerületi parancsnokság fogja megállapítani.

A csendőrség 1892-1893-tól kezdődő nagyarányú fejlesztésekor természetesen rendezni kellett a városokhoz fűződő viszonyt is. A belügyminiszter ezért 1893. januárjában körkérdést intézett a csendőrkerületi parancsnokságokhoz, hogy amennyiben a törvényhatósági jogú városok külterületét is bevonnák a csendőri szolgálatba, akkor hol és mennyi őrsre lenne szükség.²¹⁴ A jelentésekben 25 új őrs felállítását és néhány megerősítését javasolták összesen 191 fővel.

Az 1893. március végén elkészített tervezetben ennek alapján 9 törvényhatósági jogú város külterületén kívántak 15 új őrsöt felállítani és kettőt megerősíteni 48 gyalogos és 75 lovas csendőrrel.²¹⁵ A lovas legénység nagy számából is kikövetkeztethető, hogy elsősorban a városok körül elterülő pusztákat, tanyákat és a vasútállomásokat kívánták szorosabb ellenőrzés alá vonni.

A tervek elkészülésével egyidejűleg a rendvédelmi szaksajtóban is éles vita bontakozott ki a csendőrség városi szolgálatának létjogosultságáról és ennek jellege alapján 3 lehetőséget különböztettek meg:

1. a művelt városi lakossággal történő tapintatos érintkezés sokkal inkább megkívánja egy polgári, mint egy merev katonai szervezet szolgálatát, ezért itt a jelenlegi rendőrségeket fenn kell tartani;
2. a vidéken kiválóan működő, minden „polgáris” befolyástól mentes csendőrséget a városokban is be kell vezetni;

3. a csendőrségnek és a városi rendőrségnek egymást kiegészítve kell tevékenykednie.²¹⁶

A gyakorlatban végül a harmadik álláspont diadalmaskodott és – ismereteink szerint először – 1904-ben egy törvényhatósági jogú város belterületén is átvette a szolgálatot a csendőrség, bár a szervezés meglehetősen egyedinek tekinthető.

A nemzetiségi mozgalmakra és a „magasabb állami szempontokra való tekintettel” ebben az évben a Szerbiával határos területen több új őrsőt állítottak fel és a létszámot néhány helyen megerősítették. A Belgrádtól csupán néhány km-re található és nagyrészt nemzetiségek lakta Pancsova városában is szükségessé vált a változtatás. A belügyminiszter ezért 1904. március 13-án azzal a „kérelméssel” fordult a főispánhoz, hogy „tapintatosan odahatni szíveskedjék, miszerint Pancsova város közönsége az 1882. évi X. tc. alapján tőlem a csendőrségi szolgálatnak a város területére való kiterjesztését kéri”.²¹⁷

A szerződést 10 évre kötötték és abban állapodtak meg, hogy az évente fizetendő 6 322 Ft ellenében az állam mindig olyan létszámot állomásoztat a városban, ami a rend fenntartásához elegendő. Ebben az évben ezt 35 főben állapították meg.²¹⁸ A csendőrség 1904. november 1-jével kezdte meg szolgálatát a városban és január végén megjelent az első statisztikai összehasonlítás, ami az eltelt 3 hónapot az 1 évvel korábbi hasonló időszakkal vetette össze. 1903-ban a 141 esetből 33 maradt kiderítetlen, míg 1904-ben a csendőrség mind az 57 bűncselekmény tettesét kinyomozta. A bűntények csökkenéséhez hozzájárulhatott az is, hogy első feladatként kitoloncolták a városból az idegen, „foglalkozás nélküli gyanús elemek”-et. Ezzel egyidőben a kihágási esetek száma 251-ről 450-re nőtt, ami azt mutatja, hogy a törvények és rendeletek betartatása szigorúbbá vált.²¹⁹

A csendőrség megjelenése Pancsován az eddigi szemlélet alapvető megváltozását mutatja. A politikai vezetés nem azonos súllyal bírálta el a közbiztonság oldaláról jelentkező problémákat, ami jelen esetben a köztörvényes bűnözés és a nemzetiségek országos viszonylatban is megjelenő problematikájának megkülönböztetését jelentette. A törvények áthágása ebben az esetben túlmutatott egy kisebb régió gondjain és ezért a megoldást a közvetlen beavatkozásban találták meg.

Ezt az eseményt a többi város tekintetében modellértékűnek tekintették. Munkácson 25, Baján 20 csendőr kezdte meg szolgálatát, mindenhol megmaradt azonban a helyi – néhány főre csökkentett – rendőrség kisegítő funkciója, kisebb ügyekben intézkedési jogköre.²²⁰ Általánosan elfogadottá vált, hogy a városok a költségekhez csak annyival járultak hozzá, amennyibe a korábbi rendőrség fenntartása került. Egy 1905. január 1-jei újsághír szerint a csendőrség ekkor már 10 város kül-, vagy kül- és belterületén egyaránt átvette a szolgálatot.²²¹

A csendőrség és a városi hatóságok szorosabb együttműködése tehát mintegy 10 évvel később alakult ki, mint a kisebb községek vagy a megyék vezető tisztségviselőivel. A kezdeményezés az esetek kiemelkedően nagy százalékában a városok részéről történt. Ehhez hozzájárulhatott, hogy az eddig elsősorban vidéken jelentkező mozgalmak már a városokban is éreztették hatásukat és az egyre emelkedő költségek miatt a hatalmas külterületek védelme szinte megoldhatatlanná vált. A Belügyminisztérium kész volt kompromisszumot kötni az autonómiájukról részben lemondó városokkal. A tényleges költségek töredékéért elősegítette a területükön nagyrészt eddig is meglévő, de eddig csupán a városokon kívül tevékenykedő csendőrök hatásuk kibővítését.

Az 1900. január 1-jével életbe lépő új bűnvádi perrendtartás és az 1899-ben a rendőrközegeknek kiadott utasítás értelmében a csendőrök a városok területén „saját kezdeményezésből” csak akkor végezhetek nyomozó szolgálatot, ha a késelem veszéllyel járt. Minden más alkalommal az ügyészség, a vizsgálóbíró vagy a járásbíróság felhívására volt szükség. Ettől eltérő esetekben az elfogott személyeket, tárgyi bizonyítékokat a városi rendőrközegeknek kellett átadniuk, akik – elméletileg – hivatottak voltak a nyomozásokat elvégezni. A rendelet a városokban működő csendőröket nem rendelte alá a rendőrközegeknek, de az őrsparancsnokok sürgős esetekben kötelesek voltak a kért segédletet kiállítani. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a hivatalos eljárásban is részt vehettek volna.²²²

A csendőrség legnagyobb létszámú városi bevetésére 1912-1913-ban Budapesten került sor. Az 1912. május 23-i, „vérvörös csütörtök”-ként ismert eseményeknél még a rendőrök és katonák működtek közre. Június 4-én azonban Tisza István házszabályellenesen megszavaztatta a három éve függőben hagyott véderőjavaslatot, majd az ellenzéki képviselőket rendőrökkel vitette ki a képviselőházból, ami ezután több alkalommal megismétlődött. Herczeg Ferenc idéz fel emlékirataiban egy olyan jelenetet, ami – Tisza István gondolkodásmódja mellett – jól példázza a rendőrök és csendőrök alkalmazhatósága közötti különbségeket. „Egy nap megtörtént, hogy a kivezényelt rendőrök egyike megtagadta az engedelmisséget, hogy ő nem emel kezét ilyen jó hazafiakra! A többiek is haboztak és meginogtak... Tisza hirtelen a mellette álló belügyminiszterhez fordult: Hány csendőröd van Budapesten? Az járt az eszében, hogy adott esetben csendőrökkel fogatja el az engedetlen rendőröket...”²²³

A hirtelen ötletet nagyon hamar tett is követte, mert még június 4-én közös hadseregbeli katonákat vezényeltek azokhoz a csendőrkerületekhez, ahonnan – pontosan meg nem határozható időpontban – csendőröket szállítottak Budapestre. Összesen 200 lovas és 600 gyalogos csendőr budapesti összevonására került sor, akiket június 26-án rendeltek vissza állomáshelyükre, mert a

belügyminiszteri rendelet szerint a képviselőház üléseit másnap (!) feloszlatták.²²⁴

Szeptember 13-án az összpontosítást megismételték, a 800 csendőrt Vác, Dunakeszi, Soroksár, Cegléd, Kispeszt, Erzsébetfalva, Rákospalota és Pestszentlőrinc községekben helyezték el, az „esetleges politikai zavargások” megakadályozására. A létszámot október végén újabb 460 fővel erősíték meg, tehát a készütség minden korábbi és későbbi időszaknál magasabbnak tekinthető.²²⁵

A világháború kitöréséig ismereteink szerint már csak egy alkalommal került sor Budapesten csendőrök bevetésére. 1913. június 10-én, Tisza István miniszterelnökké kinevezésének napján távirati úton rendelték ki 600 lovas és gyalogos csendőrt.²²⁶

Az 1912. évi „Háború esetére szóló kivételes intézkedésekről” című tc. 5. szakasza felhatalmazta a belügyminisztert, hogy – az 1882. évi törvénytől eltérően – a hadiállapot elrendelésekor a városok területén saját hatáskörében utasítást adhat a csendőrség alkalmazására és hatályon kívül helyezheti az önkormányzatok rendőri természetű rendelkezéseit.²²⁷ A miniszterelnök felhatalmazása alapján a belügyminiszter 1914. július 27-én (!) keltezett rendeletével 10 törvényhatósági jogú város területén, majd augusztus 1-jén az összes város területén a rend fenntartását a csendőrségre bízta.

V. OKTATÁS, KIKÉPZÉS

1. Legénység

A cs. kir. csendőrség magyarországi felállítását követően, az 1850. január 18-i törvényben rendelkeztek a legénységi állomány tagjainak kiképzéséről is.²²⁸ A csendőrségbe való felvétel csak „közcsendőri” minőségben történhetett, függetlenül attól, hogy az illető ezt megelőzően a hadseregben altiszt volt-e vagy sem. A próbaidő a hadsereg tényleges állományából átlépő altiszteknek 3, a közlegényeknek 6 hónap volt, minden más esetben pedig 1 év. A próbaszolgálatot a szárnyak kötelékében kellett letölteni, ahol az újonc a következő tárgyakkal nyert kiképzést:

1. katonai gyakorlat, különös tekintettel a járőrszolgálatra;
2. testgyakorlatok: birkózás, vívás, ugrás, úszás;
3. céllövészet;
4. szolgálati szabályok;
5. írás, olvasás, rövid jelentések fogalmazása;

A kiképzés alatt próbát kellett tenniük „bátorságukról és elszántságukról” is, ami jelen esetben azt jelentette, hogy az előre megbeszélt helyen magára hagyott próbacsendőrre rablók – álrühába öltözött csendőrök – támadtak és ártalmatlanná kellett őket tennie. Miután azonban ezeken a „gyakorlatokon” több szerencsétlenség történt, az erdélyi csendőrparancsnokság egy 1868-ban kelt parancsával ezeket betiltotta.²²⁹

Ferenc József 1876. június 26-án kelt legfelsőbb elhatározásával a magyar fennhatóság alá került erdélyi csendőrparancsnokság vezetőjévé Török Ferenc őrnagyot nevezte ki, aki szeptemberben szemlekörutat tett az 1. és 6. szárnyak területén, hogy a parancsnokság viszonyairól személyesen is meggyőződhesen. Ennek eredményéről illetve az általa elvárt változtatásokról 1876. november 21-én egy „szemleészrevétel”-ben számolt be, amelyben utalásokat találunk az oktatás hiányosságairól is.

Elsősorban a katonás fellépést és viselkedést, az előjárókkal szembeni tiszteletet hiányolta. A fegyverrel történő gyakorlatokat és a fegyverhasználatra történő felkészítést rendkívül elhanyagolták, az „oktatás csaknem mindentűt gépies, főnélküli pergetés, a szolgálati utasítás, a szerves törvények cikkelyei lekintornáltatnak, anélkül, hogy annak a gyakorlati szolgálatban való alkalmaztatása ismertetnék.”²³⁰ Az írás oktatásánál nem a fogalmazási képesség növelésére, hanem a jól olvashatóságra törekedtek, a számolási feladatokat teljesen elhanyagolták.

További problémát jelentett, hogy az erdélyi csendőrparancsnokság – az ausztriai gyakorlattól eltérően – nem rendelkezett külön oktatótiszttel, aki a legénység és az altisztek oktatását felügyelte és irányította volna.²³¹

A magyar királyi csendőrség felállításakor, a szolgálatát 1882. január 1-jével megkezdő szegedi (II. sz.) csendőrparancsnokság legénységi és altiszti állományáról a kolozsvári parancsnokságnak kellett gondoskodnia. A szolgálatra jelentkező legénységet 1881. július végétől három részletben hívták be kiképzésre, akik 2 hónapi elméleti kiképzésben részesültek és utána gyakorlatra az őrsökre kellett bevonulniuk. Az időhiány miatt azonban 300 fő 3 hónap, 200 fő 2 hónap gyakorlati kiképzést kapott, míg a fennmaradó 200 fő – miután elméleti kiképzésük november végén fejeződött be – minden gyakorlati ismeret nélkül került bevetésre.²³²

A III-VI. sz. csendőrparancsnokságok megszervezésekor a kiképzés elvei a fentieknek megfelelően alakultak.

Az 1880-as évek közepétől a parancsnokságok helyzete normalizálódott és ez a kiképzésben is konszolidált viszonyok kialakulásához vezetett. Ezen időtől kezdve a szolgálatra jelentkező polgári vagy katonai személynek – miután letette az esküt Ferenc József-re és a magyar törvényekre (XV. sz. melléklet)²³³ – először 6 hónapos próbaszolgálatot kellett vállalnia, amely két részből állt. Először legalább 6 hetes elméleti képzésben részesült, amelynek során megismerkedett a csendőrségi utasításokkal, szabályokkal, az általános katonai szabályokkal, valamint a közbiztonság fenntartására vonatkozó polgári törvényekkel, miniszteri rendeletekkel, a megyei és városi szabályrendeletekkel stb. Gyakorolták az írást, a számolást és fegyvergyakorlatokra is sor került. Ez a kerületi parancsnokságok székhelyén történt oktatótisztek és altisztek vezetésével.

A sikeres vizsga után a gyakorlati élet rejtelseibe az őrsökön vezették be őket, ahol természetesen tovább folyt elméleti oktatásuk is. A gyakorlati képzésre most nem fordítunk különösebb figyelmet, hiszen az őrsök munkájában ugyanúgy részt vettek, mint bárki más, legfeljebb önálló szolgálatra nem alkalmazták, tapasztalt járőrvezetők mellé osztották be őket.

Nézzük meg azonban részletesebben, hogyan is nézett ki az az elméleti képzés, amit az őrsökön folytatniuk kellett.²³⁴ A napirendben szigorúan meghatározott rend szerint került sor az órák megtartására, illetve az egyéni képzésre – amennyiben valaki egyedül maradt otthon, természetesen annak is el kellett végeznie az előírt feladatokat –, amelynek egyik legfontosabb részét a szabály- és törvénytárgyalások képezték (XVI. sz. melléklet). Egy óra alatt általában 3-4 paragrafus megtárgyalására került sor, ugyanis rendkívül fontos volt, hogy a törvényeket megértsék és használni is tudják.

A verbális magyarázatoknál talán még fontosabb volt az, hogy a csendőr a mindennapi szolgálatban szükséges jelentéseket, felterjesztéseket, beadványokat jól olvashatóan és érthetően képes legyen elkészíteni. Ezért nagy hang-

súlyt fektettek az írás gyakorlására is.²³⁵ Tudás és képességek szerint a feladatok megoldásánál három csoportba osztották őket.

Az első csoportban a másolást és a tollbamondást gyakorolták, kettős vonalazás között. A második osztályba kerülők a gyakorlati szolgálatban előforduló események, a büntető-, erdő- és vadásztörvények értelmezésének rövid leírását kaphatták feladatul, ill. könnyebb jelentéseket szerkesztettek egyvonalas papírra vagy sorvezetővel. A harmadik csoportban már felterjesztéseket, beadványokat, fogolykíséreti számlákat, nyugtákat, ellennyugtákat, élelmezési okmányokat stb. kellett megfogalmazniuk, tehát elméletileg képesek voltak bármiféle írásbeli feladat elvégzésére az őrsön. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy erre a szintre – az itt-ott elejtett megjegyzések alapján – igen kevesen juthattak el, és akinek mégis sikerült az számíthatott arra, hogy az őrs összes beadványát, jelentését stb. neki kellett megfogalmaznia.)

Az elméleti feladatok között talán a különféle számtani példák megoldása játszhatta a legkisebb szerepet, amelyek a könnyebb érthetőség kedvéért a mindennapi életből kiragadott szöveges feladatok voltak. Hogy fogalmunk lehessen ezek nehézségi fokáról, nézzük meg a következő példát: „Valakinek van 9 812 Ft 36 kr adóssága s ebből lefizetett 963 Ft 54 kr-t, mennyi adóssága van még?”²³⁶ Ez a követelményszint kb. az elemi iskola 4 osztályát végzett tanulókkal szemben elvárás volt.

Az őrsparancsnok minden írásbeli feladat – fogalmazások, számolás stb. – megoldását ellenőrizte, majd annak minősége alapján „helyes”, „közepes” vagy „gyenge” minősítéssel látta el. Az eredményeket és az esetleges hibákat közösen megbeszélték. Az órákat általában 5-10 perc pihenő követte, ami lehetőséget biztosított az udvaron egy cigaretta elszívására vagy az uzsonna elfogyasztására.

Fegyvergyakorlatok alatt az alaki jártasság megszerzését is értették, így az itt megtanulandó feladatok a következők voltak: katonás tartás és fellépés; fegyver nélküli és fegyverrel történő tisztelgés; menetelés; szurony- és kardvívás; a lőfegyver álló, guggoló és fekvő testhelyzetben történő megtöltése és célratartása. A próbacsendőrök lökiképzésére 2-3 alkalommal összesen 30 löszert használtak fel, 15-15 db-ot a 100, illetve 200 lépés távolságra felállított, általában egészalakos lőtáblára. Ezen túlmenően a céllövészetet minden évben megismételték, 12-12 db löszert használva fel erre a célra.²³⁷

A lovas legénység kiképzése természetesen más elvek szerint történt, mint a gyalogosoké. Az elméleti és gyakorlati oktatáson – a gyalogosok részére szükséges ismereteken túlmenően – elsősorban a lovak gondozását, tisztítását, etetését, patkolását tanították, de különös figyelmet szenteltek a betegségek felismerésére és gyógyítására illetve azok megelőzésére is. A fegyvergyakorlatoknál a honvéd lovasság részére kiadott „Gyakorlati szabályzat a honvéd lovasság számára” c. szolgálati könyvet tekintették irányadónak.²³⁸ Miután a lovas legénység felszerelésének szerves részét képezte a forgópisztoly, ennek

következtében évente egy alkalommal 12 lövést adtak le a 15-20 lépés távolságban felállított céltáblára.

A lovardákban történő oktatásnál a lovak gyakorlati kiképzése talán még fontosabbnak tekinthető, mint a csendőröké. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a lovas csendőrök alkalmazásánál rendkívül fontos volt, hogy a lovak a legkisebb mozdulatnak is engedelmesskedjenek, a lövésektől ne ijedjenek meg. Ezért a lovardákban rendszeresített pisztollyal vagy Vetterli-karabéllyal fokozatosan szoktatták őket a félelem leküzdésére.

A kiképzés elmélete után feltétlenül meg kell vizsgálnunk annak gyakorlatban történő érvényesülését is. Elég talán abból kiindulnunk, hogy a csendőrségi szolgálatba 3 évre belépő egyén alig tudott valamit írni és olvasni, így könnyen elképzelhető, hogy a 6-8 hetes elméleti oktatáson rázúdított törvényekből és rendeletekből mennyit volt képes felfogni. Talán sikerült vele bemagoltatni néhány paragrafust, amivel kikerült gyakorlatra az őrsre és ahol az elméleti oktatását is folytatni kellett volna.

A tervezetek pontosan meghatározták, hogy a napirend alapján az őrsparancsnok melyik napon milyen tantárgyat ad elő. Azt azonban nem vették figyelembe, hogy az őrsparancsnok és a csendőrök is rendszeresen – kötelező jelleggel havonta legalább 240 óra – külszolgálatot teljesítenek, más-más alkalommal tartózkodnak otthon, szabadságon, kórházban stb. Ehhez tartozott még az is, hogy minden őrs legénysége a 3 év alatt szinte teljesen kicserélődött – rendkívül gyakori volt a kilépés, áthelyezés –, így volt, aki 1, 2, vagy éppen 3 éve szolgált, ezek oktatását pedig nem lehetett egyszerre elvégezni.

Az őrsöket ellenőrző ún. szemlész tiszteltől is elvárták, hogy az őrsparancsnokok oktatását ellenőrizték, ill. a legénység továbbképzéséről személyesen gondoskodjanak. A probléma csupán abból adódott, hogy az őrsöket leggyakrabban meglátogató szakaszparancsnokok is legfeljebb 3 esetben jutottak el ugyanarra az őrsre egy évben, így ez a néhány órás oktatás sem vonhatott maga után jelentős eredményeket. Mindezekből könnyen kikövetkeztethető, hogy egy-egy csendőr kiképzéséhez legkevesebb 4-5 évre lett volna szükség, ez azonban szinte soha nem állt rendelkezésre. Ebből következett az is, hogy bár a rendet és fegyelmet viszonylag hamar megszokhatták, komolyabb nyomozások lefolytatására többségében alkalmatlanok voltak.²³⁹

A századforduló idején a csendőrség vezetői is érezték a helyzet tarthatatlanságát, ezért törekedtek ennek megváltoztatására. Török Ferenc 1897. április 30-án kelt felterjesztésében javaslatot tett a csendőrség fejlesztésének irányaira és ebben érintette a legénységi állomány kiképzésének kérdését is. Véleménye szerint a szolgálati időt 3-ról 4 évre, a próbaszolgálati időt 6 hónapról 9 hónapra, az első elméleti kiképzés időtartamát pedig 3 hónapra kellene felemelni:

„A csendőr ugyanis rendszerint csak a 3. szolgálati évében jut olyan értelmességhez, képzettséghez és szolgálati tapasztalathoz, hogy önállóan is

helyesen működni képes. A legtöbb csendőr pedig éppen amidőn már ezen qualificatiot elérte volna, az elvállalt köteles szolgálati idejét betöltvén az elbocsátását kéri és a testületből kilép, úgyhogy a szolgálatnak – daczára hogy 3 évet leszolgált – vajmi kevés hasznot hajtott. A hosszabb próbaszolgálat, az alaposabb kiképzés és az egyén erkölcsi és szellemi alkalmasságának biztosabb megbíráhatása érdekében igen kívánatos, hogy ekként csak a valóban jónak ígérkező próbacsendőr jusson véglegesítéshez. A 3 havi elméleti kiképzést a jelentkező emberanyagának általában igen gyenge előképzettsége teszi okvetlen szükségessé.²⁴⁰

A legénység kiképzésének – vagy inkább a kiképzés ellenőrzésének – újabb állomását jelentette a járásörmesteri intézmény felállítása. Az 1903-ban kiadott utasítás szerint feladatuk lett a legénység képzettségi fokának ellenőrzése, valamint a nyomozó szolgálat tanítása.²⁴¹

1904. december 13-án jelent meg a honvédelmi miniszter 10239/el.n.sz. rendelete az első elméleti kiképzés és a próbaszolgálati idő meghosszabbításáról.²⁴² A rendelet a próbacsendőrök első elméleti kiképzésének idejét 4-6 hónapban, a próbaszolgálatot pedig 1 évben határozta meg.

Az elméleti kiképzésen résztvevőket két csoportra osztották. Az első osztályban a kezdők 2 hónapi kiképzés után vizsgát tettek és csak az alkalmasság esetén kerülhettek be a haladók csoportjába, amely után újabb vizsga következett. Az esetleges sikertelenség esetén a vizsgákat egy-egy alkalommal meg lehetett ismételni.²⁴³

A próbaidő meghosszabbítása természetesen jelentősen növelhette az őrsőkre kikerülő legénység képzettségi szintjét, de a rendszert alapvetően nem változtatta meg. A próbacsendőrök továbbra is a kerületek székhelyein felállított tanosztályokban, egy oktató tiszt vezetése alatt kapták első elméleti kiképzésüket. Az oktatás tehát 8 különböző helyen, 8 önálló parancsnok vezetése alatt és ugyanannyi – bár általánosságokban ugyanaz, de részleteiben sokszor lényegesen különböző – pedagógiai módszer szerint történt.²⁴⁴

Ez természetesen nemcsak az iskolákban, hanem az őrsőkön is így történt. Minden altiszt és szemléelő tiszt a maga módszerének helyességéről volt meggyőződve, ami a gyakran áthelyezett legénységnél sokszor zavart okozott.²⁴⁵ Egyre erősebben jelentkezett tehát az igény, hogy a legénység – és az altisztikar – oktatása egységesen, egy helyen történjen.

További problémát jelentett, hogy az 1880-as évek első felében kiépített rendszer nem követte az 1890-es évek közepétől megváltozott szolgálati és életviszonyokat. A legénységi állomány leterheltsége lényegesen megnőtt, az oktatást az őrsőkön korántsem lehetett a megkívánt színvonalon folytatni. Így tehát jelentős űr keletkezett a próbacsendőri és altisztikar iskola között. A századfordulót követően hatványozottan jelentkező problémákon úgy próbáltak segíteni, hogy Nagyváradon felállítottak egy „csendőrtovábbképző és altisztikar iskolát”.

Az 1909. szeptember 1-jével – ideiglenes jelleggel, 1 évre – felállított iskola célja elsősorban a járőrvezetők képzése volt, akik eddig semmiféle külön kiképzésben nem részesültek. A kerületenkénti 15-15 hallgatót azokból a csendőrökből választották ki, akik legalább 2-3 éve a testületben szolgáltak. A négy és fél hónapos tanfolyam 120 hallgatója az általános ismeretekhez szükséges földrajz, történelem, számtan, mértan, fizika, alkotmánytan, nyelvtan és egészségtan mellett megismerkedett a katonai, valamint a büntettekről, vétségekről és kihágásokról szóló polgári büntető törvényekkel. Megtanulták a daktiloszkópia, a fényképezés, a lánbnyombiztosítás alapjait és információkat hallhattak az országban előfordult híresebb bűnesetek nyomozásánál szerzett tapasztalatokról. Naponta sor került fegyvergyakorlatokra és céllövészetre is. A budapesti mintájára tervbe vették egy bűnügyi múzeum megalakítását is.²⁴⁶ Az iskolával szembeni elvárásokat jól mutatja, hogy a záróvizsga elnöke Ziegler Károly csendőrségi felügyelő lett, a bizottságnak pedig tagja volt Oláh Ödön alezredes a Belügyminisztérium és Körner Károly őrnagy a Honvédelmi Minisztérium csendőrségi ügyosztályának vezetője.

A következő tanfolyam 1910-ben szintén 120 hallgatóval indult és egy kisebb zavartól eltekintve – május 19. és június 15. közötti időre a választások miatt a hallgatókat illetékességi helyükre visszarendelték – szintén várokozón felüli eredményt hozott, aminek következtében az iskolát – elméletileg – véglegesítették és a továbbiakban az altiszti képzés kiépítésének lehetősége került előtérbe.²⁴⁷

Az „elméletileg” kitévelt azért kellett használnunk, mert a véglegesítés ellenére 1911. decemberétől „további intézkedésig” a továbbképző tanfolyamokat Nagyváradon beszüntették és csak a 3 hónapos altiszti tanfolyamok folytatódtak.²⁴⁸

1913. okt. 1-jétől az altiszti mellett Nagyváradon összpontosítják az eddig a kerületeknél folyó próbacsendőri képzést is.²⁴⁹ Az iskola ekkor átadott új épületeit eredetileg 900 fő befogadására alakították ki, de a műszaki átvételkor nyilvánvalóvá vált, hogy 750 főnél többet ott nem lehet elhelyezni. A konyha kapacitása pedig olyan kicsi volt, hogy végül csak 521 főt rendeltek be. Ez a férőhely átlagos esetben talán elég is lehetett volna, de ebben az évben a hadsereg és a honvédség tartalékos állományába kerülők közül rendkívül sokan jelentkeztek csendőri szolgálatra, akiket a létszámhiány miatt azonnal fel is vettek. A helyhiány miatt így 734 próbacsendőrt kénytelenek voltak első elméleti kiképzésre az őrsőkre beosztani, majd ideiglenes jelleggel néhány kerületnél visszaállították a tanosztályokat.²⁵⁰

A szokatlanul nagy létszámú, állandóan egy központban rendelkezésre álló legénység előnyeit természetesen az illetékesek is azonnal felismerték és 1914-ben a belügyminiszter azért utasítja el a gyorsreagálású csendőrszázadok felállítását, mert Nagyváradon állandóan 300-400 altiszt és majdnem

ugyanakkora létszámú próbacsendőr áll rendelkezésre, akik szükség esetén azonnal bevetethők.²⁵¹

A nagyváradi csendőriskola tisztí létszámát véglegesen 1914-ben a következőkben határozták meg: 1 ezredes mint iskolaparancsnok, 1 százados mint segédtsiszt, 4 százados oktatótsiszt, 8 főhadnagy oktatótsiszt és 1 hadnagy számvivő, aki gazdasági előadóként és egyben oktatótsiztként is működött.²⁵²

2. Altisztek

Az átlagosan 5-7 fős őrsökön a vezetést az őrsparancsnok, fontosabb vagy veszélyeztetettebb helyeken egy őrmester gyakorolta. Az ő kiképzésüknél természetesen más elveket kellett követni, mint a közcsendőrök esetében.

Az erdélyi csendőrparancsnokság magyar fennhatóság alá kerülése – 1876. május 1. – után az altisztek képzése a szárnyparancsnokságoknál felállított altiszti iskolákban történt.²⁵³

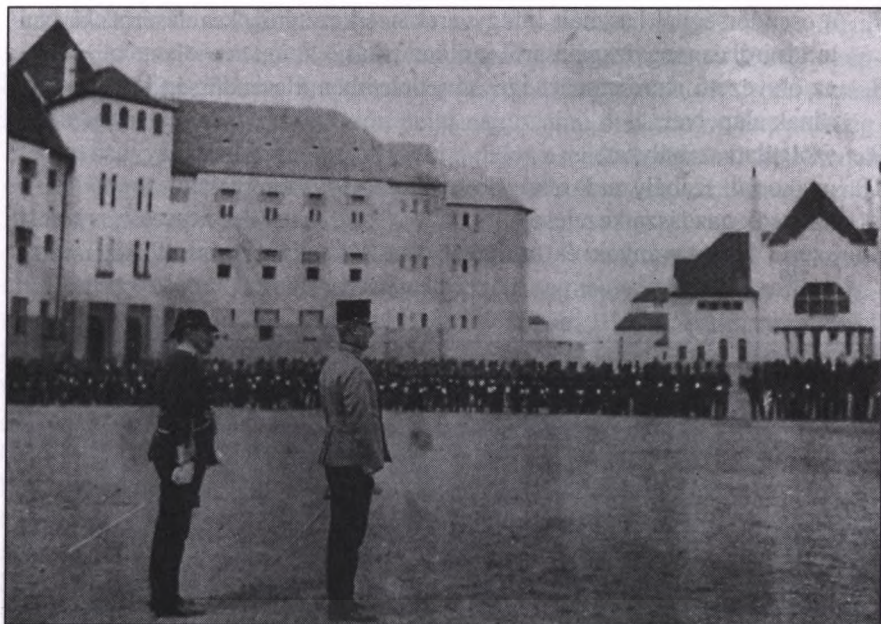
A m. kir. csendőrség felállításakor – amint ezt már a legénység kiképzésénél kifejtettük – természetesen alkalmazkodniuk kellett az állandóan változó körülményekhez (létszám-, pénz- és időhiány) és ez magától értetődően megmutatkozott a kiképzés minőségében is. Véleményem szerint azonban mégis érdemes a kezdeti nehézségekkel is megismerkednünk, mert az ekkor kiképzésre kerülő altiszti állomány minősége hosszú időn keresztül meghatározta az általunk vizsgált szervezet működését.

Az 1882. január 1-jével szolgálatát megkezdő szegedi (II.sz.) csendőrparancsnokság altiszti karát a kolozsvári parancsnokságnak kellett biztosítania és erre a célra Déván 1881. augusztus 1-jével egy altiszti iskolát állítottak fel. A létszámhiányra jellemző, hogy az altiszti kiképzésre kerülő legénységben jelentős arányt képviseltek a próbacsendőrök, akiktől csupán egy hónapos külsőrsön történt szolgálatot követeltek meg.

A 4 erdélyi szárny által javasolt 151 fő 4 osztályban kezdte meg működését, 4 hadapród őrmester és egy hadnagy vezetésével. A november 15-ig tartó tanfolyamon előadott tantárgyakról nincsenek adataink, de a parancsnokság egyik utasításából annyi megállapítható, hogy a beosztott próbacsendőrök minden héten szombaton 24-30 óra külszolgálatba lettek vezényelve.²⁵⁴

1882-ben szervezték meg a III. és IV. sz. parancsnokságokat és ezért Nagyenyeden (153 fővel) illetve Dorozsmán (3 részletben 180 fővel) került sor altiszti iskolák felállítására, 3-4 hónap időtartammal. Az előző évhez hasonlóan a kiképzést végző tisztt, hadapródok és segédoktatók 1 Ft, 50 kr és 40 kr napi tanári pótdíjban részesültek.²⁵⁵

1883-ban az V. sz. parancsnokság számára Kolozsváron (85 fővel)²⁵⁶ a VI. részére pedig ismét Dorozsmán (42 fővel) szerveztek tanfolyamot.²⁵⁷

A nagyváradai „Országos M. Kir. Csendőrskola” záróvizsgálója 1914-ben.
A képen beszédet tart Nagy Gábor vezérőrnagy, mögötte áll
Kiss László alezredes, az iskola parancsnoka.

A szervezés befejezése után az altiszti létszámban beálló esetleges hiányokról a kerületi parancsnokságoknak kellett gondoskodniuk, ennek következtében az évente általában egyszer, kerületenként szervezett tanfolyamokon résztvevők létszámát is esetenként határozták meg. Ide olyan csendőröket vezényeltek, akik járőrvezetőként már tapasztalatokat szereztek, rendkívül jó minőségűek voltak és képesek voltak a szabatos fogalmazásra. A 6 hónapos tanfolyam alatt több mint 30 tantárgyat kellett tanulniuk, majd 12 tárgyból vizsgáznuk.²⁵⁸ A vizsga tárgyai a következők voltak:

1. magyar nyelv;
2. „irálytan”, tehát a megfelelő fogalmazási képesség bizonyítása
3. számtan (négy alpművelet és törtek);
4. a csendőrség szervezeti és szolgálati utasítása, valamint az ebben található határozatok végrehajtásának módja;
5. a csendőrkerületi parancsnokság által meghatározott törvények, rendeletek és oktatási parancsok, amelyek a csendőrségi szolgálatra vonatkoznak;
6. az őrsiroda vezetése;

7. a csendőrségnél használt lőfegyverek szerkezetéről, kezeléséről, karbantartásáról és megvizsgálásáról szóló utasítás;
8. az őrsvezető részére szükséges terjedelemben a csendőrség közigazgatásának alapelvei;
9. szolgálati szabályzat;
10. gyakorlati szabályzat I. része (lovasoknál a lovassági is);
11. az őrsök gazdaságkezelése;
12. szervi határozványok és szolgálati utasítás a táborigazgatás számára.²⁵⁹

A szinnai őrs céllövészete 1911-ben

Az 1890-es évektől gyakorlattá vált, hogy nemcsak akkor képeztek altiszteket, ha a különféle őrsökön üresedés következett be, hanem előre tervezve „tartalékot” képeztek. Így a tanfolyamot elvégzőket általában címzetes őrsvezetőkké léptették elő és az esetleges üresedésig az őrsparancsnokok helyetteseiként alkalmazták őket. Ezek a kerületenként szervezett tanfolyamok általában 40-50 fővel, kisebb megszakításokkal, szinte állandóan működtek.

A legénység oktatásánál már említett nagyváradi iskola altiszti képzéssel kapcsolatos első hivatkozása 1911. január 1-jére datálódik, amikor a január 4-én és 5-én 40 hallgató által leteendő vizsgát és 7-én szintén 40 fővel újrainduló tanfolyamot említi.²⁶⁰

A létszám és az őrsök számának – az 1890-es évek elejétől szinte folyamatos – felemelése magától értetődően magával hozta az altiszti létszám képzésének kiterjesztését is. Ez történt a határszéli csendőrőrsök 1912-ben történt növelésekor is, amikor rövid időn belül nagyszámú őrsvezetőre lett szükség. Ezért a nagyváradi altiszti iskolán kívül minden csendőrkerületnél felállítottak egy 6 hónapos altiszti tanfolyamot, amelyre elsősorban a továbbképző tanfolyamot végzeteket rendelték be.²⁶¹

Az 1912. január 1-jén kiadott 127 016/16. 911. sz. honvédelmi miniszteri rendelet egy régóta aktuális problémán kívánt segíteni, amennyiben rendszerezítette a járásörmesterei vizsgát. Eszerint január 1-jétől járásörmesterekké csak azok az őrmesterek nevezhetők ki, akik a járásparancsnoki teendők egy évi kifogástalan elvégzése után a kerületek székhelyén a járásörmesterei vizsgát leteszik. A vizsga tárgyai voltak: szolgálati szabályzat I. rész; katonai törvények; csendőrségi szervezeti és szolgálati utasítás; járásörmesterei utasítás; szemleutasítás; fegyver- és lőutasítás; illetékszabályzat; laktanyaszabályzat; őrsgazdászat-kezelési utasítás; büntetőtörvények stb. A vizsgabizottság szavazattöbbséggel határozott arról, hogy a jelölt „alkalmas” vagy „nem alkalmas” feladatának ellátására. A sikertelen vizsgát egy esetben meg lehetett ismételni.²⁶²

3. Tisztek

Az erdélyi csendőrparancsnokság 1876. május 1-jei átvételét követően Szende Béla honvédelmi miniszter már október 31-én tudatta a belügyminiszterrel, hogy a Ludovika Akadémia-előkészítő tanfolyamára – amelyet a szabadságolt állományúak, mai szóhasználattal tartalékosok részére 8-10 hónapi időtartammal állítottak fel – 2 főt akar berendelni és ezt a későbbiekben minden évben megismételné.²⁶³ A tanfolyam sikeres elvégzése lehetőséget biztosítana a tisztképző tanfolyamra való pályázásra.

1877-ben véleményét annyiban változtatta meg, hogy ezt a lehetőséget ki akarta terjeszteni a horvát-szlavón csendőrparancsnokságra is. A feltétel két év szolgálat és a felvételi vizsga sikere volt. A tervek szerint a költségek a magyar belügyminisztert és a horvát-szlavón-dalmát bánt terhelték volna, de a bán nem kívánt élni a lehetőséggel. Ennek következtében 1877-ben csak az erdélyi csendőrparancsnokságtól rendeltek ki két személyt az előkészítő tanfolyamra.²⁶⁴ A bán elutasító magatartása miatt a honvédelmi miniszter a következő évben már 4 főt szeretett volna az erdélyi csendőrparancsnokságtól a Ludovika tanfolyamára küldeni, ez azonban csak az 1880/81-es tanévben valósulhatott meg.

A csendőrség felállítását elrendelő 1881. évi III. tc. 6. paragrafusa arról intézkedett, hogy „a csendőrség első szervezésénél a jelenlegi közbiztonsági közegek lehetőleg alkalmaztatnak.”²⁶⁵ A törvény végrehajtása természetesen a csendbiztosokra, tehát a megyék vezető közbiztonsági közegeire is vonatkozott, akik nem fogadták el, hogy korábbi irányító pozíciójukat egy közcsendőr helyzetével cseréljék fel. Ezért a belügy- és a honvédelmi miniszter között 1881. december 21-én megegyezés született arról, hogy a megyei csendbiztosok egy rövid tanfolyamon vehessenek részt, ahol előkészítik őket a honvédtiszti vizsga letételére.²⁶⁶

A jelölteket a megyéknek kellett kiválasztaniuk és a „Származási és minősítvényi leírások” csatolásával a neveket a honvédelmi minisztériumba terjesztették fel. A tanfolyamot magánjellegűnek tekintették, tehát a résztvevők maguk gondoskodtak ellátásukról és lakóhelyükről. Az 5-6 hét alatt a következő tantárgyakat tanulták, amelyek számát a „fennforgó viszonyokra tekintettel” a lehető legalacsonyabban állapították meg:

1. Katonai tárgyak:

- honvédségi szolgálati szabályzat I. és III. rész;
- katonai „irálytan” (a katonai ügykezelés és az erre vonatkozó levelezés);
- fegyvertan (a Kropatschek-féle tárkarabély, a Gasser-féle forgópisztoly, a gyalogos és lovas csendőrkard);
- tereptan (a terepjelzések ismerete és térképolvasás);
- utász szolgálat általában;
- honvédségi gyakorlati szabályzat I. és II. rész (az egyes katonákra – tehát nem csapatokra – vonatkozó fegyverfogások, töltés, lövés, szuronytámadás; sor és szakasz felállítása és mozgatása; tisztelgés; a hadseregszervezés alapelemei, tehát csapatok és csapattestek harcászati tagolása).

2. Közművelődési tárgyak:

- földrajz (Európa általában, Magyarország részletesebben);
- történelem (egyetemes történetből az új- és legújabbkor, magyar történelemből pedig általában a fontosabb események);
- mennyiségtan;
- természettan és eróműtan.²⁶⁷

A tanfolyamot két alkalommal tartották meg és az egyikről részletes adatokkal is rendelkezünk. Az 1883. március 16. és április 25. közötti időszakban 9 hallgató készült fel a vizsgára. Eredetileg 19-et hívtak be, de 3 nem jelent meg, 3 az orvosi vizsgálaton nem felelt meg, 4 pedig a tanfolyam alatt vizsgázott. A honvédtiszti vizsgán – amelynek tárgyai megegyeztek a tanfolyamon előadottakkal – minden tárgyra 0-5 közötti osztályzatot kaptak, majd

ezek összeadása után a jelölt „jelesen alkalmas” (ilyen ebben az esetben nem volt), „alkalmas” (7 fő) illetve „nem alkalmas” (2 fő) minősítést kaphatott. Az elért pontszámok alapján kapták meg rangsorozati számukat, ami az előléptetés lehetőségét véglegesen meghatározhatta.²⁶⁸

Több adatunk van arra vonatkozóan is, hogy a leendő tiszteknek német és magyar – esetleg horvát – nyelvből is vizsgáznuk kellett. Egy 1881. június 14-én megtartott vizsga alkalmával pl. a 4 jelölt mindegyike jobb eredményt ért el német, mint magyar nyelvből(!).²⁶⁹

A sikeres vizsgát tett személyeket csendőr hadapródokká nevezték ki az azal az ígérettel, hogy hamarosan a csendőrtiszti vizsgára is jelentkezhetnek. A honvédelmi miniszter azonban 1882-ben – valószínűleg az első honvédtiszti vizsgák tapasztalatai alapján – egyszerűen alkalmatlanoknak tartotta a volt csendbiztosokat csendőrtiszti – és ezzel szakaszvezetői – szolgálatra, így egyenlőre nem tartotta ajánlatosnak ezek csendőrtiszti vizsgára bocsátását. Mint írja, „én attól tartok, hogy idegenszerű elemek ily mérvű beszivárgása által, a csendőség ez ideig általában elismert jó katonai szelleme csorbát fog szenvedni.”²⁷⁰

Tisza Kálmán felháborodottan utasította vissza azt a feltételezést, mintha a közös hadsereg vagy a honvédség tisztjei a közbiztonsági szolgálatra alkalmasabbak lennének és addig nem volt hajlandó további tiszti kinevezésekhez hozzájárulni, amíg ezt a kérdést megnyugtató módon nem rendezik. A honvédelmi miniszter a durva elutasítás után változtatott álláspontján és a továbbiakban ilyen természetű vitára nem került sor.²⁷¹

Ismereteink szerint 1883. december 3-án a volt csendbiztosokból 2 hadapród, 20 hadnagy, 1 főhadnagy és 1 százados volt tényleges alkalmazásban.²⁷²

1883-tól bizonyítható az is, hogy a csendőrtiszti vizsgát letett személyeket, amíg a hadnagyi helyek betöltésére nem volt lehetőségük, tiszthelyettesekké nevezték ki.²⁷³

Az első olyan tervezet, amely megpróbált úrrá lenni az egyre kaotikusabbá váló állapotokon és hosszabb távon is megoldást jelenthetett volna, a honvédelmi miniszter 1883. február 21-én kiadott rendelete volt. Ebben visszatér az 1876-1881 között fennállt rendszerhez, ami alapvetően hármas tagolást jelentett:

1. az előkészítő tanfolyamba olyan nőtlen altisztek jelölését várta, akik a gimnázium vagy reáliskola négy osztályát „jó” eredménnyel végezték el vagy pedig négy tárgyból (magyar „irálytan”, mennyiségtan, földrajz, történelem) sikeres felvételi vizsgát tettek;
2. azok a személyek, akik az előkészítő tanfolyam vizsgáján megfelelték, vagy a gimnázium (reáliskola) 8 osztályát „jó” eredménnyel végezték és különbözeti vizsgát tettek az előkészítő tanfolyam anyagából, felvételt nyertek a Ludovika Akadémia honvédtiszti tanfolyamára;

3. a honvédtiszti vizsgával rendelkezőknek lehetőségük volt arra, hogy – munkájuk mellett – felkészülhessenek a csendőrtiszti szakvizsgára.²⁷⁴

A kor viszonyaira jellemző, hogy a gondosan felépített tervet az alig 3 hónappal később szentesített 1883. évi XXXIV. tc. alapján újra át kellett dolgozni, mert az említett törvény a Ludovika Akadémia szervezetét lényegesen megváltoztatta.²⁷⁵

Az „előkészítő tanfolyam” megszűnt és ettől az időtől a kerületi parancsnokságok évente 1-1 főt jelölhettek ki az 1 éves, szabadságolt állományúak részére indított honvédtiszti tanfolyamra. A felvétel feltételei – tehát a 8 osztályos középiskola vagy sikeres felvételi vizsga – nem változtak, de új felvételi tárgyként megjelent a természettan.²⁷⁶

Az előkészítő tanfolyam Ludovikán történő megszűntetése azonban csupán annak áthelyezését jelentette a kerületi parancsnokságok hatáskörébe, ahol ettől kezdve az altiszti állományúak részére kezdetben 3, majd 1893-tól 4 hónapos iskolaként működtek.²⁷⁷

Külön kategóriát képviseltek természetesen a már katonatiszti ranggal csendőrséghez belépők, akik az átlépéskor lemondtak a honvédségben vagy a közös hadseregben viselt rangjukról és hadapródként próbaszolgálatra lettek beosztva.

Az első elméleti kiképzésre a kerületi parancsnokságok székhelyén került sor, ahol az oktatótiszttel vezetésével, a kerületi parancsnok ellenőrzése mellett megismerkedtek a legénység és az altiszti kar részére szükséges ismeretekkel, majd gyakorlati szolgálatra az őrsőkre osztották be őket. Ezt követően az illetékes szakasz székhelyén ezek vezetését tanulmányozták, majd a 6 hónapos próbaszolgálat letelte után csendőrtiszti szakvizsgára bocsátották őket.²⁷⁸

A vizsga tárgyai a következők voltak:

1. a politikai és közigazgatási hatóságok szervezete, a bíróságok és törvényszékek hatásköre;
2. csendőrségi szervezeti és szolgálati utasítás;
3. a csendőrkerületi parancsnokság által kijelölt törvények, rendeletek és a szolgálatra vonatkozó oktatóparancsok;
4. a szakasz- és szárnyiroda vezetése;
5. a magyar büntetőtörvények általános ismerete;
6. a katonai büntetőtörvényekből a bűntények és vétségekről, továbbá a hadsereg ellen elkövetett esetekről szóló rész;
7. élelmezési-, tömeg- és elszállásolási rendszer, valamint az anyakönyvi ügy a szárnyparancsnokok részére szükséges terjedelemben;
8. a magyaron kívül az általa beszélt idegen nyelv;
9. magyar nyelven fogalmazási képesség; Erre a feladatra 1 óra állt rendelkezésre és a jelöltnek egy jelentést kellett elkészítenie egy előre megadott tárgyban.²⁷⁹

Az altisztek képzésénél már kifejtett decentralizáltság azonban itt is ugyanazokkal a hátrányokkal járt, ebből következően a századfordulót követően a csendőrtiszti képzésben is szükségessé vált a központosítás. A belügy- és honvédelmi miniszter ezért 1902-ben egy budapesti hadapródiskola felállításával döntött. A gondolat nem tekinthető újnak abban az értelemben, hogy az elvi döntés már 1890-ben megszületett, de akkor Ferenc József – előttünk ismeretlen okból – nem járult hozzá ennek gyakorlati kivitelezéséhez.²⁸⁰

Az iskolákat 1902-től évente egy alkalommal, 10-14 hallgatóval és 4-5 hónapos időtartammal szervezték, a túljelentkezés kb. ötszörös volt. A hallgatók több mint 40 (!) tantárgyat hallgattak, többek között honvédségi és csendőrségi szabályzatok, osztrák és magyar alkotmánytan, katonai és polgári büntetőtörvények, háború esetére szóló nemzetközi jog, becsületügyi eljárás, fegyverutasítás is szerepelt az anyagban, tehát a szolgálat minden ágával meg kellett ismerkedniük.²⁸¹

Az első hadapródi tanfolyamon az előadásokat – átmeneti megoldásként – a Budapesten állomásozó csendőrtisztek tartották, a későbbiekben azonban más irányú szolgálattelátásuk miatt ez nem volt lehetséges. Ezért a következő alkalmakra esetenként tapasztaltabb főhadnagyokat vezényeltek be, akik a szakanyag egy-egy területét adták elő és akiknek ez a korábban tanultak ismétlését is jelentette. Ezek az előadások számukra tulajdonképpen a belépőt jelentették a századossá történő kinevezésre.²⁸²

A levéltári iratok és a sajtó a tisztképzés átalakításáról ezen időtől kezdve nem tesz említést, így véleményem szerint az I. világháború kitöréséig ez a jelenlegi formájában működhetett.

4. Számvivőtisztek és altisztek

A csendőrségi szolgálat speciális ágát képezte a számvivők munkája, akik a szervezet pénzügyi-számviteli teendőit végezték.

Az altisztek – mint „számvivő-segédmunkás” elnevezésük is mutatja – csupán kisegítő szerepet tölthettek be, de felelősségteljes munkájuk miatt törekedtek az alapos kiképzésükre. Miután a létszámuk rendkívül behatárolt volt, csupán az esetleges üresedések esetén indították a 6 hónapos számvivő altiszti tanfolyamokat egy-egy kerületi parancsnokságnál, ahol a pénztári és egyéb gazdászati teendőkre képezték ki őket.²⁸³

1883-ig a számvivő altisztek bizonyos feltételek teljesülése – 8 gimnáziumi osztály vagy a felső reáliskola elvégzése után érettségi vizsgával rendelkeztek, valamint az „államszámviteli tudományokból az előírt államvizsgá”-t jó eredménnyel letették – esetén jelentkezhettek a csendőr számvivőtiszti szakvizsgára.²⁸⁴

Ezt a rendszert 1883. január 31-től megváltoztatták és a jövőben csak azok jelentkeztek az említett vizsgára, akik a honvéd kezelőtiszti tanfolyamot elvégezték és a vizsgát letették. A szigorításra azért volt szükség, mert a tisztek anyagi felelősséggel tartoztak részlegük működéséért és ez gyakran több tízezer Ft-ot jelentett. A feltételek közül azonban eltörölték az érettségi vizsgát, mert az sem a közös hadseregben, sem a honvédségnél nem volt követelmény.

A honvéd kezelőtiszti tanfolyamra csak olyan nőtlen őrmesterek jelentkezését fogadták el, akik hosszabb ideig őrsparancsnokként és számvivő altisztként már gyakorlatot szereztek. A 6 hónapos budapesti tanfolyamon az előadásokat délután 4–6 óra között tartották, ezért a hallgatók délelőttönként az első két hónapot a III. sz. csendőrkerület számvivőségi irodájában, a fennmaradó 4 hónapot pedig a Honvédelmi Minisztérium szakszámvivőségénél gyakorlattal töltötték.²⁸⁵

A „jó” eredménnyel letett honvéd kezelőtiszti vizsga után a III. kerületnél tartott csendőr számvivői szakvizsgára bocsátották őket. A szakvizsgára jelentkezők adatainak elemzése meglehetősen érdekes eredményre vezethet. Az 1894-ben javasolt 9 fő közül 3 személy csak 4 elemi iskolát végzett és szintén 3 volt olyan, aki a számvivő altiszti iskolát is elvégezte. Más oldalról viszont 4 hónaptól 13 évig terjedt az az idő, amit különféle beosztásokban számvivőként töltöttek.²⁸⁶ A honvédelmi miniszteri rendelet végrehajtásakor tehát elsősorban a gyakorlati tapasztalatokra és nem a polgári vagy szakiskolai végzettségre helyezték a hangsúlyt.

A szakvizsga tárgyai a következők voltak:

1. a m. kir. csendőrség szervezete;
2. pénztárkezelés;
3. élelmezési és elszállásolási számvitel és ellenőrzése;
4. a tömegrendszer, az erre vonatkozó számvitel és annak ellenőrzése;
5. leltári számlák vezetése;
6. egyéni és lóanyakönyvi ügy;
7. illetmény szabályok;²⁸⁷
8. írásbeli feladat, ami a szolgálatban gyakran előforduló esetek megoldását jelenti.²⁸⁸

A hallgatóknak a vizsgán elért sorrend alapján állapították meg a rangsorozati számát, ami az előléptetés tekintetében helyzetüket véglegesen meghatározhatta.

1900-ban az addig működött rendszert lényegesen megváltoztatták, amennyiben rendszeresítették a törzsőrmesteri rendfokozatot. II. osztályú törzsőrmesterekké azokat lehetett kinevezni, akik megfelelő társadalmi műveltséggel, szellemi képességekkel és feddhetetlen előélettel rendelkeztek, hosszabb ideig őrsparancsnokként és számvivő segédmunkásként szolgáltak, illetve az előírt vizsgát legalább „jó” eredménnyel letették. A csendőrkerüle-

teknél tartott vizsgabizottságoknak tagja volt a kerületi parancsnok, egy szárnyparancsnok, a segédtsízt és a kerületi számvivőség vezetője. A szóbeli vizsga tárgyai:

1. a m. kir. csendőrség szervezete;
2. a csendőrőrsök, a pótlókeret és a tanosztályok gazdaszatkezelési utasítása;
3. a csendőrszárnyak és a kerületi törzsek gazdaszatkezelési utasítása;
4. a pénztárkezelési utasítás;
5. a számvivőségi utasítás;
6. a csendőrségi illetékszabályzat;²⁸⁹
7. 1909-től a felszerelési anyagraktár szolgálati, gazdaszatkezelési és elszámolási ügyvitele valamint a pótszárnyak utasításai is bekerültek a tanrendbe.²⁹⁰

A szóbeli mellett volt egy írásbeli feladat is, ami mindig a számvitel körébe tartozó témát ölelt fel. A vizsgabizottság szavazattöbbséggel határozta meg a „jeles”, „jó” vagy „ki nem elégtő” minősítést. A sikertelen vizsgát egy évvel később egy alkalommal meg lehetett ismételni.

A vizsgázott II. osztályú törzsőrmestereket a gyakorlat megszerzésére először a kerületi parancsnokságokhoz vezényelték.

Az I. osztályú törzsőrmesterré történő kinevezésre csak azok a nőtlen II. osztályú törzsőrmesterek jelentkezhetek, akik a honvéd kezelőtiszt és a csendőr számvivőtiszt szakvizsgát sikeresen letették és hosszabb gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeztek. A pályázatok elbírálásánál előnyben részesültek azok, akiknek érettségi vizsgájuk volt. A II. osztályúak vizsgájától eltérően a csendőr számvivőtiszt vizsgán a szárnyparancsnok helyett a Belügyminisztérium számvivőségének igazgatója vagy megbízottja vett részt. A szóbeli vizsga tárgyai megegyeztek a II. osztályúaknál felsoroltakkal, de természetesen magasabb követelményekkel és 3 újabb témával egészültek ki:

1. a csendőrtisztek és a legénység, valamint ezek családtagjainak ellátási illetményei;
2. felülvizsgálati szabályzat;
3. államszámvitel;

Az írásbeli feladat, az értékelés és az ismétlés feltétele jellegében nem tért el a II. osztályú őrmestereknél elmondottaktól.

Az első kinevezésekre 1900. augusztus 1-jei hatállyal került sor. A 90 főből 4 felelt meg az I. osztályú és 48 a II. osztályú törzsőrmesterek feltételeinek, míg 38 főt a korábbi anyagi feltételeikkel minősítettek II. osztályúvá, mert a számvivő altiszt vizsgát még nem tették le.²⁹¹

1905. április 1-jétől az I. oszt. törzsőrmesterek elnevezése „számvivő tiszthelyettes”-re változik, de képzsüket és vizsgájukat nem alakítják át.²⁹²

1904-ben rendszeresítették a csendőr számtanácsosokat, akiket az élelmezés, ruházat és elhelyezés tekintetében az eddigi szakszolgálat ellenőrzésével

és irányításával bíztak meg. Ebből következően a vizsgán minden eddiginél nagyobb és tartalmasabb anyagból kellett beszámolniuk:

1. a közös hadsereg, honvédség és m. kir. csendőrség szervezete;
2. a csendőrség állománykiegészítése és annak változásai;
3. elbocsátásnál és nyugdíjazásnál, kártérítési tárgyalásnál, bírói és közigazgatási előjegyzéseknél követendő eljárás;
4. kerületi törzsek, szárnyak, tanosztályok, pótlókeret és őrsök ellenőrzése;
5. a kerületi parancsnokságok számvivőségeinek és
6. a belügyminisztériumi számvivőség csendőri osztályának számellenőrzési szolgálata;
7. írásbeli dolgozat.²⁹³

A sikertelen vizsga megismétlésére csak a honvédelmi és a belügyminiszter együttes engedélyével kerülhetett sor. 1909-ben a felszerelési anyagraktár ügyeivel és a számviteli törvénnyel bővítették a megtanulandó anyagot, a vizsgabizottságban pedig – a Honvédelmi Minisztérium 16. osztályának vezetője, a Belügyminisztérium csendőrségi ügyosztályának vezetője és egy csendőr számtanácsos mellett – helyet kapott a Belügyminisztérium rendőri osztályának vezetője is.

5. A képzési rendszer értékelése

Az oktatási-képzési rendszerről összességében megállapítható, hogy a csendőrség felállításától az I. világháború kitöréséig terjedő időben, szinte a semmiből egy jól működő, minden részletre kiterjedő rendszer alakult ki, amely nemzetközi összehasonlításban is megállta a helyét.

A próbacsendőrök kiképzésénél kifejtett hiányosságokra magyarázat lehet, hogy őket még nem önálló szolgálatra, hanem segédletül szánták és ebből következően a legtöbb ismeretet a gyakorlati szolgálatban szerezhették meg. A polgári iskolázottság alacsony szintje miatt az oktatásnál előszeretettel alkalmazták a kérdés-felelet módszert, amelyre még az altisztek képzésénél is találunk példát.²⁹⁴ Ez a módozat azonban a korban általánosnak és valószínűleg a leghatékonyabbnak tekinthető, a budapesti államrendőrség tagjainak képzésénél is előszeretettel alkalmazták.²⁹⁵

A csendőrségi szolgálat szigorú követelményrendszere miatt tagjait örömmel fogadták a budapesti és más városi rendőrségek testületeiben. Ha a századfordulón egy amerikai szakértő azt nyilatkozhatta, hogy „a szakoktatás terén Európában az első helyen áll a bécsi rendőrszemélyzet, s ezt megközelíti a budapesti”, akkor ezt hatványozottan elmondhatjuk a csendőrségről is.²⁹⁶

A francia csendőrség mintája Európa nyugati régiójában szintén meghatározó hatást gyakorolt, ezért ott általában ugyanazt az elvet alkalmazták a képzésben, mint Magyarországon. A törzs- vagy főtiszt vezetésével indított 4 héttől 6 hónapig terjedő próbacsendőr iskolák, majd az őrsőkön a gyakorlati továbbképzés illetve az altisztek külön tanfolyamokon történő képzése egy helyről eredeztethető forma szerint történt. A tananyag a tisztelnél is hasonló, tehát a katonai és a szaktárgyak mellett törekedtek az általános ismeretek – történelem, földrajz, kémia, fizika stb. – megismertetésére is.

Szinte minden országnak megvolt azonban az a különlegessége, ami az oktatást ott egyedivé tette, pl. Svájcban az illetan és az idegenforgalmi tendők, Badenben a kötelező ujjlenyomat és a lábnyomokról gipszlenyomat készítés.

Két olyan jelentős eltérés fedezhető fel, ami a magyarországi viszonyoktól meglehetősen különbözött. Elsősorban a német tartományokra és Franciaországra volt jellemző, hogy a belépő legénységet rendkívül szigorúan bírálták el és csak a katonaságtól lehetett átlépni. Württembergben pl. 4-6, Poroszországban legalább 9 évet kellett a hadseregben eltöltenie annak az altisztnak, aki a csendőrségbe való felvételre jelentkezett.

A másik eltérés, hogy a tisztet több országban kizárólag a saját testületből léptették elő – lásd pl. Belgium vagy Svájc esetét –, ami a legénységnek nagyon komoly motiváló erő lehetett.²⁹⁷

Az oktatási rendszer szerkezete és annak minősége tehát nemcsak a magyarországi rendvédelmi szervezetek között tekinthető kiemelkedőnek, de nemzetközi összehasonlításban is a legjobbak közé sorolható. A legénység és a tisztikar működésének eredményessége az elmondottak alapján tehát biztosítva volt.

VI. FEGYVERZET ÉS FELSZERELÉS

1. Felszerelés

A felszerelési tárgyak beszerzése

A cs. kir. csendőrség ezredei a felszerelési cikkek beszerzését saját hatáskörükben végezték és ez a rendszer az erdélyi csendőrparancsnokság 1876-os átvételét követően is fennmaradt. Nem változtatták meg a 3 évre szóló pályázat lehetőségét sem, tehát csak hosszabb időszakra szóló szerződést kötöttek.²⁹⁸

A m. kir. csendőrség megszervezésének idejéről rendkívül kevés értékelhető adattal rendelkezünk, annyi azonban bizonyos, hogy a korábbiakhoz hasonlóan újsághirdetésekből tették közzé azokat a tárgyakat (ruházatot, bútorokat stb.), amelyeket rendszeresítettek és amelyeknek a beszerzését így tartották a legolcsóbban megoldhatónak. Ezt a lehetőséget igen gyakran a Szabadelvű Párthoz közel álló sajtó kapta, amivel gyarapíthatták bevételeiket. 1882-ben pl. az I. sz. parancsnokság által a „Kolozsvári Közlöny” május 6-i számában feladott hirdetés jelent meg, amiben a tiszt lakások, irodák, lakatnyák, fogdák, istállók berendezésére kerestek vállalkozókat.²⁹⁹

Egy 1892. november 21-i rendelet szerint a hirdetményeket a hivatalos lapban, egy szaklapban és egy „olvasott lapban” kellett megjelentetni. A III.sz. parancsnokság ennek alapján a „Magyar Hírlap”-ot (!) vagy a liberális ellenzéki „Egyetértés”-t javasolta, de a felettes szervek végül a „Pesti Hírlap” mellett döntöttek.³⁰⁰ Az indítvány azonban egyértelműen az országos terjesztésű napilapok előtérbe kerülését jelentette.

Az új csendőrkerületek megszervezésekor mindig az a parancsnokság biztosította a szükségleteket, amelyet a szervezéssel megbíztak. A hirdetésekből már ekkor megjelenik a kaució, ugyanis a beszállítandó érték 10 %-át készpénzben vagy értékpapírban letétbe kellett helyezni. Ezt a pályázat elbírálása után a sikertelen pályázónak visszaadták, vagy a szállítási szerződés megkötése esetén a beszállítási határidőig, esetleg az 1 éves jótállás lejártáig visszatartották.³⁰¹

A beszállítók a kezdetektől jó védjegynek tekintették a csendőrség részére történő szállítást és ezért a legminimálisabb – sok esetben önköltségi – árat határoztak meg. Előfordult, hogy siker esetén erről utólag igazolást kértek, amit más tárgyalásoknál felhasználtak.

1885-től a hazai ipar védelmében az „Ajánlati hirdetmények” első pontjában feltételként szabták, hogy csak Magyarországon gyártott termékekkel lehet részt venni a pályázatokon és ezt a későbbiekben következetesen érvé-

nyesítették is.³⁰² Az 1890. március 10-én megjelent hirdetmény pl. 3 feltételt tartalmaz, amelyet minden pályázótól megkövetelnek:

1. „Az összes szükséglet hazai gyárakból szerzendő be, s az ország területén dolgoztatandó fel.
2. Ha az összes szükséglet hazai gyárakból nem lenne előállítható, azon ajánlattevő részesítetik előnyben, aki nagyobb mennyiséget szállít hazai gyárakból.
3. Az anyag feldolgozása minden körülmények között az ország területén eszközzendő.”³⁰³

Az iparpártoló politikának a csendőrség vonatkozásában azonban jól elkülöníthető határai voltak. A Romániával szemben 1886-ban kezdődő vámháború következtében sok határszéli kisiparos elvesztette piacait és ezt állami megrendelésekkel kívánták ellensúlyozni. A miniszterelnök ezért a „legerélyesebb intézkedést” kérte a törvényhatóságok, csendőrparancsnokságok, kórházak, tébolydák, a Nemzeti Színház és az Operaház (!) vezetőitől, hogy esetleges beszerzéseiknél ezeket az iparosokat részesítsék előnyben. A megrendelések meg is történtek, de ebben a csendőrség nem vett részt, aminek két oka volt. Egyrészt a csendőrség 3 évente szerezte be szükségleteit és ez ekkor nem volt aktuális. Másrészt a döntéseket nem érzelmi alapon, hanem a pénzügyi lehetőségek függvényében hozták, az esetleges pluszkiadások megtérítésére nem kaptak ígéretet.³⁰⁴

1885-től az eddigi kerületek szerinti elvi szállítási lehetőséget változatlanul fenntartották, de ettől az időtől a tárgyalásokat a többi parancsnokság helyett is a budapesti csendőrkerület folytatta le, és ott írták alá a szerződéseket is.

Az 1885-1887. évekre a szállítandó cikkeket 7 csoportra osztották és ezekre külön-külön lehetett pályázni. A legnagyobb összegű megbízást erre az időre a „Gácsi gyapjuszövet és finomposztógyár” kapta 308 000 Ft értékben. A csizmákat megosztva a debreceni és a nagyváradai csizmadiák ipartársulat, a „vászonnemű”-ket a budapesti „Ádám és Éberling” cég szállította.³⁰⁵

Több esetben megtörtént, hogy az ajánlatok beérkezése és azok összehasonlítása alapján a pályázókat újra megkérdezték, hogy az árakat nem kívánják-e tovább csökkenteni. Ez egyértelmű utalás lehetett arra, hogy más cégtől jobb ajánlatot kaptak és lehetőséget adnak a korrigálásra. Arra is találunk azonban példát, hogy a végsőnek tekintett döntések után egyes ügyes kereskedők olcsóbb anyagbeszerzésre hivatkozva mégis kevesebbért kínálták áruikat és így sikerült is megrendelést szerezniük.³⁰⁶

A levéltári iratok alapján megállapítható, hogy a tárgyalások menetét a legtisztább üzleti érdekek vezérelték, egyetlen esetben sem merülhet fel a gyanú, hogy „más szempontokat” is figyelembe vettek volna. 100-200 Ft-os különbségek adott esetben több tízezer Ft-os megrendeléseket döntöttek el. Ez még abban az esetben is igaz, ha 1894-ben a kereskedelemügyi miniszter

beleszólást kért – és kapott – a pamut- és vászonárú szállításokkal kapcsolatos cégek kiválasztásába. Hozzájárultak az általa megjelölt szállítókhöz, de csak azzal a feltétellel, ha az összes jelentkező által beadott legalacsonyabb árat garantálják.

Ugyanakkor előfordult, hogy egyes gyárak érdekében is erős nyomást fejtettek ki. 1885-ben szintén a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter lépett fel – sikertelenül – a miniszterelnöknél az „Első magyar szövös és kötőgyár részvénytársaság” érdekében, „mivel szövőiparunk még mindig kezdetleges fejlődésben levén, erősen utalva van az állam istápolására.”³⁰⁷

Egyetlen esetben fordult elő, hogy „árlejtés mellőzésével” hosszabbították meg 6 évvel a korábban ruházati cikkek szállítására kötött szerződéseket. A törvényi szabályozás miatt azonban ekkor is minisztertanácsi határozatra volt szükség.³⁰⁸

1891-ig az újságokban megjelent hirdetésekben túlmenően a pályázatok feltételeit ún. „tárgyalási jegyzőkönyvek”-be foglalták össze amelyeket az illetékes törvényhatóságoknál vagy a csendőrkerületi parancsnokságok székhelyén lehetett megtekinteni. A nyertes vállalkozókkal külön formanyomtatványon kötötték meg a szerződést, amelyet 10 példányban állítottak ki.³⁰⁹

Az 1894-1896. évi pályázatokhoz az eddigi formanyomtatványokat megváltoztatták és minden tudnivalót a 16 oldalas „Szállítási füzetek jegyzéké”-ben összegezték.³¹⁰

Minden ajánlattevőnek nyilatkoznia kellett, hogy a szállítási feltételeket ismeri és magára nézve kötelezőnek fogadja el, a sikeres pályázat esetén a bánatpénzt 14 nap alatt az óvadék összegére egészíti ki. A bánatpénz 5 %, az óvadék pedig a teljes összeg 10 %-a volt. A letétben elhelyezett összegért az állam nem fizetett kamatot, ezért az általunk ismert minden esetben értékpapírok átadására került sor. Az ajánlatnak tartalmaznia kellett az árat –egységként és összesen –, a szállítás idejét és helyét, az áru megnevezését, az ajánlattevő cég címét és egy személyi felelősét.

Az előírások szerint a felek 3 évre kötnek szerződést egy előre meghatározott számú felszerelési tárgyra. A csendőrpáncsnokságok minden évben január és július hónapban közölték a féléves szükségletüket, ami adott esetben kevesebb vagy több is lehetett az előre meghatározottnál. A késői szállítás elkerülése érdekében a szállítók kötelesek voltak tartalék-készletet raktáron tartani, amit az összes szállítás 1/6 részében határoztak meg. Ezt a mennyiséget rendszeresen ellenőrizték, de az átadásig a kereskedő tulajdonában maradt, hogy az esetleges károsodás ne a kincstárat terhelje.

A vállalkozó a cikkeket az illetékes kerületi parancsnokság raktárába köteles volt ingyen beszállítani, ahol minőségi ellenőrzésre került sor.

Ennek keretében minden esetben igazolnia kellett, hogy az általa szállított tárgyakat a szerződésben meghatározott gyárban állították elő. A származást

védjeggyel vagy a kereskedelmi és iparkamara e célból kiállított bizonylatával lehetett alátámasztani.

Az illetékes csendőrkerületi parancsnokság ruházati bizottságának jogában állt minden egyes cikket tartóssági és vegyi tesztnek alávetni. A beszállított csizmáknak pl. 5 %-át szétbonthatták, hogy a szemmel nem látható anyagok minőségét is meg lehessen vizsgálni. A mintadarabtól való egyetlen eltérés is az átvétel azonnali beszüntetését és a beszállítani kívánt mennyiség értékére kivetett 15 %-os bírságot vont maga után. 1894-ben először volt lehetőségük igénybe venni az „Országos Vegykísérleti Állomás” segítségét.

A szállításból adódó bármilyen peres ügyben a vállalkozó csak a helyileg illetékes bíróságnál, míg a kincstár bármelyik szabadon választott bíróságnál (!) beadhatott keresetet.

A kereskedelemben nemcsak a beszerzések történtek, de ezen keresztül oldották meg az elhasználódott felszerelés értékesítését is. Szintén három évre előre írták ki a pályázatot, amire a meglehetősen nagy kockázat miatt kevesen jelentkeztek. 1893-ban pl. a három jelentkezőből egy visszalépett, egyet érvénytelennek nyilvánítottak, a harmadik természetszerűleg megszerezte az üzletet.³¹¹

A csendőrség felszerelési tárgyainak beszerzése a századfordulógig nem változott, ami a legénységi létszám nagyarányú fejlesztése és a szétszórta elhelyezés miatt egyre nehezebben volt fennakadás nélkül teljesíthető. A félévente történő átvétel és ellenőrzés 1 törzstisztet, 2 főtisztet és 2 fő legénységet foglalt le 3-4 hét időtartamra. A budapesti kerület kivételével nehezen, vagy egyáltalán nem találtak szakértőket, aki a vegyi elemzést elvégezhetné volna. Miután a ruházatot nem készen, hanem csak anyagában rendelték meg, egyre nehezebbé vált a szárnyaknál olyan szabókat találni, akik a központilag megállapított alacsony munkabéért ezeket méretre elkészítették volna.

A belügyminiszter 1901-ben felállított egy bizottságot, amely az osztrák, bajor, porosz, württembergi és badeni csendőrségek gazdaságkezelési és felszerelési ügyeinek vizsgálata után javaslatot terjesztett elő egy felszerelési anyagraktár felállításáról. Az 1904. július 1-jével felállított szervezet lényegében átvette a budapesti csendőrkerület ezirányú feladatait. A raktárnál alkalmazott személyzet elvégezte Budapesten az 5 hónapos textilipari tanfolyamot és 21 fonó- és szövőgyárat látogatott meg.³¹²

A központosítás eredményeként egy helyen összpontosították a felszerelés és a laktanyák berendezési tárgyainak beszerzését, ezek átvételét, a kerületekhez történő kiszállítását, a használt anyagok elárvérezését. A kész ruházat elkészítése a szárnyak helyett a kerületek hatáskörébe került és ez 90 altisztet mentesített ezirányú feladataik alól, akiket ezután őrsparancsnokként lehetett alkalmazni.

A reform folytatásaként 1907. május 1-jével minden kerületnél felállítottak egy pótszárnyat, aminek egyik fő feladatát a felszereléssel kapcsolatos ügyek intézése képezte.

A csendőrségi beszerzésekről általánosságban megállapítható, hogy az államélet ezirányú törvényi szabályozását jóval megelőzően gyakorlattá vált a Magyarországon termelőegységeket létrehozó vállalatok szabadpiaci elven alapuló versenye.³¹³ Ezt az árcsökkenő hatást pedig ebben az esetben nem árnyékolta be az állami megrendeléseket sok esetben behálózó korrupció.

A „tömegrendszer”

A ruházati és felszerelési tárgyak beszerzése után az állományhoz történő eljuttatásnak egy speciális változatát választották. Ennek lényege szerint minden csendőrséghez belépő egyén egy ún. „első tömegbetét”-ben részesült és ebből kellett beszereznie a központilag meghatározott felszerelést. (XVII. sz. melléklet)³¹⁴ Ez az összeg gyalogos csendőrnek 60, a lovas csendőröknek 130 Ft volt.

Az első felszerelésen túlmenően minden évben egy „évi tömegáltalány”-ban is részesültek, ami gyalogosoknál 45 Ft, lovasoknál 51 Ft 80 kr volt. Minden egyes ruházati tárgy értékét levonták ebből a keretből és a megmaradt összeg csendőrönként képezte azok „tömegvagyonát”. Ez a rendszer a megtakarításokat kívánta elősegíteni, ugyanis a testületben legalább 5 évet szolgáló csendőrök leszereléskor a félretett összeget készpénzben felvehették.³¹⁵

A gyakorlatban azonban az első tömegbetét már a kezdetekben sem fedezte a kötelezően beszerzendő tárgyak értékét. Az erdélyi csendőrparancsnokság 1881-ben kelt jelentése szerint az előírt 36 tárgy értéke 85 Ft 31 kr, a minisztérium részéről erre biztosított 60 Ft tehát kevésnek bizonyult.³¹⁶ A hátralékként fennmaradó 25 Ft 31 kr-t a csendőrök saját keresetükből fizették ki, ami kb. egyhavi zsoldjuknak felelt meg. A felszerelési tárgyak száma az idők folyamán jelentősen emelkedett, az összeget azonban nem változtatták meg, így a későbbiekben még magasabb összeget kellett – a javítási költségek túlmenően – erre fordítani.

Ruházat

Az erdélyi csendőrség 1876-os átvételét követően a ruházatban nem történtek olyan radikális változtatások, mint általában a szervezet tekintetében. Lényegében a teljes felszerelést megtartották, az öltözetnek azonban megpróbálták magyarosabb jelleget kölcsönözni. A kalapon a lángoló gránátot felváltotta a koszorúval övezett magyar állami címer, a kabátra és a köpenyre a

honvédségi gombokat varrták, a zubbonyra szintén a honvédségnél rendszeresített zsinórozás került³¹⁷.

Az 1881-ben kiadott öltözeti és felszerelési utasítás is néhány kisebb változástól eltekintve érintetlenül hagyta az eddigi ruházatot. Eltörölték a kabátot és néhány évig a díszruhát a vastagabb posztóból készült téli zubbony helyettesítette. A tölténytáskát a honvéd lovasságával cserélték fel és ettől kezdve a derékszíjon elől viselték. A lovas legénység öltözete – a csizma hosszának kivételével – megegyezett a gyalogságival. A tisztikar számára a kabát helyett a sötétzöld atillát rendszeresítették világos „buzérvörös” gallérral és hajtókákkal, aranyszínű zsinórzattal.³¹⁸

A csendőrség szervezésének befejezése után véglegesen rendezni kívánták a ruházat kérdését is. 1884-ben a honvédelmi miniszter rendeletére a kerületi parancsnokságok beszámoltak az eredetileg is ideiglenesnek szánt 1881-es szabályzatra vonatkozó tapasztalataikról.³¹⁹ Az 1885-ben megjelent új szabályozás nem vette figyelembe a kimenő alkalmával hordott sapkára, a zsinór nélküli zubbonyra, a nyári zsávolynadrágra és zubbonyra, a lovassági kardra vonatkozó változtatási kérelmeket. Díszruhaként ugyanakkor rendszeresítették a dolmányt, a lovas csendőröknél egy átalakított lovaglónadrágot, a gyalogosoknál pedig egy csizmanadrágot vezettek be.³²⁰

A ruházatban ettől kezdve csak kisebb módosítások történtek, pl. 1891-ben új csákócímet rendszeresítettek, 1895-ben bevezették a járőrvezetői jelvényt, 1906-ban kicserélték a tölténytáskákat, 1907-ben a tisztelnél körköpenyt, a legénységnél „ujjas vállgallért” vezettek be. A teljes korszakra jellemző volt azonban a kakastollas kalap, a zöld dolmány és zubbony, a szürke nadrág, de a hadseregben általánosan alkalmazott zöld és piros fegyvernemi színpár is.³²¹

1886-ban szabályozták a korábban meghatározott felszerelés viselési módját. Szolgálatban teljes felszereléssel, kalappal, zubbonyban, járőrtáskával kellett kivonulniuk és 1907-ig állandóan magukkal hordták a köpenyt is. Polgári ruhát még szolgálaton kívül sem viselhettek. A kitüntetések a zubbonyon és a dolmányon a bal oldalon viselték, pontosan meghatározott sorrend szerint. A haj hosszát elől 6,5 cm, hátul 2,5 cm-ben szabták meg. Kötelező volt a bajusz vagy szakáll viselete, de csak olyan hosszúságban, hogy a galléron viselt rendfokozati jeleket ne takarja el. A karsujtás a szolgálati évek számát jelölte.³²²

A konkrét változásokon túlmenően érdemes megvizsgálnunk azt is, hogy a felszerelés mennyire tekinthető könnyűnek, kényelmesnek, tartósnak, hiszen átlagosan napi 8 órát őrjáratban nem lehet eltölteni akármilyen öltözetben. Nem lehetett mellékes szempont az sem, hogy ezt milyen területen használják, ugyanis más volt az időjárás nyáron az Alföldön és megint más télen Erdélyben, több ezer méteres magasságban. Elvileg szükség lett volna egy külön nyári és téli öltözetre is.

Természetesen ezeknek a kívánalmaknak a pénzügyi lehetőségek határt szabtak, így csak nagyon lassan, fokozatosan foghattak hozzá egy-egy felszerelési cikk cseréjéhez. A vastag posztónadrág és a fehér bőrkesztyű a nyári hőségben elég kellemetlen viselet, a zubbony zsinórozása hamar foszlott és koszolódott, tisztítása pedig elég körülményes volt, a ruha különböző részei egyébként is elég gyenge anyagból készültek, így – a saját fizetésből – rendszeres javításukra volt szükség.

A spórolás talán legjellemzőbb példája volt, amikor 1885-ben a gyalogos csendőrök részére rendszeresítették a csizmanadrágot. Elkészítését meglehetősen egyszerűen megoldották, a használt posztónadrágok szárainak alsó részét szűkebbre varrták, hogy a csizmába behúzható legyen. Nem volt szükség új anyagra, a munkabérre külön keretet nem biztosítottak, a viselete azonban kötelező és könnyen ellenőrizhető volt. Megtiltották nekik azt is, hogy a szabályzat által megszabottnál finomabb – tehát kényelmesebb – anyagból készíttessenek ruhát maguknak, ami alól a legénységi állományúaknál egyedül a hadapródok kaptak felmentést.³²³

A cs. kir. csendőrség 1849- 1867 közötti katonai hagyományai a m. kir. csendőrség ruházatában és felszerelésében tehát az általunk vizsgált időszakban tovább éltek. A háborús körülmények között megfelelőnek tekinthető öltözet azonban békés időszakban rendkívül megnehezítette a szolgálatot és a legénységnek ebből következően talán felesleges megterhelést is jelentett.

2. Fegyverzet

A csendőrség fegyverzetének beszerzése és annak javítása nem követhette a ruházattal kapcsolatosan kifejtett elveket. A szervezetre egyébként is jellemző konzervativizmus ebben az esetben még inkább megmutatkozott, ami elsősorban szintén a pénzhiánnyal magyarázható. Jellemző módon pl. a karabély cseréjének okát – a hivatalos indokolás szerint – nem annak elhasználódásában, korszerűtlenségében, hanem az ausztriai gyártás beszüntetésében kell keresnünk. Ennek ellenére a levéltári iratok egyetlen esetről sem tesznek említést, amikor a fegyverek meghibásodása vagy nem megfelelő működése miatt a csendőröket bármiféle hátrány érte volna.

A pisztolyok és kardok beszerzésére – a ruházathoz hasonlóan –versenyárgyalásokon került sor, azonban a beszállítást követően a honvéd fegyverzeti bizottság ezeket egyenként megvizsgálta és csak ezután adták át használatra.³²⁴

A gyalogos legénység az általunk vizsgált időszakban puskával és karddal, a lovasok ezen kívül pisztollyal, a tisztek pedig pisztollyal és karddal voltak felszerelve.

Puska

Az erdélyi csendőrséget az 1850-es évek közepén szerelték fel az előtöltő Lorenz-féle karabéllyal, ami korszerűtlensége ellenére még 1877-ben is használatban volt. Érdeemes megemlíteni azt a körülményt, hogy a honvédséget megalakulásakor a Werndl-féle 11 mm-es puskákkal szerelték fel és a pandúrság hátultöltő fegyverekkel történő ellátása is már 1870-ben megtörtént.³²⁵

Tisza Kálmán 1877 októberében tehát joggal hivatkozhatott arra, hogy amíg a Romániából betörő rablóbandák a legmodernebb hátultöltő fegyverekkel és forgópisztolyokkal vannak felfegyverkezve, addig a Lorenz karabély „egyszeri megtöltése 18 szabályszerű kézfogást, tehát mintegy 25-30 másodpercet igényel.” A fegyverek rendkívül elhasználtak, „... a lövedék roppályája semmi által sem szabályozható.”³²⁶

Szakértői vélemények alapján a miniszterelnök végül 800 db Frühwirth-féle tápuska költségeinek megszavazását kérte a képviselőháztól, amelynek darabja szuronnyal és hüvellyel együtt Budapestre szállítva 42 Ft 40 kr, összesen tehát 33 920 Ft volt.

Sürgős döntésre azért volt szükség, mert az osztrák fegyvergyár a puskák elkészítését 1878 márciusának elejére vállalta, amennyiben a megrendelés 8 nap alatt megtörténik. Hogy a költségvetést egyszerre ne terhelje ekkora összeg, kétlépcsős fizetésben állapodtak meg. A vételár felét az átvételkor kellett kifizetni, a másik felét pedig 1879 januárjában, de 1878. április 1-jétől számított 6 %-os kamattal.³²⁷

Az 1872 M. 11 mm-es előágytáras ismétlőkarabélyt Ferdinand Frühwirth szerkesztette. Hat töltényt a tárban, egyet az adogatóban és egyet a csőben lehetett elhelyezni. A puska hossza szuronnyal 1 514 mm, súlya 4 020 g. Az előágytáras fegyverek hátránya az egyenkénti töltés és a rossz súlypontelosztás volt, ami főleg álló helyzetben a pontos célzást rendkívül megnehezítette. A tárban a lövedékek egymás előtt helyezkedtek el, ezért a véletlen elsülések megakadályozására a töltények hegyét le kellett kerekíteni, ami szintén a találati pontosságot rontotta.³²⁸

Az 1882-1884-ben felállított kerületeket a Frühwirth javított változatával, az 1874 M. 11 mm-es Kropatschek előágytáras ismétlőkarabéllyal szerelték fel. A fegyvereket a korábbihoz hasonlóan a steyeri fegyvergyár, a töltényeket azonban Roth György szállította.³²⁹

A fegyver súlya a szuronnyal együtt 3 400 g, tehát mintegy 600 g-mal könnyebb a korábinál. A puska hossza és az elhelyezhető töltények száma megegyezik a Frühwirth-tel. A négybordájú döfőszurony mérete a markolattal együtt 586 mm. A költségek csökkentése miatt gyakorlás céljára ún. fadugós oktatási töltényeket rendszeresítettek, amelyeket több alkalommal fel lehetett használni.³³⁰

Főtiszt és törzstiszt díszöltözetben

Az I. sz. csendőrparancsnokság korábbi fegyvereit megtartotta, sőt ezt az 1877-es erdélyi szervezkedés felszámolásakor elkobzott 97 db Werndl karabéllyal kiegészítették. Ezek a puskák azonban csendőrségi szolgálatra alkalmatlannak bizonyultak, ezért az Igazságügyminisztérium vásárolta meg őket a fogházak őrszemélyzete számára. Erdélyben a Frühwirth-eket véglegesen 1887-ben cserélték fel a Kropatschek karabélyra.³³¹

A karabélyok ausztriai gyártása néhány év után azonban komoly fennakadásokat okozott. 1889-ben – a nagy honvédségi megrendelésekre hivatkozva – pl. nem tudták időben legyártani a megrendelt alkatrészeket és ezért igénybe kellett venni a minden kerületnél fenntartott 5 %-os tartalék készletet.³³² A budapesti fegyver és gépgyár 1894-ben nem vállalkozott a puskák gyártására, Ausztriában pedig utoljára vettek fel erre megrendelést, mert áttértek a honvédségnél és közös hadseregnél bevezetésre kerülő Mannlicherek előállítására.³³³

A századfordulóra a készletek elhasználódtak, a steyeri gyár pedig az újrainduláshoz legalább 2 000 db karabély és 10 éves alkatrészszükséglet megrendelését kérte, ráadásul az árakat is fel kívánta emelni. A puskák hadászati szempontból sem feleltek meg a kívánalmaknak, mert a töltények különböztek a katonaság által használt lövedéktől. Talán a hazai ipar fejlesztése is közrejátszhatott abban, hogy 1905-ben döntöttek a puskák kicseréléséről és a gyártással a budapesti fegyvergyárat bízták meg.³³⁴

A választás a honvédség és a közös hadsereg által használt 1895 M. 8 mm-es Mannlicher ismétlőkarabélyra esett. A puska középágytáras, a lövedékek tehát nem egymás előtt helyezkedtek el. A fegyver hossza 1 005 mm, tömege 3 060 g, a tárban 5 töltényt lehetett elhelyezni. A szurony lényegesen különbözött a hadsereg által használt szuronykéstől. Hosszabb volt, hogy a támadókat könnyen távol lehessen tartani és a bordázatát 150 mm hosszan kiélesítették, mert a támadásoknál gyakori volt a szurony megfogása.³³⁵

Kifejlesztettek egy új „béketöltény”-t, mert a „hadi töltény béke idejében nagy átütő erejénél fogva a humanitás szempontjából a magyar csendőrség által nem használható.”³³⁶ Az új lövedék elkészítésénél három fő szempontot vettek figyelembe: 200 lépés távolságra pontos találatképesség, elrettentő „morális” hatás, elegendő átütőerő.³³⁷ A kísérleteket Magyarországon és Ausztriában végezték, 50-100 lépés távolságból élő állatokra is adtak le lövéseket. A rendszeresített töltény az előzetes elvárásoknak csak részben felelt meg. A találatképessége megfelelő volt, az új lőpor nagy füstöt és hanghatást biztosított. Az átütőerő tekintetében kis távolságra a hadi tölténynél sokkal súlyosabb sérüléseket okozott, viszont a testben maradvány nem sebesíthetett meg több embert. Nagyobb távolságban hatásuk gyenge.

Az új fegyver miatt az eddigitől eltérő fegyver- és derékszíjat, valamint személyenként 2 tölténytáskát rendszeresítettek. A több mint 1 000 000 koronás vételárat négy részletben kívánták kiegyenlíteni, de az első részlet után –

a kamatok csökkentése miatt – mégis egyösszegű kifizetésre került sor. 1907-1908-ban az összesen kb. 12 000 db karabély leszállítása után a Kropatschek puskákat elérverezték.

Pisztoly

Az 1877-es török-orosz háború alkalmával felszámolt székelyföldi szervezkedés után 255 db forgópisztoly került a csendőrség birtokába. A csendőrparancsnokságok szervezésekor azonban a lovasságnál más rendszerű fegyvereket rendszeresítettek, ezért ezeket 1887-ben 7 Ft/db áron elérverezték. 184 db-ot a vasúti igazgatóságok vásároltak meg a pályaoőrök részére.³³⁸

1882. október 26-án Török Ferenc ezredes, a szegedi II. csendőrkerület parancsnoka értesítette a belügyminisztert, hogy a lovas csendőrök részére rendszeresítendő pisztolyokkal kapcsolatban tárgyalásokat folytatott Leopold Gasser bécsi fegyvergyárossal, a közös hadsereg és a honvédség fegyverszállítójával. Ennek eredményeként kétfajta fegyver kipróbálásában egyeztek meg. Az első a honvéd gyalogtiszti forgópisztoly volt, amelynek darabját 18 Ft-os áron tudta volna szállítani. A második a lovastiszti forgópisztoly, aminek a vételára börtokkal együtt 21 Ft 70 kr/db. Az általa összehívott bizottság megállapította, hogy a gyalogtiszti forgópisztoly mérete miatt nem alkalmas csendőrségi használatra, a lovastiszti azonban megfelelőnek találták. A tárgyalások ezután előttünk ismeretlen okoknál fogva megszakadtak.

A következő időpont, amikor a pisztoly kiválasztásáról valami közelebbit megtudhatunk 1883. július, ekkor ugyanis ifj. Ráday Gedeon honvédelmi miniszter részletes jelentést küldött Tisza Kálmán miniszterelnöknek. Az általa felállított bizottság nyolcféle (!) pisztolyt vetett alá különféle vizsgálatoknak – ezek között szerepelt a két Gasser-féle fegyver is – és ezek alapján a Kirner József budapesti puskaműves, udvari szállító által bemutatott amerikai „Constabulary” forgópisztolyt ajánlották rendszeresítésre, amennyiben az általuk javasolt változtatásokat végrehajtják.

A szerződést a budapesti III. csendőrkerületi parancsnokság kötötte meg, de mivel az átvételhez nem voltak szakembereik, így ezt a pisztolyok belövéseivel együtt a m. kir. honvéd fegyverzeti bizottság végezte. A rendelkezésükre bocsátott 3 db pisztollyal 1883. május 31-én 12, 25 és 50 lépés távolságra 6-6 lövést tettek, aminek az eredménye ismét „kiváló” volt. A tapasztalatok alapján szintén a honvéd fegyverzeti bizottság készítette el a fegyver- és lőutasítást és „A csendőrségi forgópisztolyok és lőszerének szerkezete- és kezelésére-, gondozására-, vizsgálatára s használatára vonatkozó utasítás” címen 400 pld.-ban ki is nyomtatták. Jelenlegi ismereteink szerint azonban ezek nem maradtak fenn. Mivel a pisztoly kezelését a gyakorlatban is el kellett sajátítani, ezért a lovas őrsökkel rendelkező 3 kerülettől (II., III., IV.) és

ezen belül 7 szárnytól az oktató tiszteket és 1-1 altisztet, tehát összesen 10 főt rendelték be Budapestre 5 napos kiképzésre.

A pisztolyok leszállítására 1883. aug.-nov. között került sor, a következő darabszámmal:

II. sz. kerület: 167 db pisztoly és 4 683 db töltény

III. sz. kerület: 451 db pisztoly és 10 094 db töltény

IV. sz. kerület: 135 db pisztoly és 3 935 db töltény

A fegyverek kipróbálására és oktatási célokra összesen 7 108 db töltényt használtak fel.³³⁹ A fegyver főbb jellemzői: súlya: 0,776 kg, hossza: 242 mm; a tár befogadóképessége: 6 db; a cső anyaga: lágy acél, formája: nyolcszögletű, ürmérete: 9 mm, huzagok száma: 6; alapirányzékállás: 25 lépés.³⁴⁰

A csendőrségi forgópisztoly eredete azonban ezzel nem tisztázódott egyértelműen, ugyanis a hazai és a nemzetközi szakirodalom nem ismer ilyen típusú amerikai forgópisztolyt, míg egy helyen ez a gyártmány a belga Ancion-Marx cég fegyvereként szerepel.³⁴¹ A belga származást erősítheti a fegyverjelzés mintája is.

A tisztek a kezdetektől 1895-ig – amikor náluk is a lovasságnál bevezetett „csendőrségi forgópisztoly”-t rendszeresítették – az 1872 M. 9 mm-es 6 lövetű Gasser gyalogtiszti forgópisztolyt használták, amelynek tömege 770 g. A pisztoly teljes hossza 230 mm. A cső hossza 120 mm, 6 jobbra forduló huzaggal. A töltény tömege 13,8 g, a lövedék kezdősebessége 218,5 m/sec. A forgópisztolyhoz gyakorlási célokra 1891-ben gyakorlótöltényt rendszeresítettek.³⁴²

A megbízhatatlanná vált csendőrségi forgópisztoly helyett 1912. májusától vezették be és 1919-ig használták az 1910 M. 7,65 mm-es Frommer öntöltő pisztolyt. Tervezője Frommer Rudolf, a Fegyver- és Gázkészülékgyár Soroksári úti üzemében készült. Mereven reteszelt, hosszú csővisszafutásos, kaka-sos, önműködő markolatbiztosítóval ellátott fegyver volt. Főbb adatai: a fegyver hossza 185 mm, magassága 125 mm, szélessége 22 mm; a cső hossza 100 mm, a huzagok száma 4; a tár befogadó képessége: 8 töltény; tömege üresen: 640 g; irányzéka fix, a belövés távolsága 25 lépés.³⁴³

Kard

Az erdélyi csendőrségnél az új parancsnokságok felállítása után - költségkímélés miatt – továbbra is megtartották az 1851-ben rendszeresített 1851 M. gyalogcsendőr szablyát.³⁴⁴ Pengéje homorulat nélküli, hossza 595 mm, szélessége 34 mm. Markolata sárgaréz, a hüvely fából készült és fekete bőrral vonták be.³⁴⁵

Az újonnan felállított kerületek gyalogos és lovas csendőrkardja kétszer finomított rugóacélból készült, a pengét a súlycsökkentés miatt mindkét oldalán homorúan kiköszörülték. A markolatot bükkfából gyártották és cápa-

bőrrel vonták be. A kardhüvely a gyalogosoknál „üszőbőrből”, a lovasoknál acélból készült. A lovasok kardja lényegében abban különbözött a gyalogosokétól, hogy két méretben készítették és jobban meghajlították. A gyalogtiszti kard kevésbé volt meggörbítve, fekete „cápbőrrel” bevont fogantyúját ezüstözött huzallal fonták körül. (XVIII. sz. melléklet)³⁴⁶

Lovas és gyalogos csendőr nyári szolgálati öltözékben

VII. ANYAGI ÉS SZOCIÁLIS JUTTATÁSOK

Az általunk tárgyalt korszak magyarországi szociálpolitikája elsősorban a törvényes munkásvédelemre helyezte a hangsúlyt, ahol azonban csak nagyon általános normákat fogalmaztak meg. Így például az 1884. évi ipartörvény a gyártulajdonosokat a biztonságos és egészséges munkavégzéshez szükséges feltételek megteremtésére kötelezte, de csak 1893-ban jelölték meg pontosan a munkáltató munkavédelmi kötelességeit. A női és gyermekmunka tekintetében az 1884. évi törvény csak 12 éves korig tiltotta meg – a tankötelezettség miatt – a gyermekmunkát, de például a 14-16 éves kor között ezt 10 órára emelte. „A cseléd és gazda közti viszonyról” szóló 1876. évi törvény szerint a szóbeli szerződések is érvényesek, a napszamosok munkaideje pedig napkelétől napnyugtáig tart.

Magyarországon az egyesületi alapon álló önszegélyezés az 1890-es évekig a társadalombiztosítás egyedüli formája volt. A tagok befizetései alapján készpénzsegélyt fizettek, ingyenes orvosi ellátást biztosítottak, fedezték a kórházi ápolási költségeket. Az 1891. évi XIV. tc., majd az 1907. évi XIX. tc. alapvető változásokat hozott az eddigi rendszerben, amennyiben intézkedett a baleset és betegség elleni kötelező biztosításról. A létrehozott intézmény a kötelező biztosítás szervezetét országosan centralizálta, a helyi szerveket egységesítette és elfogadta a munkaadók és munkavállalók paritásos képviselőinek elvét.³⁴⁷ A törvények legnagyobb hibája az volt, hogy a mezőgazdasági dolgozókat nem emelte be a kötelezően biztosítottak körébe.

A csendőrséggel kapcsolatos intézkedések a legénység származását tekintve sok tekintetben előremutatóak. Fizetésük rendeletileg meghatározott, a köztisztviselők számára meghozott nyugdíjtörvények rájuk is érvényesek, a rendszeres egészségügyi vizsgálat elméletileg kötelező, a kórházi ápolás biztosított, az alapítványok széles körű segélyezést tesznek lehetővé stb. A valóságban, mint látni fogjuk sok esetben árnyaltabbá válik ez a kép, de ennek ellenére bizton állítható, hogy egy földművesből csendőrnek állt személynek ez az ellátás korábban soha nem látott lehetőségeket teremtett.

1. Fizetés

A csendőrség megalakulásától az őrmester 500, az őrsvezető 400, a közcsendőr 300 Ft-ot kapott zsold címén (XIX. sz. melléklet).³⁴⁸ A századfordulóra ez az összeg kb. 25 %-kal, 1913-ra pedig mintegy 50-60 %-kal emelkedett, így a csendőr éves zsoldja 1 000 K-ra (500 Ft-ra) módosult.³⁴⁹ Ezt kiegészítették a különféle pótlékokkal, ami azonban elég esetleges volt. Így pl.

tanú-illetmény, kíséreti díj, fegyenc kíséreti illeték, elfogatási díj a kiszabott ítélet mértéke szerint, 24 órai külszolgálaton túl étkezési pótlék, 3 évi szolgálati időn túl szolgálati pótdíj stb. (ezektől némileg különbözött a ruhaátalány, amit mindenkinek kötelező jelleggel meg kellett kapnia).

Ha a századfordulón ezt összehasonlítjuk a gyári munkások vagy a mezőgazdaságban dolgozók keresetével, igen érdekes következtetésre juthatunk. A munkásság átlagosan 10-11 órás napi munkaidejét tekintve a közcsendőri fizetés meg sem közelítette a nyomdászok, esztergályosok, lakatosok, tehát a képzettnek tekinthető munkáselit fizetését és kb. megfelelt egy vidéki gyufagyári munkás keresetének.³⁵⁰ A mezőgazdaságban, kézi napszámberben dolgozók ellátás nélkül napi 90 krajcár körül kerestek az országos évi átlagot figyelembe véve, ami megközelítőleg egy csendőr zsoldjának felel meg.³⁵¹

A keresetek felhasználása az életmód különbözőségének köszönhetően azonban meglehetősen eltérő. Egy munkás vagy paraszt ebből az összegből eltartott egy családot, házat épített, általában gondoskodott a mindennapi megélhetési szükségletekről. A csendőr ezzel szemben laktanyában lakott, csak 10 %-uk nősülhetett (ennek következtében jelentős részüknek – törvényes - gyermekei sem lehettek), a ruházatra külön keretet kapott, nyugdíjra volt jogosult stb. Úgy vélhetnénk tehát, hogy további sorsa alakításának megteremthette az anyagi fedezetét, amit elvileg el is vártak tőle.

A gyakorlatban azonban ez másként működött. A napi keresetükből ugyanis 40-50 kr közötti összeget be kellett fizetniük az őr közgazdálkodásába, amiből fedezték a szakácsnő fizetését, az étkezést, a lakószobák fűtését, világítását és minden, a háztartásban felmerülő egyéb költséget. Az egyik újságnak beküldött olvasói levelekből megtudhatjuk azt is, hogy a hétköznapi kiadások milyen arányt képviseltek: pl. író- és tisztálkodó-szerekre havonta 8 kr, fodrász 1 Ft, a csizma és ruha javítása 2 Ft, a dohány és a szivar 3 Ft. A szolgálatban levőknek is jelentős magánkiadásuk volt. Rendszeresek voltak a 35-40 órás őrzéstartások, amire nem tudtak saját ételmezt vinni, mert az a járőrtáskában egyszerűen nem fért el. Mivel ilyenkor ingyenes ellátást nem fogadhattak el, az ételre ezen esetben számítható költség kb. 70-80 kr, amit csak részben fedezett a 24 órán túli szolgálatra járó 40 kr-os ételmezei pótdíj.³⁵² Nem tekinthető mellékesnek a besúgóknak esetenként kifizetett összeg sem, amit a feljebbvalók természetesnek vettek – sőt felszólították a csendőröket ezek igénybevételeire – de erre külön költségkeretet természetesen nem biztosítottak (minthogy ezek szolgálataira a jelentésekben még hivatkozni sem szabadott). Ezeknek a kiadásoknak az lett a következménye, hogy a csendőrök szinte semmit nem tudtak megtakarítani.

Gyalogos csendőr köpenyben, Kropatschek karabéllyal 1907-ben

2. Nyugdíj

1867. március 8-án, tehát még a magyarországi cs. kir. csendőrezredek feloszlása előtt az osztrák és a magyar szervek szerződésben vállalták, hogy „mindazon csend- és rendőri nyugdíjak, melyek ... 1867. márczius 10-ig már utalványozva lettek, más alapra, mint amelyből addig fizetettek, nem mehetnek át”.³⁵³ Az ezután nyugállományba vonulók és Magyarországon letelepülők nyugdíját a magyar Belügyminisztérium vállalta magára, míg az Ausztriába költözők ilyen irányú költségeit Ausztria fizette. 1876. május 1-ig a nyugdíjak kiszámításának alapja az 1863. évi katonai nyugdíjszabályzat volt. Az 1876. évi 1552/eln. sz. honvédelmi miniszteri rendelet úgy intézkedett, hogy „... a nevezett csendőrségi parancsnokságok tisztjei és havidíjas egyénei esetleges nyugdíjaztatásuk alkalmával, ellátási igényükre nézve épp úgy fognak tekintetni, mint az ugyanazon rendfokozatú és állású honvéd tisztiek és havidíjas egyének...” és a törvényi rendezésig a személyi pótlékokban sem történik változás.³⁵⁴ A rendelet a csendőrségi nyugdíjak tekintetében tehát felülbírált az 1875. évi katonai ellátási törvényt, amennyiben annak tiltása ellenére ezt mégis bevezette.

A magyar királyi csendőrség nyugdíjigényeit első alkalommal az 1881. évi LXXI. tc. szabályozta. A szolgálatképtelenné vált legénység nyugdíjának összegét a szolgálati évek szerint számították ki: 10-15 szolgálati év után az illetmények (zsold és szolgálati pótdíj) 1/3-át, 15-20 évig a 3/8-át, 20-25 évig a 4/8-át ..., 40 szolgálati év után pedig a fizetése teljes összegét kapta. A szolgálati pótdíjat csak akkor vették figyelembe a nyugdíj kiszámításánál, ha a csendőr legalább hat évet szolgált.

Nyugdíjra akkor is jogosult lett a csendőr, ha szolgálat közben olyan sebesülést szenvedett, ami a polgári életben is keresetképtelenséggel járt. Ebben az esetben a szolgálati idejéhez 10 évet hozzászámítottak. Amennyiben ezzel sem került magasabb sávba, akkor az 1875. évi LI. tc. alapján pótdíjban részesítették, ami a sérülés súlyosságától függött. Az alapösszeg 1906-ban évi 90 K volt, ez emelkedett 192 K-ra egy kéz vagy láb elvesztése esetén és 288 K-ra, ha az illető mindkét kezét vagy lábát, illetve a látását elvesztette.³⁵⁵

A 3 éves csendőrségi szolgálati kötelezettség letelte előtt szolgálatképtelenné vált, de a polgári életben még munkaképes legénység 3 havi fizetésének megfelelő végkielégítést kapott. A próbacsendőröknek elméletileg végkielégítés sem járt, de egyes esetekben – méltányossági alapon – ezt mégis megílték. 1881-1908 között erre három alkalommal került sor.³⁵⁶

„Az állami tisztviselők, altisztek és szolgálak nyugdíjazásáról” intézkedő 1885. évi XI. tc. a korábbi rendelkezéseknél előnyösebb intézkedéseket tartalmazott. A sebesülés miatti szolgálatképtelenség esetére már kötelezővé

tette a teljes összegű nyugdíjat és megváltoztatta a végkielégítés, illetve az özvegyi nyugdíjak rendszerét.

A végkielégítés a nyugdíjjal szemben egy egyösszegű kifizetést tett lehetővé. Háromtól öt szolgálati évig egyéves fizetés kiutalását, öt és tíz év között pedig kétévi zsold és szolgálati pótdíj megfizetését tette kötelezővé. A költségvetés kiadásai a törvény következtében jelentősen megemelkedtek, ezért már 1886. decemberében egy honvédelmi miniszteri körrendelet utasította a kerületi parancsnokságokat, hogy a betegeskedő csendőröket lehetőség szerint még a hároméves szolgálati idő betöltése előtt állítsák a felülvizsgálati bizottság elé.³⁵⁷ Ennek ellenére a végkielégítések aránya a nyugdíjjal szemben rendkívüli módon megemelkedett. 1895-ben például kb. tizenötször annyira végkielégítést utaltak ki, mint nyugdíjat.³⁵⁸ Ebben közrejátszott az is, hogy az 1885. évi törvény szerint a szolgálati időbe – közvetlen átlépés esetén – beszámították az állam azon hivatalaiban eltöltött időt, amelyeket a 8. paragrafus tételesen felsorol, pl. fővárosi rendőrség, állami vasút, legfelsőbb udvartartás, közös minisztériumok, hadsereg, honvédség stb. A közvetlen átlépés ebben az esetben azt jelentette, hogy az illetőnek az előző helyről történő kilépés után 24 órán belül a csendőrségnél kellett jelentkeznie.³⁵⁹

Az orvosi indokkal felülvizsgálat alá kerülő és kilépő csendőrök közül minden lehetséges eszközzel megpróbálták kiszűrni azokat, akik csak színlelték a betegségeket. 1885. június és 1886. decembere között például a kilépők 29 %-a csúszos megbetegedésre hivatkozott.³⁶⁰ Miután ez a betegség a későbbiekben is rendkívül gyakori volt, egy rendeletben próbálták ezek számát csökkenteni. A szakasz és szárnyparancsnokoknak véleményt kellett írniuk, hogy a csendőr munkakörülményei tényleg valószínűsíthetők-e a megbetegedést, vagy csak ilyen módon akar-e a csendőrségtől kilépni. A katonai és honvédorvosokat, valamint a felülvizsgáló bizottságokat figyelmeztették, hogy a csúszos betegségben szenvedőket szigorúbban bírálják el.³⁶¹

A csendőr elvesztette nyugdíjigényét, ha az aláírt hároméves szolgálati idő letelte után önként kilépett, hadtörvényszéki ítélettel vagy fegyelmi úton a csendőrségből eltávolították, illetve megszökött.

A csendőrségi özvegyek és árvák ellátásáról az 1885. évi XI. tc. III. fejezete intézkedett. Az özvegyek és árvák ellátása a csendőrökhöz hasonlóan állandó vagy egyszeri kifizetést jelentett. Állandó nyugdíjat az özvegy akkor kaphatott, ha:

1. férjével a tényleges szolgálati idő alatt, vagy azt megelőzően kötött házasságot;
2. a nyugdíjigény megszerzésekor együtt éltek;
3. erkölcsös életet élt;
4. a férj legalább öt évet szolgált.

Az özvegyi nyugdíjat a legénységi állományúaknál a férj utolsó fizetésének 1/3 részében határozták meg. A tisztek özvegyei az utolsó fizetés alapján

1 200 Ft-ig ennek 50%-át és az ezen felüli rész 20%-át kapták meg. Amennyiben az özvegynek legalább három kiskorú gyermekről kellett gondoskodnia, akkor nevelési járulékként minden gyermek után – a nagykorúság eléréseig – az özvegyi nyugdíj 1/6 részére volt még jogosultsága. Tisztek árváinál a fiúknál 20, a lányoknál 18 éves korig, a legénységi állományúaknál 16 illetve 14 éves korig járt ez az összeg. Az életkort csak abban az esetben nem vették figyelembe – illetve 24 évre emelték a korhatárt – ha a gyermekek még iskolába jártak.

A nyugdíjazott és annak özvegye megválthatta a nyugdíjat, amihez belügyminiszteri engedélyre volt szüksége. Ezt csak abban az esetben engedélyezték, ha a lakóhely bizonyította, hogy az így kiutalt összeget – ami legfeljebb két évi nyugdíjnak felelt meg – olyan befektetésre használják fel, ami a további megélhetést biztosíthatja.³⁶²

Az 1885. évi törvény csaknem három évtizedig volt érvényben, ezért a világháborút megelőző időszakban a változtatásokat már nem lehetett tovább halogatni.³⁶³ Az 1912. évi LXV. tc. a csendőrlegénység és a „rangosztályba nem sorozott havidíjasok”, tehát a járásörmesterek és törzsörmesterek vonatkozásában alapvető változásokat hozott.

Első lépésként 40-ről 35 évre szállították le a teljes – tehát az utolsó havi fizetéssel megegyező nagyságú – nyugdíjhoz szükséges szolgálati időt. Erre azért volt szükség, mert 1881-1912 között csupán öt altiszt érte el a 40 éves időhatárt.³⁶⁴ Nem kevésbé fontos rendelkezés volt, hogy a nyugdíjjogosultság elérését a korábbi tíz évről öt évre csökkentették és megváltozott a kifizetendő összeg kiszámítása is. 1913-tól az öt év után „nyugdíjba vonuló” csendőr a fizetése 40 %-át kapta, és a szolgálati évektől függő emelkedés évente 2-2 %-os volt. Nem kellett tehát újabb öt évet szolgálni, ha valaki magasabb sávba akart kerülni.

A törvény 30 napon határozta meg a más állami testülettől átlépők türelmi idejét, ez a korábbiakkal szemben még nem számított a szolgálati idő megszakításának. A nyugdíj minimális mértékét a korábbi 300 K-ról 360 K-ra emelték.

A nyugdíj illetve végkielégítés mellett a csendőrök számára jelentős kedvezmény volt, hogy „a kiszolgált altisztek alkalmazásáról” intézkedő 1873. évi II. tc. hatályát a csendőrségre is kiterjesztették. Ennek értelmében bizonyos állásokat azoknak az altiszteknek tartottak fenn, akik:

1. a hadseregben, honvédségben vagy a csendőrségben legalább 12 évet szolgáltak és ebből legalább 8 évet altisztként (címzetes vagy tényleges őrsvezetőként illetve őrmesterként);
2. szolgálat közben vagy háborúban megsebesültek, illetve egészségük olyan mértékben károsodott, hogy katonai vagy csendőri szolgálatra al-

kalmatlanná váltak, de ez nem járt a polgári életben keresetképtelenség-gel.

A törvény szerint a kiszolgált altiszteknek tartottak fenn minden hivatal-szolgai és alsóbbrendű felvigyázói állást a minisztériumoknál, törvényszé-kek-nél, bíróságoknál, fegyintézeteknél, vasúti és gőzhajózási társaságoknál és általában minden olyan hivatalnál, amelyeket egészben vagy részben állami pénzen tartanak fenn. A törvényhatóságoknál ezeknek az állásoknak az 50 %-át szintén csak ők tölthették be. Ez az előny azonban nem mentesítette őket azoktól a feltételektől, amelyekkel „a köztisztviselők minősítéséről” intézke-dő 1883. évi I. tc. szerint minden pályázónak rendelkeznie kellett. A 19. § szerint „a segédhivataloknál alkalmazottakra nézve a központi igazgatásnál, a bíróságoknál, a jogügyi és alapítványi igazgatóságnál és minden egyéb állami vagy törvényhatósági hivatalnál négy gymnasialis vagy reáltanodai, vagy polgári iskolai négy osztálynak szabályszerű bevégezése” szükséges.³⁶⁵ Az alkalmazás feltétele volt sok esetben a próbaszolgálat, amiben az állam szin-tén segítséget nyújtott az állást kereső altiszteknek.³⁶⁶ Amennyiben ugyanis a próbaszolgálat alatt a hivatalnál nem kaptak volna fizetést, akkor az állam ezt az adott időszakra átvállalta és tovább folyósította korábbi illetményeiket.³⁶⁷

Sajátos módon az idézett törvényről nem állítható, hogy a csendőrség tekintetében az állam érdekét érvényesítette volna. Eredetileg azzal a céllal szavazhatták meg, hogy a hadsereg és a honvédség tekintetében elősegítsen egy egészséges kicserélődési folyamatot, tehát a korosodó altisztek helyét a fiatalok vegyék át. A csendőrség ebben a tekintetben speciális helyzetbe ke-rült, ugyanis a közbiztonsági szolgálatban elsődlegesnek tekinthető a sokéves tapasztalat, így semmi érdekük nem fűződhetett a legjobb altisztek kilépésé-hez.

A csendőraltisztek szempontjából sem tekinthető előnyösnek ez a megol-dás, amire a két fizetés különbségéből lehet következtetni. A legnagyobb túljelentkezés a minisztériumoknál meghirdetett állásoknál volt, ahol a kezdő fizetést 1908-ban 700 K-ban határozták meg. Egy 12 éve szolgáló csendőr-szervező ezzel szemben 1 100 K zsoldot és 400 K szolgálati pótlékot, össze-sen tehát 1 500 K-t kapott. A szolgálati évek növekedésével pedig ez a kü-lönbég csak emelkedhetett. Ebből következően ezekre az állásokra valószí-nűsíthetően csak a „legvégsőbb” esetben, komoly megbetegedés esetén, más megoldás hiányában jelentkezhetek a csendőrök.

3. Alapítványok

A magyar királyi csendőrség megalakításakor négy olyan alapítvány létezett, amelyeket a cs. kir. csendőrség részére hoztak létre, de azok hatályát később kiterjesztették Magyarországra is.³⁶⁸ Ez azonban gyakorlati eredményre nem vezetett, mert három alapítványból – Ehrenstein, Perisutti, Fölzer és Zimmermann – ismereteink szerint egyetlen adományozás sem történt.

A legjelentősebb alapítókével a Kempen-alap rendelkezett, de az ebből kifizetett összegek sem haladták meg egy évben a 2-300 Ft-ot. Az alapítványt „valamely külső kitüntetésben részesült” csendőrök részére alapították és a napi 10-16 kr-os kifizetés alapján a megjutalmazottak száma évente nem érte el a 10 főt.³⁶⁹

A dualizmus idején létrehozott alapítványok száma és a megjutalmazottak vagy támogatók köre lényegesen különbözött a korábbiaktól. Tematikájukat tekintve elválaszthatóak egymástól az érdem alapján és a szociálisan rászorultaknak kiutalt összegek. Az alapítók szerint megkülönböztették a magán- és az állam által létrehozott alapítványokat, amelyek közül az utóbbiak lényegesen magasabb alapítókével rendelkeztek.

Az érdem alapján a szolgálatban kiemelkedő teljesítményt felmutató csendőröket jutalmazták napidíj, vagy egyszeri „prémium” formájában. Az összegek általában 10-50 Ft között változtak és így ez elérhette vagy meghaladhatta az éves fizetés 10 %-át. A jutalmazáson túlmenően ezek az összegek sajátos szerepet is betöltöttek, ugyanis sok esetben a csendőrök által a besúgóknak kifizetett díjakat voltak hivatottak pótolni. A megjutalmazottak köre főleg a századfordulót követően bővült és egyes években elérhette a száz főt is.³⁷⁰

A szociális rászorultság alapján, az alapítványokon keresztül bevezetett – jórészt állami – segélyezés ennél jóval szerényebbnek tekinthető. Elsősorban a szolgálatban rokkanttá vált csendőröket, vagy halálos sebesülés esetén azok családjait segítették, egyes esetekben lehetőséget biztosítottak gyógyfürdők kedvezményes igénybevételére.³⁷¹

Az alapítványi adományozás gyakorlati érvényesüléséről, tényleges eredményeiről nem állnak rendelkezésünkre adatok. Nem tudható, hogy a kiutalt összegek mennyiben érték el céljukat, valóban javították-e a célszemélyek – vagy családok – életkörülményeit.

4. Egészségügy

A csendőrségi őrsök szétszórt elhelyezése miatt külön orvosi szolgálat megszervezése nem volt lehetséges. Az egészségügyi ellátás „fontosságát” jelzi, hogy csupán 1888. novemberében hívtak össze egy bizottságot, amelynek a hiányzó „Egészségügyi szabályzat” összeállítása volt a feladata.³⁷²

A honvédségi vagy közös hadseregbeli helyőrséggel rendelkező községekben azok orvosai, más falvakban az arra díjtalanul vállalkozó polgári orvosok végezték el 2-3 havonta az előírt vizsgálatot.³⁷³ Kisebb betegségeknel a csendőrök három napig maradhattak az őrsön, ezután mindenképpen kórházban kellett őket kivizsgálni.

A kórházban a tiszteknek csak az étkezésért kellett fizetniük és lehetőségük volt az intézmény (honvédségi, katonai, polgári) megválasztására is. A legénység tagjait a honvédségi kórházakban helyezték el és minden ápolási költséget (étkezés, gyógyszerek, fűtés stb.) a zsoldjukból levontak.³⁷⁴ Ez alól csupán abban az esetben adtak felmentést, ha a csendőr szolgálat közben szenvedett sebesülést.³⁷⁵ Hasonlóan jártak el az elmeógyógyintézetekben történő kezelésnél is.³⁷⁶ 1888-tól kötelezővé tették a himlő elleni oltást, ennek költségeit azonban a belügyminisztérium magára vállalta.

A csendőrség teljes személyi állománya – orvosi igazolás alapján – lehetőséget kapott a gyógyfürdők kedvezményes használatára, amelynek mértékét a fürdőigazgatóságok hirdetésekben tették közzé. A legénységi állomány tagjainak azonban – az utazás kivételével – minden kiadást a saját zsoldjukból kellett fedezniük.

VIII. BÍRÓSÁGI SZERVEZET

Az 1876-ban kiadott 1552/eln. sz. rendelet szerint – amelyet az 1881-ben kiadott szervezeti utasítás 8. szakasza megerősített – „a törvénykezési és büntető szabályokat illetőleg minden, a m. kir. csendőrségi parancsnokságok kötelékében álló egyén, bűnügyekben a katonai törvényeknek és fegyelmi szabályoknak oly mérvben rendeltetik alá, amint ez az 1868. évi XLI. tc. által, a tetteges állományban levő magy. kir. honvédre nézve meghatározatott.”³⁷⁷ A rendelet értelmében a csendőrparancsnokságok bűnügyeiben a kerületileg illetékes honvéd bíróságnak kellett eljárnia. A vizsgálatokat természetesen a helyszínen végezték el és ez a kerületileg rendszeresített két hadbíró közül az egyiket szinte teljes egészében lefoglalta, ami az ügyek rendkívüli elhúzódtását vonta maga után. Ezért 1882-ben mindkét csendőrkerületi parancsnokhoz egy-egy második segédtszert rendszeresítettek igazságügyi előadói minőségben, amely szervezet 1883-ban – a III. és IV. kerületek felállításakor – két új segédtszert beosztásával egészítették ki.

Az 1883. december 31-én kiadott 8656/eln. számú honvédelmi miniszteri rendelettel az eddigi rendszert ismét megváltoztatták és a második segédtszerti állások megszüntetésével minden honvéd kerületi bírósághoz 1-1 csendőrségi ügyekkel foglalkozó bírót rendszeresítettek, akik egyúttal a csendőr kerületi parancsnokok mellett jogügyi előadói feladatokat is elláttak. Intézkedéseikben „a magyar királyi honvéd kerületi, mint csendőr-hadbíróság” elnevezést kellett használniuk. A csendőr hadbírók illetékessége a következő ügyekre terjedt ki:

1. büntető, fegyelmi és becsületbeli ügyek kivizsgálása;
2. az alosztályok fegyelmi eljárásának ellenőrzése;
3. öngyilkossági ügyek;
4. „fegyverhasználat helyes voltának megállapítása iránti intézkedés”
5. nőszülési ügyek;
6. hagyatéki ügyek;
7. szállítási és lakbérszerződések jogi szempontból történő ellenőrzése;
8. a csendőrparancsnok mellett jogi tanácsadás.³⁷⁸

A csendőrségi hadbírók a honvédségekkel egy rangsorozatba tartoztak, ami – a csendőr-parancsnokságok tekintetében – azzal az előnnyel járt, hogy esetleges alkalmatlanságuk esetén könnyebb volt a helyükre tapasztaltabb bírókat állítani. Fizetés tekintetében a csendőrségi pénz- és terményilletékeken felül még évi 180 Ft szolgálati pótlékban is részesültek. Ugyanakkor feltűnő, hogy természetbeni szállást kaptak és nem a lakbér fedezésére fordítható illetéket, mert a csendőrségi illetékszabályzatban meghatározott összegből egyetlen parancsnokságnál sem lehetett szállást bérelni. Fegyelmi és sze-

mélyes ügyekben a csendőrkerületi parancsnok alárendeltségébe tartoztak, a szakmai felügyeletet ugyanakkor az illetékes honvédkerületi bíróság vezetője látta el. Az idézett rendelettel megváltoztatták az 1883. évi 6605/eln.sz. rendeletet és így a csendőr legénység büntetési jegyzőkönyvi kivonatainak megvizsgálására már nem a honvéd kerületi parancsnok, hanem a honvédség főparancsnoka lett illetékes.³⁷⁹ A csendőr hadbírók irodája a honvéd kerületi hadbíróság épületében volt, de az iktató könyveket és a bűnlajstromot 1884. január 1-jétől külön vezették, valamint az időszaki kimutatásokat is külön kellett szerkeszteniük.³⁸⁰

A bírói szervezet létszáma azonban arányaiban nem követhette a csendőrparancsnokságok létszámában – és ezzel a csendőrök képzettségében, fegyelmességében (illetve adott esetben fegyelmetlenségében) – bekövetkezett változásokat, ezért már 1884 szeptemberében új intézkedések meghozatala vált szükségessé. A célszerűségi szempontokat ezúttal is háttérbe szorította a megfelelő anyagiak hiánya, ezért a megoldást ismét a honvédségi bírói szervezettel történő szorosabb együttműködésben találták meg. A honvédkerületi bíróságok vezetőit felhatalmazták, hogy a csendőrségi ügyek összetorlódása esetén azok egy részét saját hatáskörükben elintézhessék és a csendőr hadbírók szolgálati utazásai alatt a halaszthatatlan ügyekben intézkedhessenek. A csendőrkerületi parancsnokok pedig lehetőséget kaptak arra, hogy – az eddigi rendelkezések szellemével ellentétben és a bíróságok későbbiekben részletezendő „hajlékonyságán” túlmenően – amennyiben az „elbocsátásra ítélt csendőrnek a csendőrségnél megtartása a szolgálat érdekében kívánatosnak mutatkozik”, ilyen irányú kérvényüket közvetlenül a m. kir. honvéd főtörvényszékhez továbbíthassák.³⁸¹

A csendőrbírói szervezet alapstruktúrája az 1880-as évek elején meghozott rendelkezések következtében lényegében ezzel kialakult és az új kerületek megalakításakor az azon a területen illetékes honvédbírói szervezettel együttműködésével egészült ki.

1. A fegyverhasználati jog szabályozása

A csendőrség katonai szervezetsége nemcsak az igazságszolgáltatásban, struktúrában, kiképzésben, ruházatban jelentkezett, hanem az őket megillető jogok tekintetében is. Az 1881. évi III. tc. 1. szakaszából következően és a korábbi évtizedek osztrák gyakorlatának megfelelően a szolgálatban álló csendőrt ugyanazok a jogok illették meg, amelyekkel a katonai örököt is felruházták. Természetes tehát, hogy a katonai öröknek a szolgálati szabályzatban meghatározott fegyverhasználati jogát a m. kir. csendőrségre is kiterjesztették.

A csendőrség „alaptörvényének” képviselőházi vitájakor elsősorban ez a kérdés, a katonai szervezetség és a katonai igazságszolgáltatás vált – a megyék önkormányzati jogának csorbítása mellett – a kormánypárti és ellenzéki tábor véleménykülönbségének neuralgikus pontjává. Szilágyi Dezső jegyezte meg, hogy miután a közös hadsereg büntető törvénykönyve vonatkozik a honvédségre is és ennek megváltoztatását közös ügyként kell kezelni, „... nem abnormis dolog-e az, hogy a csendőrség visszaélései ellenében a magyar állam önhatalmából büntető szabályokat nem alkothat?”³⁸² A fegyverhasználati jog széleskörű alkalmazhatósága ellen pedig azt hozták fel érvként, hogy a csendőrök származásuk és neveltetésük, kiképzésük alapján veszély esetén nem képesek felelősen dönteni, tehát ártatlanok élete is veszélybe kerülhet.

A figyelmeztetések ellenére a kormánytöbbség az eredeti előterjesztést megszavazta, így a Belügyminisztériumban és a Honvédelmi Minisztériumban elkészíthették a részletes rendeleti szabályozást, amelyet még 1881-ben ki is adtak.

A szervezeti és szolgálati utasításban megfogalmazott fegyverhasználati jog előírásainak megalkotásánál rendkívül óvatosan kellett eljárniuk, ugyanis ezzel az ország lakosságának sérthetlenségét a csendőrök felelősségének vetették alá. Másrészt az ország siralmas közbiztonsági állapota szükségessé tette, hogy közbiztonsági közegei olyan eszközzel rendelkezzenek, amely másnak nem állhat a rendelkezésére.

Nagy hangsúlyt igyekeztek fektetni arra az elvre, hogy a csendőr megtámadója nem a csendőr személyét, hanem a törvényt, az állam alapját fenyegeti, sérti meg. A fegyverhasználat a csendőr tehát nem büntet – mert ez a bíróságok dolga – hanem meggátolja a törvény megsértését. Ebből következően a fegyverhasználat csak addig terjedhet, addig lehet jogszerű, amíg a megtámadás vagy a törvényt sértés tart, utána viszont nem folytatható.³⁸³ Az állam mindenekfelett való védelme Franciaországból eredeztethető és éles ellentétben áll az angolszász felfogással, amely szerint ezt meg kell előznie a társadalom, a polgárok védelmének.

A jog alkalmazását azonban nemcsak lehetővé tették a csendőröknek, hanem kötelezettséggé is, tehát ha valaki adott esetben nem használta a fegyverét, akkor ugyanolyan szigorúan büntették, mintha jogtalanul használta volna.³⁸⁴

Köztes megoldásként így a szervezeti utasítás 11. paragrafusában egy 5 pontból álló alapelvet fogalmaztak meg – néhány kísérő mondatral –, a részletesebb szabályozást pedig a különféle szabályzatokban írták elő, amelyeket gyakorlati példákkal is lehetett illusztrálni. Az alábbiakban ezt az 5 pontot és azok magyarázatát vizsgáljuk meg részletesebben. A bevezető mondat szerint:

„A szolgálatot teljesítő csendőr fegyverének használatára mindenki ellen jogosítva van.”³⁸⁵

A viszonylag egyszerűnek tűnő meghatározás magyarázata ennél jóval bonyolultabb, több kérdés is tisztázásra szorul. Szolgálateljesítőnek ugyanis nemcsak akkor tekintették a csendőrt, ha teljesen felszerelten pl. őrzőjáratba indult, hanem akkor is, ha a szolgálati utasítás 33. szakasza szerint – bár szolgálaton kívül tartózkodott valahol és csak oldalfegyverrel volt felszerelve – a törvényt sértés észrevételekor „magát szolgálatba helyezi”, tehát „a törvény nevében” felszólítás után intézkedik.

Az idézett mondat alapján a fegyverhasználat csak a szolgálati fegyverrel, tehát a karabéllyal, forgópisztollyal, karddal és szuronnal következhetett be. Minden más – vagy egyáltalán más tulajdonában álló-fegyver használatát szigorúan tiltották, ami alól egyedül a jogos önvédelem képezhetett kivételt.

A „jogos védelem” a büntetőtörvénykönyv 79. szakaszán alapult és kizárta a cselekmény beszámíthatóságát.³⁸⁶ Amennyiben a csendőr önvédelemből használta fegyverét, ezt nem a szervezeti utasítás 11. szakasza alapján, hanem mint bűnesetet vizsgálták. Jogos védelem esete forgott fenn:

1. a saját vagy más élete elleni jogtalan és közvetlen támadás esetén;
2. a testi épség ellen intézett jogtalan és közvetlen támadásnál;
3. a személyes szabadság jogtalan megsértése esetén;
4. a vagyon elleni bűncselekmény megakadályozásakor. A jogos védelem határait túl lehetett lépni félelem, ijedtség vagy megzavarodás esetén! A további garanciális rendelkezések elemzésére nem térünk ki, mert a levéltári iratok alapján nem bizonyítható, hogy a „jogos védelem” elméleti lehetőségének gyakorlati alkalmazására sor került volna.

A csendőr fegyverét mindenki ellen használhatta, függetlenül az illető társadalmi állásától nemzetiességi hovatartozásától stb. A gyermekek ellen azonban semmilyen körülmények között nem volt helye a fegyverhasználatnak.³⁸⁷

„1. aki a csendőrt erőszakosan megsérti vagy őt támadással veszélyesen fenyegeti”

Erőszakos megsértés alatt a tetteges bántalmazást értették, tehát a fegyverrel (puska, kard stb.) vagy a testi épséget veszélyeztető más tárggyal (vasvilla, kés, balta stb.) illetve akár a puszta kézzel (ütés, lökés) történő támadást is, beleértve a kövel való dobálózást. A szóban történő sértegetés, káromkodás azonban nem tartozott ebbe a kategóriába.

Támadással való veszélyes fenyegetés esetén – a körülmények mérlegelése alapján – várható volt a csendőr azonnali megtámadása (pl. a fegyver megragadása, valamilyen tárgy ütésre emelése). Erőszakos támadás vagy ilyenekkel való veszélyes fenyegetés esetén figyelemmel kellett lenniük a szolgálati utasítás 50. szakaszára, amely szerint nem szabadott fegyvert használniuk, ha az elfogásra vagy az előállításra bármilyen más enyhébb eszköz a rendelkezésükre állt.³⁸⁸

„2. ha a tetten ért gonosztevő vagy alapos gyanúval terhelt egyén felfegyverkezve lévén, az előzetes felszólítás daczára magát önként meg nem adja, vagy esetleg védett helyzetéből előjönni vonakodik;”

Gonosztevők alatt csak a büntettet elkövetett személyeket értették, tehát a kisebb bűncselekményeket elkövetőket nem.

Alapos gyanúval terhelt egyénnek akkor tekintettek valakit, ha bizonyítható volt, hogy a fenti értelemben gonosztevő lehet.

A felfegyverzett személy olyan eszközt tartott magánál, amivel súlyos testi sértés vagy emberölés volt előidézhető, tehát pl. a lőfegyver és a kard mellett a balta, vasvilla stb.

Magát önként meg nem adja az, aki „a törvény nevében” felszólításra a fegyvert nem teszi le, nem engedi magát megbilincselni vagy a csendőr által kijelölt utat nem követi.

Védett helyzetnek tekintették azt a rejtkehelyet, amelyet a megtámadás vagy a lefegyverezés veszélye nélkül nem lehetett megközelíteni.

„3. aki figyelmeztető utasításainak – őt szolgálata teljesítésében meggátolandó – tettelesen ellenszegül;”

Ebben az esetben a csendőrt nem támadják meg és nem is bántalmazzák, de intézkedésében megpróbálják megakadályozni (pl. házkutatás alkalmával bezárják az ajtót, majd annak betörése után a csendőr elé állnak és nem engedik be).

Nem tetteleges ellenszegülés esetén – pl. bekíséréskor az illető leül és nem hajlandó tovább menni – nem szabadott fegyvert használni.

„4. aki mint veszélyes gonosztevő a csendőrség által elfogatik vagy őrizete alá adatik és bár erőszakos ellenállás nélkül, de a megállításra célzó fenyegető rákiáltás daczára elfut, – ha visszatartására más mód nem létezik;”

Ezen pont alapján csak azok ellen a veszélyes gonosztevők ellen lehetett fegyvert használni, akik elfogásuk előtt, közben vagy után megpróbálnak elmenekülni. Veszélyes gonosztevőnek azt tekintették, aki ellen felségsértés, gyilkosság, rablás, gyújtogatás, betörés, erőszakos nemi közöszlenség stb. miatt körözést adtak ki, vagy ezek miatt már letartóztatásban van.

„5. aki háború vagy ostromállapot idején magát gyanússá teszi és a felhívásra kielégítő válasz nélkül elszalad.”³⁸⁹

A háború állapot abban különbözött az ostromállapottól, hogy az utóbbi idején a polgári hatóságoktól a katonaiak veszik át a rendfenntartást, a polgári bíróságok ügyeit a katonaiak intézik. Gyanúsnak azt tekintették, aki a hadállásokat, hadmozdulatokat megfigyelte illetve azokról értesüléseket próbált szerezni.

A szervezeti utasítás alapelveit egészítette ki a szolgálati utasítás 50. szakasza, amely azonban – terjedelménél fogva – a mindennapokban kevés se-

gítséget nyújthatott. A gyakorlati esetekre történő felkészítést szolgálta a cs. kir. csendőrségtől átvett „Vezérfonal...” c. utasítás.³⁹⁰

Rendkívül fontosnak tartották, hogy „... ha a csendőr fegyverének használatára kényszerítetik, legszigorúbb kötelessége azt férfiasan és katonásan teljesíteni.”³⁹¹ Ennek következtében a kardot csak vágásra – rendkívül indokolt esetben szúrásra –, a szuronyt csak szúrásra, a puskát csak lövésre lehetett használni. A szigorú tiltás ellenére meglehetősen gyakori volt a puskatus használata, amit azonban utólag meglehetősen elnézőleg kezeltek.

Amennyiben fegyvertelen személy támadt a csendőrré, az előírás szerint karddal lehetőleg az illető arcába kellett vágnia. Így elejét vehették a további támadásnak, keresetképtelenséget azonban csak rövid időre okozott.

Zárt helyiségben a kard használata a helyszűke miatt általában nehézkes vagy éppen lehetetlen volt, így itt a szuronyhasználatot tartották ajánlatosnak, amelyet az arcra, kézre vagy a combokra kellett irányítani.

Ha a csendőrt felfegyverzett személyek támadták meg, a fegyvereket minden korlátozás nélkül lehetett használni, tekintet nélkül annak következményére.

Fogolykísérésnél elvárták az illető megbilincselését. Amennyiben társai megpróbálták volna kiszabadítani, az első lövéssel a rabot kellett ártalmatlanná tenni és csak azután a többiek ellen fordulni.

A tömeggel szembeni fegyverhasználatot rendeletileg nem szabályozták, annál részletesebben tárgyalták ezt a különféle utasítások, ami egy alacsonyabb szintű jogszabállyal történő ellenőrzését – és adott esetben felülbírálását – jelentette egy miniszteri szintű rendeletnek, jelen esetben pl. a gyülekezési jog tekintetében.

Nagyobb embertömeg alatt általában a 100-200 fős csoportokat értették. A csendőröket ilyen esetben a tömegtől kb. 10-20 lépés távolságra kellett felállítani, hogy minden eseményt szem előtt tarthassanak, illetve támadás esetén idejük és helyük legyen a védekezésre. A hátulról történő támadások elhárítására lehetőleg ház, magas kerítés vagy domboldal előtt kellett állást foglalniuk. A tömegoszlatást általában először szuronyrohammal kísérelték meg, majd ennek sikere vagy sikertelensége döntötte el a lőfegyver használatának szükségességét. A figyelmeztető lövések leadását szigorúan tiltották, a lövések és a sebesültek számának jelentős különbsége vizsgálatot vont maga után, amelyre a tiszteknek a jelentésekben ki kellett térniük.

A levéltári iratok alapján megállapítható, hogy a politikai vezetés tisztában volt a tömegekkel szembeni esetleges jogtalan fegyverhasználat veszélyeivel és adott esetben – a csendőrség vonatkozásában szokatlan módon – ennek hangot is adott. Például 1904. márciusában a zavargások miatt 65 csendőrt összpontosítottak Marosvásárhelyen és a belügyminiszter táviratilag a következő utasítást adta: „... minden egyes csendőr és a tisztek alaposan kiokta-

tandók, hogy minden fegyverhasználat kiszámíthatatlan politikai bonyodalmat és óriási zavarokat idézhetne elő, ezért szigorúan meghagyandó minden egyes csendőrnek, hogy fegyverét csakis a legvégsőbb szükségből használhatja és eljárása közben a legnagyobb tapintatot és türelmet tanúsítsa.³⁹² Az utasítás végrehajtásáért a tiszteket tette felelőssé.

A fegyverhasználat után harcképtelenné váló ellenszegülő utólagos bántalmazása vagy megsebesítése szigorúan tilos volt. Amennyiben haláleset történt, a csendőr közvetlen előljáróját azonnal köteles volt értesíteni, aki ezután intézkedett a vizsgálat helyszínén történő lefolytatásáról.

A tényállás megállapítása rendszerint a csendőrkerületi parancsnoksághoz beosztott hadbíró vagy annak helyettese által a katonai bűnperrendtartás alapján történt. Kevésbé fontos esetekben – ha a hadbíró a helyszínén nem tudott megjelenni – a jegyzőkönyv felvételére a kerületi parancsnokság a helyszínhez legközelebb található polgári bíróságot, esetleg közigazgatási (rendőr-) hatóságot kérte fel. A vizsgálat idejére a belügyminiszter kérelmére egyes bizottságot is fel lehetett állítani.³⁹³

A jegyzőkönyvek beérkezése után a csendőrkerületi parancsnokság székhelyén a csendőrségi ügyeket intéző hadbírón kívül még két tisztből álló bizottságot állítottak fel. A két tiszt közül az egyiknek a hadbírónál lehetőleg magasabb, de legalábbis egyenlő rendfokozatúnak kellett lennie. A tárgyaláson a fegyverét használó csendőr megjelenésétől eltekintettek.

A hadbíró szóban előadta a történeteket – írásban csatolva a tanúvallomásokat, orvosi jegyzőkönyveket stb. –, majd a tanácskozás után egyszerű szótöbbséggel határoztak a fegyverhasználat jogosságáról vagy jogtalanságáról. Ha ezen határozatban – amelyet a honvédbíróságok által használt megszüntetési határozat alakjában szerkesztettek – arra a döntésre jutottak, hogy a csendőr a szervezeti utasítás szerint járt el és ehhez a kerületi parancsnok is hozzájárult, akkor ezt napi parancsban hirdették ki.

Amennyiben nem értett egyet a határozattal, akkor intézkedett az illető csendőr felelősségre vonásáról:

1. büntetőbírósági vizsgálatot rendelt el, ha a fegyverhasználat halált vagy súlyos testi sértést okozott illetve ha a csendőrt a körülmények alapján fegyelmileg el nem intézhető okból kellett elítélni;
2. az esetet fegyelmi úton intézték el, ha a jogosulatlan fegyverhasználat csak kisebb sérülést okozott vagy nem járt sérüléssel.

A rendvédelmi testületek fegyverhasználati jogának katonai normák szerinti szabályozása az általunk vizsgált időszakban Magyarországon általánosnak tekinthető. Ezt bizonyítja az is, hogy a pénzügyminisztérium által a pénzügy-, vám- és adóórség számára kibocsátott rendelet elveiben hasonló előírásokat tartalmaz, annak ellenére, hogy ott a személyzet ritkábban volt kitéve a megtámadás veszélyének.³⁹⁴

2. A fegyverhasználati jog gyakorlati alkalmazása

A m. kir. csendőrség működési területe a székesfőváros, a törvényhatósági jogú városok és – ideális esetben – a rendezett tanácsú városok kivételével az ország egész területére, tehát a vidékre terjedt ki. Ennek természetes következménye volt, hogy a fegyverhasználati esetek döntően nagy százaléka a falvakban, községekben történt.³⁹⁵ Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a községekben a helyi rendészeti ügyekben – amibe szinte minden beletartozott a nyomozáson kívül – a csendőrök a helyi közbiztonsági közegek – tehát a rendőrök, éjjeli őrök – mellett csupán felügyelő, kiegészítő szolgálatot teljesíthettek. Ez azért rendkívül fontos, mert az esetek nagy részében csupán akkor került sor a felhasználásukra, amikor a falusi rendőrök nem tudtak, vagy nem akartak intézkedni. Számtalan esetben bebizonyosodott, hogy komolyabb összetűzés esetén viselkedésük kiszámíthatatlan, néha maguk is a csendőrök ellen fordultak vagy legalábbis „segítségért szaladtak”.

A másik – figyelmen kívül nem hagyható – fontos körülmény a fegyverhasználatot esetleg helyettesítő más kényszerítő eszközök hiányára vezethető vissza. Az intézkedést foganatosító csendőrnek az esetleges ellenállás megtörésére – elméletileg – semmiféle más lehetősége nem volt, mint a fegyverének használata. Ebből következően sokszor egy egyszerű felszólításból kirobbant vita torkollott véres összeütközésbe. A kötelezően magukkal hordott bilincs használatának gyakorisága a századfordulót követően vált általánossá, ami azonban már feltételez bizonyos együttműködési készséget.

A fegyverhasználati jog megalkotásánál esetenként bizonyítható az is, hogy fontosnak tartották a másik érintett fél, tehát a lakosság értesítését az alkalmazás mikéntjéről. Például a Vas megyei alispán 1884-ben kelt jelentése szerint már a csendőrség felállítása előtt kötelezte a járási szolgabírókat annak közzétételére, hogy a csendőr szolgálat közben fegyverét ugyanúgy használhatja, mint egy katonai őr. Később erről egy hirdetményt is közzétettek, amit kötelező volt minden községben kifüggeszteni.³⁹⁶

Az alábbiakban először kísérletet teszünk egy hosszabb időhatár, az 1888-1913. közötti évek országos adatainak vizsgálatára, majd a levéltári iratok alapján összehasonlítjuk a szegedi és a debreceni csendőrbíróságok által tárgyalt fegyverhasználati eseteket. (Az országos adatokat lásd a XX. sz. mellékletben.)

A fegyverhasználatok száma a táblázatban is jelzett időhatárokon belül, a rendelkezésünkre álló adatok alapján meglehetősen erős ingadozást mutat, ami véleményem szerint több okkal magyarázható:

Az 1890-es évek közepétől bekövetkező növekedés is rámutat azokra a jelentős változásokra, amelyek a magyar társadalom szinte minden rétegét érintették. A gazdasági és politikai átalakulások természetszerűleg magukkal hozták a társadalom különböző rétegeinek szervezkedéseit, amelyeket – egyéb intézkedések híján – az államhatalom képviselőjében a csendőröknek kellett „leszerelniük”. A tömegek általános elégedetlensége már nem csupán egy-egy összeütközésben mutatkozott meg, hanem a mindennapi élet szintjén, az emberek közötti kapcsolatokban is egyre több véres esemény okozójává vált.

A századfordulót követő évek fegyverhasználati statisztikái nem állnak rendelkezésre, így csak feltételezéseink lehetnek az emelkedés üteméről. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy az 1906-ban először hatalomra került ellenzéki pártok kormányzása alatt folytatódott a permanens emelkedés, ami azt a látszatot keltette, hogy a személyek ugyan változhatnak, de a hatalmat birtoklók módszerei nem. Ezt megcáfolandó az 1910-ben hatalmát visszaszerző Nemzeti Munkapárt kormányzata alatt radikálisan csökkent a fegyverhasználati esetek száma, amire a kutatások jelenlegi állása nem ad elfogadható magyarázatot. Az azonban nehezen elképzelhető, hogy bármiféle intézkedés ilyen rövid idő alatt a felére csökkenthette volna az esetek számát, tehát inkább az adminisztrációs szabályok megváltoztatásáról lehet szó.

Ezt alátámaszthatjuk az 1912-1913 évek délvidéki eseményeivel, ugyanis a határőrizet megszigorítása miatt ekkor rendkívüli mértékben megemelkedett a fegyverhasználatok száma, amit azonban a statisztikai adatok nem igazolnak.

A társadalmi változások mellett a másik fő tényező véleményem szerint a csendőrség fejlesztésében keresendő.

A rendvédelmi testületek vezetésének – és ez általában igaz lehet az államigazgatás más területein is – egyik fő feladatát kellett hogy képezze annak az optimálisan szükséges létszámnak a megállapítása, amivel az adott feladatokat eredményesen meg lehetett oldani. A terveket azonban általában nem a szükségletek, hanem a pénzügyi lehetőségek alakították és ez természetesen visszahatott az eredményességre is.

Az 1880-as években történt kiépítés során a csendőrséget a teljes szervezetlenség jellemezte, az intézkedések sokszor kapkodóak, a csendőrök nagy része gyakorlatlan, a létszám rendkívül alacsony, a felügyeleti terület pedig hatalmas.³⁹⁷ Ezzel csupán utalni kívánok arra a tényre, hogy a csendőrök sokszor hetekig nem jutottak el egy-egy községbe, ami azzal a következménnyel járt, hogy bizonyos vidékek szinte önrendfenntartásra rendezkedtek be és ebből következően a kisebb bűntények egyszerűen nem jutottak a csendőrök tudomására.

Ez a kérdés azért rendkívül fontos, mert kihatással lehetett a fegyverhasználati esetek számára is. Amennyiben ugyanis a törvények és rendeletek vég-

rehabilitációját mindenáron betartató személy nem volt jelen, a helyi társadalom bizonyos hajlékonyságot tanúsíthatott a kisebb mértékű törvényszegésekkel szemben, adott esetben pl. nem érte meg összecsapást kiprovokálni egy kocsmai záróra betartatása miatt.

A csendőrség kiépítése azonban egy idő után ezt a „társadalmi közmegegyezést” felborította. Amíg 1891-ben a 6 csendőrkerület átlagával számolva egy csendőrré 50,2 km² és 2 547 lakos jutott, ez a szám 1901-re 35,3 km²-re és 1 926 lakosra, 1910-ben 28,3 km²-re és 1 484 lakosra módosult. A csendőrség rendszeresített állománya az 1891. nov. 1-jei 5 760 főről 1910-re 10 512 főre nőtt.³⁹⁸ Ez a létszám már lehetővé tette, hogy szükség esetén rövid idő alatt nagy erőket tudjanak mozgósítani, ami megtörhette az ellenállás kibontakozásának lendületét. 1912-ben pl. a távirón és telefonon leadott utasítást követően, 24 óra alatt 800 csendőrt tudtak Budapesten összpontosítani az utcai zavargások megfékezésére.³⁹⁹

Összefoglalva tehát az elmondottakat, véleményem szerint a csendőrség szervezete (létszáma, reagálóképessége stb.) az 1910-es évek kezdetére érte utol a társadalmi átrendeződés következtében bekövetkező változásokat, ekkorra teremtődtek meg a hatékony fellépés végső feltételei.

Az országos adatok vizsgálata után kíséreljük meg két csendőrkerület jelentős időkülönbségű fegyverhasználati eseteinek összehasonlítását. (XXI. sz. melléklet)

A táblázat adatsorai a szegedi és a debreceni csendőrbíróság 2-2 éves fegyverhasználati esetekkel kapcsolatos vizsgálatainak összefoglalását tartalmazzák. A csendőrbíróságok és az évek kiválasztását nagymértékben befolyásolta a Hadtörténelmi Levéltárban található iratanyag mennyisége és minősége. Az általam megvizsgált peranyagok száma – a folyószámozásból kikövetkeztethetően – némileg eltért a ténylegesen megtörtént esetek számától, de az ezekből levonható következtetéseket – éppen a kis különbség miatt – ez nagy valószínűséggel nem befolyásolja.

A szegedi csendőrbíróság 1895-1896-os fegyverhasználati iratanyagában a megvizsgált 32 per alapján 43 csendőr ellen, míg Debrecenben a vizsgált 42 per alapján 51 fő ellen folytattak le vizsgálatot.

„Fegyver” címszó alatt a táblázat első oszlopában a szúró- és vágófegyverek illetve a lőfegyverek használatának gyakoriságára kívántunk utalni. Jól látható, hogy a korábbi elképzelésekkel szemben – és az előírásoknak illetve a kiképzésnek megfelelően – viszonylag ritkán került sor lőfegyver használatára, ami azonban természetesen következik a fegyverhasználatok körülményeiből. A két időpont között eltelt kb. 10 év még inkább a kard és a szurony használatának előtérbe kerülését jelentette, ami természetesen a sebesülések arányaiban is jelentős változásokat vont maga után.

A sebesülések mértéke jelentősen eltolódott a könnyű sérülések felé, aminek alapvetően két okát lehetett felfedezni.⁴⁰⁰ Rendkívüli módon előtérbe került a bilincs használata, valamint a sebkötöző csomagok 1900-ban történt bevezetése a sebesültek azonnali ellátását tette lehetővé. Érdeemes megjegyezni, hogy a sebesülések között milyen arányt foglaltak el a sortűzek, amelyeket általában kis távolságból, nagyobb tömegre adtak le.

A vizsgált időszakban a szegedi és a debreceni csendőrkerületek területén is egy-egy ilyen eset történt. Az első alkalommal egy telekkönyvezési vitát követően kellett a csendőröknek fegyvert használniuk és a 18 lövés 6 halálos, 13 súlyos és 2 könnyű sérülést okozott. Az 1908-ban történt esetről – amely egy táncmulatságot követő összeütközés volt – a leadott 17 lövés 2 könnyebb és 1 súlyosabb sérülést okozott. Mindkét esetben a vizsgálat jogosnak találta a fegyverhasználatot, sőt a második esetben még magyarázkodásra is szükség volt, hogy miért történt a 17 lövésnél csak 3 sebesülés.

Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni az orvosi jelentések visszasságait sem. Nehezen elképzelhető például egy fül karddal történő levágása után, annak 28 nap alatt történő gyógyulása. De szintén miként lehet értelmezni azt a mondatot, amely egy csaknem 4 hónappal korábbi sebesülésre utal: „jelenleg is munkaképtelenséggel jár s 60 nap alatt gyógyult”.⁴⁰¹

Az „ittas személyekkel szembeni fegyverhasználat”-nál a bizonyítottan sok szeszestalt fogyasztott személyek száma szerepel, tehát a kismértékű ittasság illetve az italmérő helyiségekben történt fegyverhasználati esetek száma ezeket jóval meghaladja. Ez azért rendkívül fontos, mert a bírósági tárgyaláson az ittasság enyhítő körülménynek számított.

A következő oszlop a fegyverhasználatok jogosságát igazoló 11. szakasz pontjai alapján készült, amire az előző fejezetben már kitértünk. A bizonyításra az esetek kiemelkedően nagy százalékában az 1. bekezdés alapján került sor, amit a megtörtént események is bizonyítanak. Ez szinte kizárólag a fegyver – a szurony – megragadását jelentette.

Jogtalan fegyverhasználat a szegedi bíróságnál nem, a debreceninél 3 esetben került megállapításra, illetve a 3. esetben az újonnan lefolytatott vizsgálat után más ok miatt bocsátották el az illetőt.

Az alábbiakban a levéltári iratok alapján megpróbálok néhány megjegyzést kiemelni, amelyek többé-kevésbé általánosnak tekinthetők:

1. megalapozottnak tekinthető az a vélemény, hogy a csendőrök az esetek kiemelkedően nagy százalékában a szabályzatokban előírtaknak megfelelően használták fegyvereiket;

Állításunkra nem lehet elég bizonyíték a statisztika, amely szerint a részletesen megvizsgált – és a táblázatban feltüntetett – 74 esetből csupán 3 volt olyan, amelyet utólag jogtalanak nyilvánítottak, sőt a debreceni csendőrbíróság rendelkezésre álló iratai alapján az ott tárgyalta 148 esetből 139-et jogosnak fogadtak el.

Nem juthatunk azonban más következtetésre akkor sem, ha a fegyverhasználatok körülményeiből próbálunk következtetéseket levonni. Az ittas egyének, az adóvégrehajtók által kisémmizett emberek indítékai és reakciói természetesnek tűnnek, amit ugyanilyen természetességgel követett a szurony vagy puska használata.

Ennek némileg ellentmondhat az, hogy a hadbírói jelentéseket szinte formanyomtatvány alakjában szerkesztették, a – valószínűleg – el nem hangzó figyelmeztetéseket jól láthatóan utólag írták be a vizsgálati anyagba, adták a csendőrök szájába. Ez nem a jogosságot teszi kérdésessé, hanem a szabályzatok minél pontosabb betartását próbálták így a külvilág – és a felettesek – felé demonstrálni.

2. azokban az esetekben azonban, amikor a fegyverhasználat mégsem az előírásoknak megfelelően történt – és ez bizonyítást nyert –, bizony számíthattak a bíróság „jóindulatára”:

A fegyveres testületek tagjai közötti kollegialitás érzése illetve az elmarasztaló ítéleteket követő esetleges bizonytalanság lehetett a fő oka annak, hogy az előforduló túlkapásokat a bíróságok nem a súlyuknak megfelelően kezelték.⁴⁰²

A csendőrök védelme azonban nemcsak a katonai bíróságok előtt nyilvánult meg, hanem a polgári bíróságok is igyekeztek a csendőröket érő támadásokat gyors vizsgálattal és szigorú ítéletekkel végződő perekkel megelőzni.

Erre utal a marosvásárhelyi királyi főügyész körrendelete, amikor utasítja az ügyészségeket, hogy „... a m. kir. csendőrség tagjaival szemben elkövetett s tudomásukra jött jogtalan ellenszegülések miatt azonnal emeljenek az illetékes bíróság előtt bűnvádi feljelentést, szorgalmazzák a vizsgálatnak gyors és szabatos lejárátását, s ha a bizonylatok a bíróságok részéről nem kellőleg méltányoltatnának, avagy a büntetés túl enyhén méretnek ki, jelentsenek be az ítélet kihirdetésekor fellebbezést és azt indokolják. Egyidejűleg pedig ... ha a vizsgálat folyamán észlelt késedelmek hatáskörükből kifolyólag nem lennének elháríthatók, hozzám azonnal bejelentendők.”⁴⁰³

3. a csendőrök testi erő tekintetében nagyon sokszor gyengébbek voltak az ellenszegülőknél vagy támadóiknál, sok esetben ezért került sor a fegyverhasználatra;

A bírósági tárgyalásokkal kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy

*1. a sértettek gyakran panaszkodtak a csendőrök durvaságára, gyakori megveretésükre, amit az orvosi jelentésekkel rendre nem sikerült bizonyítaniuk;*⁴⁰⁴

2. a csendőrök esküvel tett vallomása bizonyító erejű volt a polgári személyek vallomásával szemben.

Miután a csendőrség állományába tartozó személyeket polgári jogüggyekben – 1876-tól bizonyíthatóan – az általános polgári törvényeknek és bíróság-

goknak rendelték alá, ezt érvényesítették a fegyverhasználatok tárgyában az esetleges kártérítési perekben is.⁴⁰⁵

A polgári bíróságok a csendőrségi vizsgálatról független, külön eljárást folytattak le és ezért sok esetben attól eltérő ítéleteket hoztak. Konkrét példánál maradva, 1909-ben hozott ítéletében a kúria annak ellenére ítélt meg évi 240 K-t egy özvegynek, hogy a csendőrbíróság a férjével szembeni fegyverhasználatot korábban jogosnak találta.⁴⁰⁶

Az életjáradék összegét több esetben – a peres felek közötti megegyéssel – egyösszegű kifizetésre változtatták, amely kb. 16-20 évi kiadás megváltását jelentette.⁴⁰⁷

A polgári bíróságok ítéletei nemcsak a csendőrök, hanem adott esetben a fegyverhasználatot elszenvedő polgárok tetteinek megítélésében is jelentős különbséget mutatnak a katonai törvényeket érvényesítő bíróságokkal szemben. A döntések helyességének megítélését még bonyolultabbá teszi az a tény, ha – mint az több esetben megtörtént – ugyanazon tanúvallomás alapján (!) két eltérő ítélet született.

Erre magyarázatul szolgálhat, hogy a csendőrbíróságok idő hiányában a tanúvallomások felvételével sok esetben a területileg illetékes polgári bíróságot bízták meg és ebből következően a két érintett fél ismerete nélkül hozták meg ítéletüket. A polgári bíróság ezzel szemben gyakran mérlegelte az adott esetben tett vallomások igazságtartalmát és azt összevetette a személyes tapasztalatokkal. Tehát például feltétlenül hivatalos személy elleni erőszaknak, a csendőr megtámadásának kell-e tekinteni a szurony megragadását, vagy az illető egyszerűen csak megijedt az „orra alá tartott szuronytól”?⁴⁰⁸

A világháborút megelőző évek polgári bírósági ítéletei illetve a kártérítések minisztertanácsi megvitatása azt is bizonyítják, hogy a fizetési kötelezettség nem a csendőr személyét, hanem az államot érintette. Ennek értelmében az állam – amint azt már a fegyverhasználati jog szabályozásánál kifejtettük – felelősséggel tartozott a csendőr, mint az államhatalom megtestesítőjének cselekedetei felett.

A levéltári iratok vizsgálata alapján, az 1881-ben meghozott törvény vitája kapcsán felmerült képviselői félelmeknek az igazolása és az ellentéte is bizonyítható lenne. A csendőrök az esetek döntő többségében igazolhatóan az előírásoknak megfelelően használták fegyvereiket, ugyanakkor előfordultak túlkapások is, amelyeket azonban sokszor nem a súlyuknak megfelelően kezelték. Ennek az lett a következménye, hogy a csendőrök nem bizonytalannodtak el és a rend mindenáron való fenntartása érdekében néhány esetben talán feleslegesen is éltek jogaikkal.

IX. HATÁRŐRIZETI SZOLGÁLAT

A török kiűzését követően a Habsburg Birodalom déli és keleti határvidékén külön katonai szervezet, ún. határőrvidék kiépítésére került sor. A szabadságharc leverése után Erdélyben a határőrvidéket felszámolták és helyébe az osztrák határőrség (Grenzwache) és pénzügyőrség (Finanzwache) egyesítéséből létrehozott szervezetet, az ugyancsak Finanzwache néven működő fegyveres testületet telepítették, amelyet sorkatonasággal egészítettek ki.⁴⁰⁹ A déli országhatáron az átszervezett határőrezredeket a zágrábi és a temesvári parancsnokságok alá rendelték.⁴¹⁰

A határőrizet megoldatlansága miatt Erdélyben már 1853-ban egy bizottság kiküldését határozták el, amely a havasalföldi határvonal bejárása és a moldvai rész korábbi határőrizeti tapasztalatai alapján összesen 268 csendőr-őr 2 680 fővel történő felállítását javasolta. A természetföldrajzi viszonyok miatt a havasalföldi határszélen 72 nyári, 21 téli és csak 35 állandóan működő őr felállítását tartották szükségesnek.⁴¹¹ Ismereteink szerint azonban Erdélyben a csendőrség csak 1861-től végzett határőrizeti szolgálatot.

1867 után a határőrizeti feladatok ellátását a szűkebb értelemben vett Magyarország és az Osztrák-Magyar Monarchia közös határvonalán, tehát az egyesült román fejedelemségek irányában a magyar Belügyminisztériumnak kellett megszerveznie. A Szerbiával határos részen a határőrvidék fokozatosan végrehajtott felszámolásáig (1871-1885) továbbra is a határőrezredek látták el ezt a feladatot.

A határőrizeti szervezet részletes elemzése előtt vizsgáljuk meg azt a szűkebb környezetet, ahol a szolgálatot teljesítették. A Romániával szembeni 909 km-es határvonalat a déli és keleti Kárpátok 800-2 000 méteres hegyei képezték, amelyet csak néhány helyen kereszteztek a hágók és szorosok, ahol a szomszédos ország területére az átjárás szekerekkel is történhetett. Ezek azonban sokszor 80-100 km-re voltak egymástól, ezért az utazók rákényszerültek a kisebb ösvények használatára is. A lakosság természetesen alkalmazkodott a terepviszonyokhoz, ezért a szorosoktól eltekintve a határ közvetlen közelében igen kevés lakott települést találunk. Az 1 000 méternél magasabb hegyek télen szinte lakatlanok, nyáron is csak a csordákkal együtt felvonuló pásztorok ütöttek ott tanyát.

Kisebb magasságban, a fenyvesek vonalában is inkább csak a fakitermelő munkásokat találhatjuk, akik azonban a századfordulót követően már jelentős időszaki településeket hoztak létre. 1905-ben a határszéli telepeken kb. 18 000, 1908-ban már 20-22 000 fakitermelő munkás dolgozott, ahol a szökött bűnözők nagy száma és az esetleges nemzetiségi ellentétek már komoly közbiztonsági zavarokat okozhattak.⁴¹²

Nagyobb létszámú lakosság élt ebben az időben a Zsil völgyében, ahol kb. 16-20 000 bányamunkás dolgozott és a favágóknál sokkal szervezettebb munkástömeget jelentett.

A határvonal egészéről elmondható, hogy a nagyrészt román nemzetiségű lakosság rendkívül szegény volt és döntően állattenyésztésből tartotta fenn magát. További problémát jelentett, hogy a jobb legelők miatt sok erdélyi lakos a szomszédos román fejedelemségekbe hajtotta át állatait, ahonnan csak az idő rosszabbra fordulásakor tért vissza.

A szerb határ őrizete ennél azért tekinthető egyszerűbbnek, mert Zimonytól Orsováig a határvonalat a Duna képezte. Ennek magyar oldalához 8-10 nagyobb és néhány kisebb sziget tartozott, amelyeket azonban 1-2 kivétellel a Duna rendszeresen elöntött, ezért állandó lakhelyként nem feleltek meg.

A kor határőrizetének – a speciális terepviszonyok mellett – másik fontos jellemzője, hogy a különböző szolgálati ágaknak megfelelően több szervezet folyamatos együttműködéséről volt szó. 1869-től részletesen felmérték a változtatások szükségességének irányát és bizonyos tevékenységeket szétválasztottak. Átszervezték az Ausztriától átvett vesztegintézeteket, amelyek a határon az állategészségügyi rendelkezések betartását ellenőrizték. Határőrizeti feladatokat is ellátott a Pénzügyminisztériumnak alárendelt pénzügyőrség és a vámhivatalok rendszere, a földművelés-, ipari- és kereskedelemügyi miniszter alárendeltségébe tartozó belépőállomások és erdészeti közegek, valamint a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumhoz tartozó révhivatalok.⁴¹³

Erdély vonatkozásában a csendőrségi létszám rendkívül alacsonynak bizonyult. Míg 1869. július 1-jén 13 határőrizeti és 2 vegyes – tehát határőrizeti és közbiztonsági szolgálatot is ellátó – őrs működött 166 fős létszámmal, 1872. január 1-re ez a szám 105 főre csökkent. Ez a változás nemcsak a határőrizeti szolgálatot érintette, az erdélyi csendőrparancsnokság helyzetének bizonytalansága az egész állomány csökkenését is eredményezte.⁴¹⁴ A csíkygyimesi vesztegintézet jelentése jól szemlélteti az állapotokat: 1848-ig 13 őrházban 1 század székely határőrség volt a területén, 1858-ig sorkatonaság és pénzügyőrség, 1861-től 18 csendőr és 15 pénzügyőr, 1871-ben pedig csupán 7 csendőr és 7 pénzügyőr.⁴¹⁵

A létszámhiány oka talán azzal is magyarázható, hogy 1867-től 1876. május 1-ig az erdélyi csendőrparancsnokság a közös Hadügyminisztérium és a magyar Belügyminisztérium kettős alárendeltségében működött és a létszám kiegészítésének kérdése egy illetékességi vitát is jelenthetett. A Honvédelmi Minisztérium alá rendelés észrevehetően megváltoztatta a helyzetet és 1878-ra a határőrizettel megbízott létszám 180 főre, az őrsök száma 25-re nőtt.

Ezzel párhuzamosan 1876-ban 5 új őrházat építettek, amelyeket – az időjárás függvényében – általában májustól decemberig használtak. A csendőr-

ségi létszámhiány miatt ezeknek az őrsöknek az állományát 1876-1885 között évente 35-45 fő közös hadseregbeli katonával erősítették meg.⁴¹⁶

A magyar királyi csendőrség felállítását elrendelő 1881. évi III. tc.-kel egyidőben kiadott szervezeti és szolgálati utasítás a határőrizettel kapcsolatosan csak néhány általános elvet tartalmazott. Felhívták a figyelmet az útlevel-rendészeti szabályok betartására és szabályozták az elfogottak polgári hatóságoknak történő átadását.⁴¹⁷

Az 1882-ben felállított II. sz. (szegedi) csendőrparancsnokság területén külön határőrizeti céllal őrsöket nem állítottak fel, szolgálatuk összekapcsolódott a „belterületek” leportyázásával. Ezt a már korábban jelzett természetföldrajzi okok indokolták, ugyanis itt nem hatalmas területek esetleg több napig tartó bejárásáról volt szó, hanem a Duna vonalának és szigeteinek ellenőrzéséről. Ebben az esetben nem lehetett szó állatcsempészetéről sem, ami Erdélyben a legtöbb gondot okozta. A csendőrkerületi parancsnokság jelentései is azt igazolják, hogy az 1880-as években a határőrizet nem állította megoldhatatlan feladatok elé az Erdélyhez viszonyítottan meglehetősen sűrűn, 10-15 km-enként felállított őrsök legénységét.

Erdélyben a legtöbb problémát az okozta, hogy Magyarország – illetve az Osztrák-Magyar Monarchia – és Románia között az 1792-ben elkészült határkijelölés nem volt elég pontos, ami nagyszámú – sok esetben nem is tudatos – határsértéshez és ebből következően határvillongásokhoz vezetett. Ezt a kérdést az 1888. évi XIV. tc.-kel rendezték, amelyben az Osztrák-Magyar Monarchia határának nemcsak a magyar-román, hanem az osztrák-román részét is részletesen megállapították. A törvény néhány rendelkezése azonban szükségessé tette, hogy a végrehajtást felügyelő közegei az eddigieknél sokkal részletesebb előírásokkal legyenek ellátva.

Az 1891-ben kibocsátott határőrizeti utasítás a Beszterce-Naszód vármegyében található hármashatárponttól Orsováig terjedő határvonal védelmét egy erre a célra megszervezendő külön testületre, a határccsendőrségre bízta és feladataikat a következőkben állapította meg:⁴¹⁸

1. *felügyelet a határon felállított jelekre (határoszlopok, határárkok stb.) és az illetéktelen határátlépők letartóztatása.* A határőrizeti célokat szolgáló utakat mindkét ország felügyeleti szervei közösen használhatták, de ezen kívül egymás területére nem léphettek. Ahol külön hivatalok megszervezésére nem került sor, feladatukká tették az útlevel- és toloncügyek végrehajtását. Biztosítaniuk kellett a szabad átlépést azoknak a személyeknek, akiknek birtokai a csaknem 13 000 hold terület át- ill. visszacsatolása miatt a másik ország területére kerültek.

2. *a határfolyókra és patakokra vonatkozó határozványok végrehajtása.* Az említett törvény IX. szakasza a határfolyókon épített gátak, erőművek hatásainak vizsgálatára egy vegyes bizottság felállítását rendelte el, a törvény

ratifikációja után létesítendő építményekre pedig mindkét ország beleegyezését szükségessé tette. Az utasítás konkrét feladatokat ezzel kapcsolatban nem tartalmaz, de valószínűsíthetően a felállítandó bizottság határozatainak betartását és az engedély nélküli építkezések leállítását tekintették fő feladatuknak.

3. *a határsávban található „erdő-átvágások” ellenőrzése.* A határegyezmény előírásai szerint az illetékes törvényhatóságok egy 4 m széles sávban kötelesek voltak a fákat és bokrokat kivágni és a terület tisztántartásáról a későbbiekben is gondoskodni. Ennek ellenőrzése az erdőtiszték és erdőőrök feladata volt. A csendőrség szolgálata itt is annyiban határozható meg, hogy a korábbiakhoz hasonlóan felügyeletet gyakoroltak az intézkedések végrehajtásán.

4. *állategészségügy:* a szakszolgálat ellátására – a vesztegintézetek megszüntetése után – a belépőállomások személyzetét kötelezték. A csendőrség felügyelete arra irányult, hogy azokon a helyeken, ahol az állomások a határszéltől távolabb helyezkedtek el, a Romániából behozott állatokat vagy állati termékeket csak a kijelölt úton lehessen szállítani.

Az utasítás a továbbiakban eltiltotta a pénzügyőrséget a határőrizettől és feladatát csak a jövedéki szabályok betartásában jelölte meg.⁴¹⁹

A rendelkezés a csendőrség vonatkozásában lényegét tekintve nem a feladatok számát, hanem a felügyeleti terület nagyságát változtatta meg, amennyiben ettől kezdve – más szervektől függetlenül – a határállomásokon is el kellett látniuk a határőrizeti feladatokat. Az illetékeseknek azonban azt is látniuk kellett, hogy a csendőrség határőrizeti őrseinek az 1870-es évek közepétől szinte változatlan létszámával ezek a feladatok nem hajthatók végre.

1893. május 1-jével 13 új őrs felállítására került sor, amelyek feladataikat 2 szakasz és egy szárny alárendeltségében végezték. A tiszti alosztályok megalkotása 1893. január 1-jével történt 1 I. oszt. százados, 1 főhadnagy és 1 hadnagy vezetésével. A legénységi létszámot 3 őrmester, 13 őrsvezető és 48 csendőrben határozták meg. Az új őrsök legnagyobb részét a keleti határon helyezték el, mert a Kárpátok délen „olyan áthatlan válaszfalat képez”, hogy oda további erőket nem célszerű csoportosítani.⁴²⁰ Ettől az időponttól határőrizeti céllal 42 őrsön 263 fő legénységi létszám volt rendszeresítve, ami már megközelítette az erdélyi csendőrparancsnokság által még 1871-ben minimálisan szükségesnek tartott erőt.

A határőrizet megerősítése azonban a problémák jelentős részénél csak tüneti kezelést jelentett, mert a gondok politikai megoldása még váratott magára, sőt a későbbiekben sem történt meg. A magyarországi románság körében az 1880-as évek közepétől a korábbinál sokkal radikálisabb, új politikai irányvonal bontakozott ki, amely a román nemzet egység tudatát megpróbálta új alapokra helyezni. Támogatta a Kárpátok két oldalán élő románság kulturális egységtörekvéseit és felerősítette a magyarországi román politika bukar esti kapcsolatait.⁴²¹

Ez a váratlanul erős etnoregionalizmus időben egybeesett a határtérség közbiztonsági viszonyainak romlásával. Szervezetté vált – főleg a vámháború időszakában – az állatcsempészet, egyre szervezettebben működtek a szociális mozgalmak, felgyorsult a kivándorlás, amelyeket a hatalom a „fegyelem” meglazulásaként értékelt és növelte az amúgy is meglévő veszélyérzetet.

Meg kellett akadályozni a röpiratok beszállítását éppen úgy, mint az állati járványok begyűrését vagy a katonakötelesek Romániába vándorlását. Ennek a folyamatnak az egyik állomása volt az 1890-es években a határrendőrség, majd a századfordulót követően a brassói (VII. sz.) csendőrkerület és a határrendőrség felállítása.

1903-ban több olyan törvény született, amelyek a határ védelmében és a határforgalom ellenőrzésében jelentős változást, szigorúbb ellenőrzést vezettek be. A legfontosabbak a ki- és bevándorlás, az útlevélügy szabályozásáról, valamint 3 új csendőrkerület és a határrendőrség létrehozásáról hozott intézkedések, amelyek közül az utóbbi kettővel kívánunk részletesebben foglalkozni.

Az 1903. évi VII. tc. 3 új csendőrkerület felállításáról rendelkezett, amelyek közül 1904. január 1-jével a brassói kezdte meg működését. Felállításának indokai között elsősorban az erdélyi (I. sz.) parancsnokság nagy felügyeleti területe és a legénységi létszám nagy száma említhető, amelyet a jelenlegi szervezetében már nem lehetett célszerűen működtetni. Az I. sz. csendőrpapancsnokságot szétválasztották és ennek módja, valamint az új kerület elhelyezkedése a határőrizet fontosságának előtérbe kerülését jelentette. Az új parancsnokság felügyeleti területe ugyanis a magyar-román határon fekvő megyéket foglalta magába, Csík-tól Hunyad vármegyéig. A kerület törzsét Brassóban helyezték el, ami a határvonal mértani középpontjának tekinthető.⁴²²

A határrendőrség felállításának törvényi szabályozására 1903-ban, gyakorlati alkalmazására 1906. január 15-től került sor. A 12 határszéli rendőrkapitányság felállításával egyidejűleg területükön megszüntették a „rendes rendőri hatóságok” határszéli teendőit, feloszlattak néhány szolgabírói és vasúti kirendeltséget, valamint az orsovai és verestoronyi határszéli biztosságokat.⁴²³

Feladatuk elsősorban nem a szűkebb értelemben vett határőrizet, hanem az azzal kapcsolatos figyelő és nyomozó szolgálat ellátása volt. Figyelemmel kísérték a határon átkelőket, a külföldiek bejelentésére és lakhatására vonatkozó szabályok végrehajtását, megakadályozták a gyanús egyének és a kitiltott személyek belépését, a fegyver és lőszer behozatalát, gátolták a hadkötelesek külföldre szökését és általában a kivándorlást.

Ellenőrizték a határszélen található szállodákat és vendéglőket, jogosultak voltak az útlevelek vizsgálatára és a határátkelési igazolványok kiállítására, közreműködtek a csempészet és a leánykereskedelem visszaszorításában.⁴²⁴

A (titkos) nyomozószolgálat átvételére a csendőrségtől az új bűnvádi perrendtartás életbeléptetése miatt is szükség volt, mert a legénységnek nem volt meg ehhez a kellő képzettsége. A sok esetben polgári ruhás határrendőr dektívek ezzel szemben rendkívül hatékonyan léphettek fel a csempészet, a kémkedés és a nemzetiségi mozgalmak „államellenes” szervezkedéseivel szemben.

A határforgalom ellenőrzésének elsődlegessége mellett szól az is, hogy a kapitányságok felügyeleti területe Pozsonytól Brassóig, tehát – Horvát-Szlavónországot leszámítva – a teljes magyar államhatárra terjedt ki, másrészt a kb. 300 fős állomány ekkora területen az őrzatok megtartására nem lehetett elegendő.

A határrendőrséget és az elsőfokú rendőri hatóságokat (főszolgabíró, városi rendőrkapitány) egymással mellérendeltségi viszonyba helyezték és kötelezték őket egymás munkájának segítésére. A csendőrség támogatása karhatalom nyújtásában, megfigyelésekben és a nyomozásoknál segédkezésben nyilvánult meg.⁴²⁵

A határvédelem első igazán nagy megpróbáltatása azonban hamarosan rámutatott az eddig meghozott reformlépések hatástalanságára és a figyelmet az eddig mellőzött szerb-magyar határra terelte. Ferenc József 1908. október 6-án proklamálta az 1878 óta megszállt Bosznia-Hercegovina annexióját, amit a szomszédos Szerbia hadüzenettel felérő lépésnek tekintett. Válaszul a Monarchia részleges mozgósítást rendelt el és küszöbön állt egy háború kirobbanásának lehetősége.

Az érintett Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyék területén lakó, nagyrészt szerb nemzetiségű lakosság magyarelles érzelmét látva az illetékes csendőrkerületi parancsnok már október 21-én a határszél azonnali megerősítéséhez kért segítséget. A kirendelt 80 csendőr azonban kevésnek bizonyult és ezért decemberben kérését újra megismételte, ezúttal 140 főt igényelve. Indoklása szerint, ha „... a szerbiai viszonyok oda fejlődnek, hogy a két állam között az összeütközés el nem kerülhető, az esetben a most is megbízhatlan és felügyeletet igénylő magyar honos szerb lakosok mozgolódásához feltétlenül csatlakozni fognak a román nemzetiségű lakosok is. Az egész kerületi parancsnokság területének nagy része ezen két nemzetiség által van lakva, s ezek ha csak legkisebb mérvben is érzik a felügyelet lazulását, az agitátorok megkezdik a magyar állam-eszme ellen irányuló bujtogatásaikat, ezáltal a Szerbia részéről támasztott bonyodalom a belső területen is előálló mozgalommal annyira súlyos természetű leendő, hogy a rend helyreállítása nagy nehézség és áldozatok árán lesz csak eszközölhető”.⁴²⁶

A jelentések szerint a magyar lakosság rettegésben élt, amit csak erősítettek a Duna két oldalán járőröző szerb határőrök és magyar csendőrök tűzparbajai is. A Belgrádtól 10-15 km-re található Pancsova csendőri erőinek létszámát – akiknek jelenlétét belügyminiszteri utasításra még 1904-ben „kérel-

mezték” – 18 fővel felemelték, a csendőrkerületi parancsnokságot pedig utasították, hogy – az eddigi szabályzatok megváltoztatásával – szükség esetén a katonai hadtestparancsnokságnak az igényeknek megfelelő számú tábori csendőrt bocsássonak a rendelkezésére.

A hat hónapig tartó annexió válság 1909. márciusában lezárult, ennek ellenére minden érintett személy előtt nyilvánvalóvá vált, hogy az alapvetően békeidőben teljesítendő szolgálatra felkészített, kis létszámú és megosztott határvédelmi erők komolyabb konfliktus esetén nem képesek hatékonyan fellépni és ezért megerősítésre illetve átszervezésre szorulnak.

Az első lépés a katonai határőrizet eddigi elemeinek átdolgozása volt, amelynek eredete több mint két évtizeddel korábbra nyúlik vissza. A közös hadügyminiszter kezdeményezésére még 1887-ben megkezdődtek a tárgyalások, hogy háború esetén, még a mozgósítás elrendelése előtt a 12. – erdélyi – hadtestparancsnokság területén az országhatár őrzésére, illetve lezárására a csendőrség és a pénzügyőrség erőit az eddiginél hatékonyabban igénybe lehessen venni. Ez annál is inkább sürgőssé vált, mert a Honvédelmi Minisztériumban 1887 végéig a csendőrség kivételével befejeződtek az összes mozgósítással kapcsolatos munkálatok.

Az elkészült utasítást az erdélyi határőrizetben érdekelt őrsöknek még abban az évben kiadták, majd ennek alapján a tárgyalásokat 1892-1896 között (!) a szegedi csendőrkerületben is lefolytatták. Az általánosan elfogadott elvek alapján a kerületnek ki kellett dolgoznia a helyi viszonyoknak megfelelő részletes rendeletet.

Az elképzelések szerint még a mozgósítás elrendelése előtt utasítást adnak a katonai határőrizetre való áttérésre, ami a következőket jelenti: Ó-Borcsa községtől Erdélyig a magyar-szerb határt 4 szakaszra osztották, a parancsnokságokat Pancsován, Báziáson, Berzászknán és Ó-Orsován helyezték el. Felállítanak 7 új őrsöt és mindegyik állományát – tehát az eddig meglévőket is – 15 csendőrrre egészítik ki, valamint katonai segédletül a Duna melletti őrsökre 11, a „száraz határ”-nál találhatóakra 16 katonát vezényelnek, akik az őrsparancsnoknak lesznek alárendelve. A szolgálatot ilyen esetben 23 őrsön 708 fő látta volna el. Gyakoribbá tették a járőrszolgálatot és rendszeressé a járőrta-lálkozókat, aminek idejét és helyét szigorúan titkosnak minősítették. Korlátozták a határátkelési pontok számát, különleges intézkedéseket vezettek be a nagyrészt szerbek lakta Temes-sziget ellenőrzésével kapcsolatban. Csónakot csak a kijelölt helyen lehetett tartani.

A pénzügyőrség feladatává tették a Dunán a járőrözést, a parton külön portyázásokat kellett teljesíteniük. Ellenséges előrenyomulás esetén a csendőrorsök alárendeltségébe helyezték őket. Határszéli szolgálatra mozgósítás esetén 18 pénzügyőr állomást jelöltek ki.⁴²⁷

Az utasítást két részre osztották. Az általános rendelkezéseket már béke idején mindenki ismerte, a katonai határőrizettel kapcsolatos részleteket azonban csak annak elrendelése esetén kellett felolvasni.

Az 1908-as válság tapasztalatai alapján az utasításokat átdolgozták és ennek alapján még 1909-ben új tervezet adtak ki a katonai határőrizet háború alkalmával történő bevezetéséről. A csendőrség, pénzügyőrség és határrendőrség közegeinek kötelességévé tették, hogy még béke idején a felettes parancsnokságok útján minden fontos eseményt, határsértést a cs. kir. hadtestparancsnokságoknak jelentsenek be.

A határszéli csendőrőrsöknek a legrosszabb felvételi viszonyok mellett is teljes állománnyal, válogatott legénységgel kellett rendelkezniük és a helyismeret fontossága miatt megtiltották az egyébként gyakori áthelyezéseket.

A katonai határőrizet elrendelésével egyidejűleg a határszéli őrsöket honvéd (népfelkelő) legénységgel erősítik meg, a veszélyeztetettebb vasútvonalak őrizete pedig külön erre a célra létrehozott „vasútbiztosító osztagok” feladata lett. A határőrizetben résztvevő csendőr, pénzügyőr és határrendőr csapatokat – a békében teljesített szolgálatok érintetlenül hagyásával – katonai tekintetben az illető határszakaszban működő katonai parancsnokoknak rendelték alá.

A katonai felszerelésben – pl. 70 db hadi tölténnyel – teljesítendő szolgálatot az őrsparancsnok rendelte el, ha az őrsre történő visszatérés lehetősége bizonytalanná vált. Az őrsiroda nyomtatványait, irodaszereit stb. ilyen esetben a közigazgatási hatóságnak adták át.

A karhatalmi segédletként beosztott katonai legénység kiképzését a megérkezést követően azonnal meg kellett kezdeniük, különös tekintettel a célbalövésre, házak, erdők megtámadására és ellenőrzésére, a katonai követelményeknek megfelelő jelentéstételre és küldöncszolgálatra.

A fontos események bejelentési kötelezettségét az előjáró tisztén, a határszakaszon illetékes katonai parancsnokon, a vasútbiztosító osztag parancsnokán kívül kiterjesztették a szomszédos őrsökre és a közelben található más csapatokra is.

Ellenséges csapatok közeledésekor az őrsparancsnok a legénységet egy helyen összpontosította, majd „partizánakciók” elkövetésére adott utasítást. Pl. „... az ellenséges oszlopot 3-400 lépésre magához közeledni engedi és rövid, de jól célzott tűzzel fogadja; azután pedig az ellenség zavarát felhasználva eltűnik, hogy valamely más helyen hasonló módon járjon el. ... Táborozó, vagy helységekben éjjelező ellenséges csapatok, vonatok, különítmények, biztonsági őrsök stb. leginkább éjjel vagy hajnalban rajtaütéssel támadandók meg. Az ellenséget gyakori felriasztás által nappal és éjjel nyugtalanítani kell. ... Az ellenség csapatait rendszerint hosszú kocsisorok követik, melyek menetét az őrs néhány lónak lelövése által igen könnyen zavarhatja.”⁴²⁸

A csendőr karhatalmi osztagokat kevésbé kiképzett honvéd póttartalékosokból vagy népfelkelőkből az állandó honvéd vagy közös hadseregbeli hely-

őrségekben alakították meg és teljesen felszerelten indították útba az őrsökre. A behívandók névsorát még béke idején elkészítették és az illetők erről értesítést is kaptak.

A póttartalékosok és népfelkelők kijelölésénél külön illetékekben részesítették a saját lóval vagy kerékpárral bevonulókat. A saját lóval teljesített küldönccszolgálat után pl. háromszoros zsoldilletéket, 18 K készpénzt és lótapváltságot utaltak ki.

A katonai határőrizet elrendelésekor a pénzügyőrség és határrendőrség tagjai a helyi csendőrs parancsnoka előtt kötelesek voltak a népfelkelők számára előírt honvéd esküt letenni és ezután katonai parancsnokság alá helyezték őket. Mindkét testület állományának azonban lehetőség szerint folytatnia kellett a béke idején meghatározott szolgálatot is.

A boszniai válság és a katonai határőrizet megváltozott elvei ráirányították a figyelmet a határvonal teljes hosszán kialakult tarthatatlan állapotokra. Egy vizsgálat kiderítette, hogy az 1910-ben kitört száj- és körömfájás járvány a Romániából becsempészett állatokról terjedt el. A Magyar Gazdaszövetség és a megyei gazdasági egyesületek kérvényekkel árasztották el a Belügyminisztériumot, hogy a sokmilliós kárt okozó járványok elterjedését még a határnál állítsa meg.

Az átszervezés mellett szólt a hadügyminiszter 1909. februári intézkedése, amellyel egy korábbi kérésre válaszul nem engedélyezte a határszéli őrsök katonai karhatalommal történő megerősítését és más kerületektől kellett 2 433 főt a délvidékre átvezényelni. Mint a Belügyminisztérium csendőri alosztályának jelentése némi túlzással megállapította, „... belviszonyaink megbomlásának esélyeivel annyival inkább számolnunk kell, mert északon szláv, délen szerb, keleten román nemzetiségek lakta területeinek a nemzetiségi aspirációknak ősidők óta fészkei lévén, csak a bel- és külföldi izgatók elhatározásától függ, hogy eme lakosság idegen célokra és a magyar állam egysége ellen mely pillanatban használtassék fel.”⁴²⁹

Az erdélyi határvonalon rendszeressé vált a magyarországi állatcsoordák román területre hajtása, ami ellen a tulajdonosok sok esetben tehetetlenek voltak. 1908-ban egy esetben például 177 db juhot és 44 db bárányt raboltak el és csak 500 K-ért lettek volna hajlandók visszaadni.

Rendkívüli mértékben megemelkedett a közigazgatási hatóságok felhívásaira teljesített szolgálatok száma, mert a lakosság a rendelkezéseket máskülönben semmibe vette és megvárta a csendőrök megjelenését.

A határrendőrség e rendészeti feladatok ellátására alkalmatlan volt, a személyi és anyagi eszközök hiányában még a határszéli személyforgalom lebonyolítását sem volt képes önállóan elvégezni. Rendszeresen a csendőrség segítségét kérték és a belügyminiszter 1908. januárban végül úgy intézkedett,

hogy „a csendőrség a határrendőrség ügykörébe eső teendők ellátását önálló szolgálatai alkalmával is teljesítse”.⁴³⁰

Az általános vizsgálatok alapján végül a csendőrség állományának jelentős emelése mellett döntöttek és ezt a következőképpen indokolták: „... Magyarország kulturális hivatása is követeli, hogy e terület lakossága legalább is a csendőrség népnevelő befolyása által, a törvénytisztelet, a magyar uralkodó eszme, a civilizáció útjára tereltessek. ... Nagyobb politikai vagy nemzetközi mozgalmak, mint Szerbia viselkedése is volt a közelmúltban, az első harcok színhelyévé ismét csak a határszélet teszük, hol mint a tapasztalat bizonyítja, eltűnnek a genfi egyezmény malasztjai, lehetetlenek a diplomáciai tárgyalások s az ellenfél célja szentesíti a legrútább eszközöket is.”⁴³¹

Egy 1911-ben kelt kimutatás szerint a Romániával határos 909 km felügyeletét 21 őrsön 117 csendőr látta el, akiknek a fele a határtól kb. 10-20 km távolságban állomásozott. A legénység 2/3-a rendszeresen ellátott más közbiztonsági feladatokat is, tehát állandónak csupán 39 fő jelenlétét tekintették.⁴³² A határ másik oldalán ezzel szemben 1 200 sorkatonából 814 fő állandóan járőrszolgálatot teljesített.

A szerbiai rész 226 km hosszú határszakaszán 42 őrsön 149 főnyi rendszeresített létszámú csendőr legénység állomásozott, akik közül – az erdélyihez hasonlóan – 49 jelenléte tekinthető rendszeresnek. Szerbia oldaláról a határőrizeti feladatokat ekkor a pénzügyőrség látta el, akiknek létszámviszonyai nem állnak rendelkezésünkre. Amennyiben nem a felügyeleti területet, hanem a lakosság számát vesszük figyelembe, akkor az ország déli területeinek 487 000 szerb nemzetiségű lakosára jutó 296 csendőr szintén nem tekinthető túlságosan magasnak.

Az 1911. februárban kidolgozott javaslatok alapján a minisztertanács augusztus 3-án hozott döntésével hozzájárult a csendőrség tisztai állományának 22 és a legénység 781 fővel történő határőrizeti célú növeléséhez, ami 97 új őrs felállítását jelentette.⁴³³ Ezek teljesülése esetén a határőrizeti őrsök száma 160-ra, a legénységi állománya 1 038 főre emelkedhetett.

A felemelt létszámú határcsendőrség 1912. január 1-jén kezdte meg működését⁴³⁴ és május 1-jével átvette a határrendőrségtől a „határrendőri külső végrehajtó szolgálat” ellátását.⁴³⁵ A határrendőrség 280 fős állományából 165 állást szüntettek meg, de ezek nem kívántak élni a csendőrséghez való átlépés lehetőségével.

A határszéli rendőrkapitányságok és kirendeltségeik ettől az időponttól - nem számítva néhány nagyobb városban vagy határátkelőhelyen az útlevél és vonatvizsgálatot - szinte kizárólag nyomozásokat és megfigyeléseket végeztek.

A megváltozott helyzethez alkalmazkodó új határőrizeti utasítás megkülönböztette a határszéli rendőrkapitányságok működési területén és a román,

illetve szerb határon elhelyezett őrsök szolgálati teendőit. Magyarország valamennyi határánál – és ebben a tekintetben Ausztria sem képezett kivételt – a csendőrség „rendes” szolgálati teendőit a következő feladatokban határozták meg:

1. A határon átkelők figyelemmel kísérése, a határ mentén felmerülő - államrendészeti szempontból fontosnak tekintett - eseményekről tájékozódás és ezeknek az illetékes hatóságokkal történő közlése.

2. Államellenesnek tekintett nyomtatványok csempészetének megakadályozása. Felforgatóknak azokat az iratokat, újságokat stb. nevezték, amelyek tartalma „... a magyar állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, különállása, területi épsége, továbbá az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása, az állam címere, jelvényei, vagy zászlója ellen irányul.”⁴³⁶

3. Az „idegen politikai ügynökök” megfigyelése. Lezárt leveleket és borítékokat nem bonthattak fel, kötelesek voltak azokat az ügyészségeknek vagy bíróságoknak átadni. A gyanúsnak talált küldemények lefoglalására szintén csak hatósági utasításra kerülhetett sor. A tudomásukra jutott nem engedélyezett politikai gyűlésekről értesítették a határszéli rendőrhatalóságot, politikai megbízhatóság tekintetében figyelemmel kísérték a nemzetiségi községek lakosságát.

4. Szállodákban, magánházaknál és vendéglőkben ellenőrizték a külföldiek bejelentkezésére vonatkozó jogszabályok betartását.

5. Ellátták a határszélen lakó magyar állampolgárok és a határvonalat jelző tárgyak védelmét.

6. Feltartóztatták a belépni szándékozó csavargókat, rendszeres keresettel nem rendelkezőket és azokat, akik „a közbiztonságra veszélyes egyéneknek benyomását kelthetik ... vagy egyébként gyanúsak ... Az Oroszországból kiutasított nem magyar alattvalók és szerb majomtáncoltatók Magyarország területére be nem bocsáthatók”.⁴³⁷ Amennyiben nem találtak kellő indokot a visszautasításra, a kétesnek talált személyek pontos leírásával erről értesítették a tartózkodási helyként megjelölt község közigazgatási vagy rendőrhatalóságát és csendőrsét.

7. A büntetendő cselekményekkel gyanúsítottak, körözöttek és hadkötelesek határon történő átszökésének megakadályozása.

8. A kitoloncolt személyek kíséréte.

9. Fegyverzet és lőszer kivételének és behozatalának ellenőrzése.

10. Csempészet és leánykereskedelem megakadályozása.

11. A külön utasításban meghatározott határátkelőknél és vonatokon útlevelek ellenőrzése.

12. Kivándorlás ellenőrzése.

A hatékonyabb szolgálatteljesítés érdekében az eddigi őrzési rendszert lényegesen megváltoztatták. Kijelöltek néhány fontos ellenőrizendő pontot,

amelyeket feltétlenül érinteniük kellett, az útvonalat és a sorrendet azonban nem írták elő.

A román és a szerb határ őrizetére külön rendelkezéseket állapítottak meg, amelyek a struktúrát is teljesen átalakították. A legfontosabb változtatást az jelentette, hogy az egységesebb irányítás érdekében 1912-től a határvédelemben érdekelt őrsöket kiküldönített törzstisztek vezették. A szegedi csendőrkerületben rendszeresített törzstisztet Pancsován helyezték el és 3 szárny – a pancsovai, orsovai és karánsebesi – felügyeletével bízták meg, amelyek a szerbiai határ őrizetét végezték.

Az utasítás szerint a VII. kerületnél a romániai határon 3 kiküldönített törzstisztt – Nagyszében, Brassó, Marosvásárhely – vezetésével 7 szárny felállításáról rendelkeztek.

A kiküldönített törzstiszteket a területileg illetékes csendőrkerületi parancsnokságnak rendelték alá, de a felsorolt szolgálatok tekintetében önálló intézkedési joguk volt: fegyelem kezelése; szolgálat felügyelete; a beosztott tisztek, tisztjelöltek, rangosztályba nem sorolt havidíjasok és a legénység kiképzésének vezetése és felügyelete; altiszti iskolába alkalmasak kiválasztása; szabadságolások; a laktanyaszabályok betartásának, az öltözködés, felszerelés és az iroda vezetésének felügyelete; a határőrizeti utasítás „titkos függelék”-ében előírt feladatok irányítása stb.

A szolgálati teendők általában megegyeztek a többi határ mentén fekvő őrsökével, de rendszeresebbé és szorosabbá tették az egymás közötti kapcsolattartást, valamint bevezették az úgynevezett „készültségi rendszer”-t.

Ennek lényege az esetleges meglepetésszerű támadások elleni hatékonyabb védelem volt és egyértelműen a háborús állapotokra való felkészülést szolgálta. A lakatlan vidékeken található őrsök kötelesek voltak egy-egy csendőrt állandóan készülségben, figyelőszolgálatban tartani. Nappal a körleten kívül, de annak közelében tartózkodott, míg éjjel meghatározott időszakként köteles volt az őrs környékét leportyázni. Az összes lőfegyvert töltött állapotban tartották, még a tisztításukat sem lehetett egyszerre elvégezni. Szükség esetén futóárkokat ástak, szögesdrót-akadályokat építettek. Lehetőségük volt kutyák tartására, kiterjesztették a fegyverhasználati jogot és tűzoltószerekkel is felszerelték őket.

Az itt felsorolt intézkedések az Ausztria és Bosznia-Hercegovina határán már korábban bevezetett szabályozás átvételét jelentették, de Magyarországon rendkívül komoly – és a korábbi mennyiségi szemlélettől sok tekintetben eltérő – fejlesztésként kell ezeket értékelnünk.⁴³⁸

A Románia határán évtizedek óta létező nyári őrsök tekintetében új szabályozás nem történt. A magasabb hegyeken a csendőrök a tavaszi hóolvadás után foglalták el helyüket és szintén az időjárás függvényében, általában őszszel tértek vissza a határtól messzebb elhelyezett „anyaőrsökre”. Elsősorban önként jelentkezők és a vidék nyelvét jól beszélők beosztására került sor.⁴³⁹

1912-ben a határőrizeti szolgálat új alapokra helyezése kiegészült „A hírszerző szolgálat ellátása és a kémkedés megakadályozása” c. utasítás bevezetésével, amelyet első ízben ekkor adtak ki és ismereteink szerint az I. világháborúig már nem is változtattak rajta.

Hírszerző szolgálat alatt „az ország határán kívül előforduló s katonai szempontból fontos események megfigyelését és megfigyeltetését, továbbá az ország belsejében való kémkedés megakadályozását” értették.⁴⁴⁰ A vezérkar nyilvántartási irodáját, a hírszerző fő- és mellékállomásokat kötelesek voltak támogatni a csendőrség, rendőrség, pénzügyőrség, erdészet, posta és távírda, vasúti és hajózási társaságok és általában a közigazgatás közegei.

A hírszerző szolgálatot „rendes” és felszólításra történő teendőkre osztották annak megfelelően, hogy saját kezdeményezésre vagy valamely hatóság utasítására cselekedtek-e.

A határon figyelemmel kísérték és megakadályozták az „állam biztonságának és nyugalmanak megzavarására” alkalmas röpiratok fegyverek, robbanóanyagok csempészetét, felettes szerveiknek és a határrendőrségi kapitányságoknak jelentették a határtérségben előforduló nemzetiségi és más szervezkedésekről tudomásukra jutott adatokat. Megfigyelés alatt tartották a kémkedéssel gyanúsítható személyeket.

Nyilvántartást vezettek a postagalamb-tulajdonosokról, a kémkedésben gyanúsítottak vagy emiatt korábban már elítéltekről, a külföldi ingatlan-tulajdonosokról, a hegyivezetőkről, a főfoglalkozású hajósokról, a szomszédos állam határőrizeti szerveinek létszámáról és azok elhelyezkedéséről, a külföldi katonaszökevényekről stb.

Figyelemmel kísérték és jelentették a repülőgépek megjelenését és a fényképeket vagy rajzokat készítő személyeket.

Az utasítás pontosan meghatározta, hogy ki tekinthető kémkedésben gyanús személynek: „... idegen élethivatást színlel, vagy meg nem szokott ruházatot visel; ... fölötté elővigyázatos, a nyilvánosságot titokzatosan kerüli, vagy éppen vakmerően bátor fellépést tanúsít; ... ismeretlen módon szerzett nagyobb pénzösszeg fölött rendelkezik; feltűnő pénzkiadás és ragaszkodás a könnyelmű életmódhoz;” magyar állampolgárok gyakori külföldi és más országok polgárainak – főleg katonatiszteknek – rendszeres magyarországi utazásai stb.⁴⁴¹

Lehetőség szerint pontos értesüléseket kellett szerezniük a szomszédos ország fegyveres erőiről, a helyőrségek állományáról, fegyverzetekről, mozgósítási elképzelésekről, a lakosság hangulatáról, a politikai és népmozgalmakról és általában minden olyan tényezőről, amelyet egy esetleges háború alkalmával felhasználhatónak tartottak.

Különös figyelmet szenteltek a kémek beszerzésének és megszervezték a velük való kapcsolattartást.

A határőrizeti szolgálat rendszerét a megnövekedett katonai elvárások miatt 1912-ben tehát teljesen újjászervezték. A korábbiaknál lényegesen nagyobb hangsúlyt kapott a kémelhárítás és ezzel szoros összefüggésben a nemzetiségek megfigyelése, ami a nemzetközi katonai és politikai erőviszonyok radikális megváltozása miatt rövid időn belül a délvidéken a csendőrség elsőrendű feladatává vált.

Az 1912. októberében kitört Balkán-háború Törökország gyors vereségét hozta, amit a magyarországi szerb nemzetiségű lakosság osztatlan lelkesedéssel üdvözölt. A szerbiai határról érkező kémjelentések riasztó és eddig ismeretlen mértékű – az 1908-ban történeken jelentősen túlmutató – háborús készülődésről és annak lakossági támogatásáról számolnak be.

A pancsovai szárny előterjesztései alapján megállapítható, hogy a csendőrség által kiépített hírszerző hálózat kiválóan működött és rendkívüli részletességgel számolt be a Szerbiában történekről és ezzel összefüggésben a magyarországi szerb nemzetiség hangulatváltozásáról. Pontos adatokkal szolgálnak a határ túoldalán történő katonai mozgásokról, azok létszámáról és felszereléséről, az ágyúk elhelyezéséről, vasutak építéséről, utak szélesítéséről. Elfognak kémgyanús egyéneket, nemzetiségi izgatókat és olyan galambot is, amelynek a szárnyába gombostűvel égették a rejtjeles üzenetet.⁴⁴²

A magyarországi szerb lakosságot érzelmei természetesen az általuk anyaországnak tekintett Szerbiához kötötték, amely mindent meg is tett annak érdekében, hogy ezt a kapcsolatot szorosabbra fűzze. A határ túoldaláról százával érkeztek a „katonaszökevények”, akik a nagyszerb propaganda minden eszközét bevetették. Ennek eredményeként kimutathatóan eltávolodott egymástól pl. a pancsovai magyar és szerb szellemi elit, akik a köznéptől eltérően az utolsó pillanatig ápolták kapcsolataikat.

A nacionalizmus ilyen mértékű megjelenése azonban szemmel láthatóan nem érte meglepetésként a budapesti vezető köröket, mert a korábbi évekkel (évtizedekkel) ellentétben a válaszlépéseket most azonnal és hatásosan megtették.

A más kerületektől érkező csendőrségi erősítések, a közös hadseregbeli és honvédségi csapatok megjelenése némileg normalizálta a pattanásig feszült helyzetet. Egy kimutatás szerint 1912. december 1-jén a II. (szegedi) csendőrkerületben az 1 140 fős szolgálatképes saját állomány mellett 305 fő más kerületbeli csendőr és 320 katona szolgált. Ez a létszám 1913. januárjában 2 285 főre nőtt.⁴⁴³

Megerősítették a hidak, vasutak őrzését, az őrjáratok állandóan a határon portyáztak. Rendkívüli mértékben megnőtt a fegyverhasználati esetek száma, a felszólítás ellenére továbbhaladókra azonnal rálöttek.

1913. január 2-án Berzászkan egy tisztí különítmény kezdte meg működését, hogy Újmoldova és Orsova között a szolgálat és a fegyelem tekintetében a legénység könnyebben ellenőrizhető legyen.⁴⁴⁴

A pancsovai kikülönített törzstisztet – az események menetét tekintve meglehetősen későn – 1913. április 1-jétől Temesvárra helyezték át, mert a katonai hadtest-parancsnoksággal így könnyebbé vált a kapcsolattartás és a felügyeleti területét is jobban szemmel tarthatta.

Az intézkedések azonban nemcsak a csendőrséget és a katonaságot érintették. A déli nemzetiségi mozgalmakra való hivatkozással, a nyomozó szolgálat megerősítésére a határrendőrség eddigi 1 felügyelő és 19 detektívából álló állományát még 30 fővel felemelték.⁴⁴⁵

A viszonyok normalizálódásához minden bizonnyal a nemzetközi helyzet megváltozása is hozzájárult. A szkutari válság kapcsán az Osztrák-Magyar Monarchia határozott fellépése még békés megoldást eredményezett. A londoni konferencia sikertelensége ezzel szemben egymás ellen fordította a Balkán-szövetség győztes államait, amely majd augusztusban újabb háború ki-robbanásához vezet.

Szerbia visszavonulása Albánia kérdésében a magyar-szerb határon is egyértelmű enyhülést eredményezett. Április 27-én feloszlatták Berzászán a tiszti különítményt, májusban pedig a II. csendőrkerületi parancsnokság területén teljesen megszüntették a katonai karhatalmi segílyt és ezzel lezárult a dualizmus kori magyar határőrizet eddigi legnagyobb kihívása.

A csendőrség közel fél évszázados határőrizeti tevékenységét vizsgálva néhány jól elkülöníthető időhatárt vonhatunk meg. 1867-től az 1890-es évek elejéig működésük elsősorban a határforgalom ellenőrzésére és a csempészet gazdasági hatásainak visszaszorítására irányult.

Szolgálatuk ettől az időponttól a megélelnkülő nemzetiségi mozgalmak következtében nagyobb politikai támogatást élvezett, ami kezdetben a határ-csendőrség fejlesztésében, majd a századfordulót követően a határrendőrség felállításában mutatkozott meg. Működésükben – amit nem lehet élesen elválasztani a határrendőrség nyomozati tevékenységétől – ekkor inkább a politikai tényező dominál.

Az 1908. és 1912. év történései pedig a katonai hatások megerősödését és általában a határőrizeti szolgálat minőségi követelményeinek újabb átértékelését mutatják.

Össességében megállapítható, hogy tevékenységük eredményessége nagymértékben magán viselte a felettes politikai hatóságok támogatási készségének mértékét illetve annak változásait.

X. TÁBORI CSENDŐRSÉG

Már a középkori zsoldos katonaságnál kimutatható, hogy a seregnél, illetve annak körletében a rend fenntartásáról külön közegek, a kulcsárok és az éjjeliőrök gondoskodtak, akik az ún. vezérhatalmasnak voltak alárendelve. A vezérhatalmas a kezdetekben rendkívül széles jogkörrel rendelkezett, pl. a büntettek vagy fosztogatások esetén a tetten ért katonákat felakaszthatta vagy az enyhébb bűncselekményekért büntetéseket szabhatott ki.⁴⁴⁶

A kulcsárok és segédek a hadseregnél általában a rendet, míg az éjjeliőrök a felszerelést felügyelték. A szolgálat ellátása szabályokhoz nem volt kötve, mindenben parancsnokuk utasításait követték.

A 18. századtól a rendfenntartó közegek végrehajtó hatalma csökkent, a vezérhatalmas a tetten ért bűnösöket csak botozással büntethette és minden más esetben a vétkeseket a csapatparancsnokságoknak kellett átadnia. A 19. századtól szolgálatait már csak háború idején vették igénybe és a korábbi törzstisztnak megfelelő beosztást egy hadnagy vette át.

A Napóleon által megszervezett csendőrséget a kezdetektől a hadseregnél is alkalmazták. A gárdacsendőrség (gens d'armerie elite) a császárt minden hadjáratban elkísérte és felügyelt az esetleges ellenséges támadásokra vagy felkelésekre.

Az 1815-ben Ausztria által átvett lombard csendőrséget szintén fel akarták használni tábori rendőri célokra, de alacsony létszáma és nagy felügyeleti területe miatt végül csak egy felemelt létszámú lovas századot osztottak be a hadsereghez. Parancsnoka egy csendőr százados volt, akit egy hadtest főhadiszállásán alkalmaztak és a vezérkarnak rendelték alá. Az 1817-ben kiadott szabályzat szerint feladataik közé tartozott a hadseregnél a kémek felderítése, menetek alkalmával az utánpótlás felügyelete, a fosztogatók elfogása, a táborban és annak körletében állandó portyázás, polgári egyének bántalmazásának és kirablásának megakadályozása, hadifoglyok kíséréte, szökések megakadályozása, raktárak felügyelete stb.⁴⁴⁷

A hadseregnél az őrsök szerinti beosztás megmaradt. Ütközet idején követték a csapatokat, a menekülőket összegyűjtötték és újra harcba indították, kísérték a sebesültszállító szekereket. A csata után a tartalék különítmény végigjárta a harcmezőt, a fosztogatásokat megakadályozták és segítettek a sebesültek elszállításában. A tábori csendőrök a nekik ellenszegülő katonákat vagy altiszteket azonnal kivégezhették, a tisztek pedig elveszítették a rangjukat.

Az 1848-ig fennálló rendszert Radetzky tábornagy, az olaszországi osztrák hadsereg parancsnoka változtatta meg. Felállított egy „küldönc vadász

testületet” (Botenjäger Corps) és egy „törzs dragonyos osztályt” (Stabs Dragoner Division).

A küldönc vadász csapatoknak a hadsereg működési területének feltérképezése, a portyázó csapatok és fontosabb járőrök kísérése, parancsok kézbesítése és küldöncszolgálat volt a feladata. A megbízhatóság és az adott országban beszélt nyelv ismerete követelmény volt. 77 főnyi állományából 56 lovas volt.

A törzs dragonyos osztályt a főhadiszállás őrizetével és vezérkari tisztek melletti küldöncszolgálattal bízták meg. Egy őrnagy vezetése alatt 375 fős legénység tevékenykedett.

Az 1855. június 21-i legfelsőbb elhatározással az eddigi szervezeteket feloszlatták és feladatukat a birodalom egész területén megszervezett csendőrség vette át. A tábori csendőrség ezután egy külön szervezetet, ún. hadiszárnyat alkotott, vezetőjévé egy csendőr törzstisztet neveztek ki. Személyi és gazdasági ügyekben a csendőrségi főfelügyelőségnek, fegyelmi és szolgálati tekintetben pedig a hadsereg vezérsegédtisztségének voltak alárendelve. A mozgósítás befejezése után a hadi szárnyak fel lettek oszlatva és legénységüket, ill. tiszti állományukat ismét illetékes ezredeikhez rendelték vissza.

Az 1860-as évek a csendőrség leépítésének korszakát jelentették és ennek következtében a kisebb létszám már nem lehetett elég a hadsereg melletti szolgálat teljesítésére. Ezért 1867-től ismét a hadseregből válogatták a szervezet tagjait. A porosz-francia háború tapasztalatait felhasználva 1870-ben új szabályzatokat bocsátottak ki, amelyek - kisebb módosításokkal - 1884-ig voltak érvényben.⁴⁴⁸

A tiszteket a lovasság tényleges állományú – kivételes esetben nyugálományú – tagjaiból válogatták, a legénység pedig a gyalogság, vadász csapatok és a lovasság altisztjeiből került beosztásra. A kiképzés az évente megtartott nagyobb hadgyakorlatok alkalmával történt. A hadsereg főhadiszállásához beosztott törzstiszt valamennyi tábori csendőr osztag felett a katonai, gazdasági, személyi és belszolgálatra vonatkozó ügyekben is parancsadási joggal rendelkezett. A minden előképzettség nélküli, csupán hadgyakorlatokon oktatott altisztek nem feleltek meg a kívánalmaknak és a hadsereg vezetése a legjobban minősített altisztjeit nem is kívánta rendőri célokra felhasználni.⁴⁴⁹

A közös hadügyminiszter 1888. május 20-i átiratában kérte először a honvédelmi ministertől, hogy a m. kir. csendőrséget igénybe vehesse tábori csendőri szolgálatra. Fejérváry Géza elviekben hozzájárult a 15 tiszt és 124 csendőr átadásához és – bár magyar csendőrök külföldön történő felhasználásával kapcsolatban a belügyminiszternek alkotmányossági aggályai voltak – a tárgyalások lefolytatásához Orczy Béla hozzájárulását is sikerült megszereznie. Ezzel egyidejűleg elkészültek az első tervezetek a magyar és a horvát-

szlavón csendőrség teljes állományának háború idején történő felhasználásáról is.⁴⁵⁰

A megállapodás szerint, mozgósítás esetén a rend fenntartására a magyarországi hadtestekhez a magyar királyi, az Ausztria területén állomásozókhöz az osztrák, a zágrábi 13. hadtesthez a horvát-szlavón, a 15. és 16. hadtestekhez bosznia-hercegovinai csendőröket osztanak be.

A szervezeti és szolgálati utasítás az 1870-ben kiadott határozatok alapelveit vette át és teendőiket a következőkben jelölte meg:

1. *vezérkari tisztek melletti segédszolgálat*: a hadsereg számára helyismerttel rendelkező személyek – erdészek, fuvarosok, postások stb. – felfogadása és azok felügyelete; kémek beszerzése illetve adott esetben személyes hírszerző szolgálat; elhárítás;

2. *tábori rendőri szolgálat*: közbiztonság fenntartása a hadsereg működési területén (tisztekkel szemben enyhébb esetekben csak figyelmeztetési és feljelentési joguk – és kötelességük – volt, a letartóztatott személyeket a legrövidebb időn belül egy részletes jelentéssel a katonai bíróságoknak vagy az illető csapatparancsnokságának kellett átadniuk); a polgári lakosság védelme a hadsereg tagjainak erőszakoskodásaival szemben; katonaszökevények és más körözött személyek letartóztatása; közlekedés-rendészet;

3. *karhatalmi szolgálat*: a fő- vagy törzshadiszállás közegeinek támogatása, személyi védelme; utánpótlás kíséréte;

4. *egyéb szolgálatok*: futár- és küldöncszolgálat; hadifoglyok, pénzszállítmányok stb. kíséréte; ütközet idején szökevények elfogása és fosztogatások megakadályozása; egészségügyi intézkedések (halottak és elhullott állatok eltemetése stb.).⁴⁵¹

1889-ben megkezdtek a gyalogos csendőrök kiképzését és a következő évben egy hadgyakorlaton sor került első felhasználásukra is. A kassai és a temesvári hadtestekhez összesen 2 tisztet, 6 altisztet és 22 csendőrt vezényeltek.⁴⁵²

A hadgyakorlatokon történő alkalmazásuk ettől az időponttól rendszeressé vált, a résztvevők létszáma pedig az azokon bevetett csapatok függvényében változott. 1893-ban – a horvát-szlavón csendőrség nélkül – 5 tisztet, 74 gyalogos és 98 lovas csendőrt,⁴⁵³ 1895-ben 2 tisztet, 46 gyalogos és 64 lovas csendőrt rendeltek be.⁴⁵⁴

Az első három év tapasztalatai alapján, 1893-tól került sor lovas csendőrök felhasználására is, mert a hadsereg altisztjei ennek a célnak a kiképzés és a „kellő tekintély” hiánya miatt nem feleltek meg. Lovas tábori csendőrnek olyan legénységet választottak ki, aki a csendőrségbe történő belépése előtt a lovasságnál, tüzérségnél vagy a „vonatcsapatoknál” szolgált és így a lovaglásban gyakorlatot szerezhett.

A hadügyminiszter kérését azért sem lehetett visszautasítani, mert háború esetén késznek mutatkozott a csendőrségtől elvont létszámmal megegyező

közös hadseregbeli gyalogos és huszár altiszteket a belügyminiszter alárendeltségébe helyezni.⁴⁵⁵

A legénység kiválasztásánál különös gondot fordítottak arra, hogy csak kiválóan minősített és németül jól beszélő személyek legyenek beosztva. Kiképzésük és hadgyakorlatokon történő részvételük költségeit a közös hadügyi tárca fedezte. 1894-től bizonyítható az is, hogy a honvédség által – esetleg a hadseregtől függetlenül – megtartott gyakorlatokon is részt vettek, ahol szigorú fellépésükkel tűntek ki.⁴⁵⁶ Egy 1912-ben született jellemzés szerint „... alaposan elbánnak e szájaskodó atyafiakkal – jelen esetben a fuvarosokkal (Cs. Cs.) –, a hadi törvényt nem lehet ugyan ilyenkor rájuk alkalmazni, a csendőröknek nyugalommal párosult nagy határozottsága, szükség esetén: kíméletlen erélye azonban ilyenkor is hamarosan megteremti az elengedhetetlen rendet és fegyelmet.”⁴⁵⁷ Az 1891-1903 között tartott nagyobb hadgyakorlatokon összesen 18 tisztet és 927 fő legénységet vezényeltek ki.

A gyalogos – és 1893-tól a lovas – csendőrök kiképzése a kerületi parancsnokságok székhelyén történt. A tanfolyam parancsnoka – aki egyben a rendőrségi szolgálat, a fegyvertan és a szolgálati szabályzat I. részének oktatója is volt – egy csendőr százados vagy főhadnagy, a szolgálati szabályzat II. részét, hadseregszervezetet, vonatutasítást, tereptant és vezérkari segédszolgálatot egy vezérkari százados vagy beosztott főhadnagy adta elő.

A tanfolyamokon arra törekedtek, hogy az elméleti oktatás a lehető legminimálisabb legyen. A gyakorlati kiképzés elsősorban a terepismeretre, térkép-olvasásra, vázlatok rajzolására, küldönc-, futár- és jelentőszolgálatra terjedt ki.⁴⁵⁸

1892-ben a kiképzési időt – ”a feldolgozandó tananyag nagy terjedelmét és a bevezényelt legénység műveltségi fokát tekintve” – 4 hétre emelték és megkezdődtek a tárgyalások a lovasok alkalmazásáról is.⁴⁵⁹

Az első lovas tanfolyam 47 résztvevője az idő rövidege miatt 1893. szeptemberében csak 10 napig tartó oktatáson vett részt,⁴⁶⁰ ez azonban a következő évben 8 hétre emelkedett.⁴⁶¹ Az iskolákat kb. 200 fővel általában a következő helyszíneken tartották: I. kerület: Nagyszeben; II. kerület: Nagyikinda; III. kerület: Budapest; IV. kerület: Miskolc; V. kerület: Pozsony; VI. kerület: Székesfehérvár. Képzésük annyiban különbözött a gyalogosokétól, hogy részükre a „lóügyi ismereteket” is tanították.

A tábori csendőrség tagjainak képzésével kapcsolatos utolsó változtatásra ismereteink szerint 1896-ban került sor, amikortól páros évben a lovas, páratlan évben a gyalogos legénység képzésére szerveztek oktatást. A tanfolyamok végén a hallgatók vizsgát tettek ismereteikről, ahol a bizottság elnöke mindig dandárparancsnok volt.⁴⁶²

A gyalog tábori csendőröknek teljes felszereléssel és fegyverzettel kellett bevonulniuk, a lovasok azonban csak pisztolyt és kardot viselhetek, a lovakat

pedig a hadsereg biztosította számukra.⁴⁶³ Megkülönböztető jelként vörös vállövet és fekete-sárga karszalagot viseltek.

Szolgálatuk idején a hadseregtől különféle pótlékokban részesültek, pl. a tisztek szállásilleték, tábori lótápileték, tábori felszerelési járulék, szolgáló és loápoló illeték, készütségi és hadi pótdíj, élelem-, kenyér- és dohányilleték, illetve egyes esetekben „különleges illetékek” felvételére voltak jogosultak. A legénységi állományúak készütségi és hadi pótdíjat, élelem-, kenyér- és dohányilletéket, az írószerek és a világítás költségeire általányt, az „aprólékos kézi szerek” kiegészítésére pótlékot kaptak. A tábori csendőrséghez bevonult tisztek és legénység családrait szintén különféle illetékekkel segítették.⁴⁶⁴

A tábori csendőrség szervezete ismereteink szerint az I. világháborúig lényegében nem módosult. A monarchia négy csendőrsége az 1914-es mozgósítás idején 9 törzstiszt, 43 főtiszt, 800 gyalog és 1 300 lovas csendőrt állított ki, amelynek beosztása a következő volt:

1. *1 működő főparancsnokság*: 1 főtiszt, 6 gyalog és 5 lovas tábori csendőr, a részletesztálynak alárendelve.

2. *1 hadtáp-főparancsnokság*: 1 törzstiszt, 2 főtiszt, 7 gyalog és 5 lovas tábori csendőr. Ezeken kívül a hadtáp-főparancsnokság rendelkezésére, a tábori csendőrszemélyzet kiegészítésére és a csendőr tartalékosztagok megerősítésére összesen 4 tiszt, 102 gyalog és 66 lovas tábori csendőr.

3. *1 „attachéhadiszállás” és 1 „sajtóhadiszállás”*: 3-3 gyalogos és 4-4 lovas tábori csendőr a térparancsnokságnak alárendelve;

4. *6 hadsereg-parancsnokság*: egyenként 6 gyalog és 10 lovas csendőr;

5. *7 hadsereg hadtápparancsnokság*: 1-1 törzs- és főtiszt a törzsek állományába segédtsztként beosztva és 1-1 csendőrosztalag 1 főtiszt, 7 gyalogos és 17 lovas tábori csendőrrel. Minden hadsereg hadtápparancsnokság rendelkezésére tartalékként 1-1 pótkeretet bocsátottak, amelynek 1 tiszt, 101 gyalog és 32 lovas tagja volt.

6. *16 hadtestparancsnokság*: egyenként 1 százados, 4 gyalog és 4 lovas tábori csendőr;

7. *48 gyaloghadosztály-parancsnokság*: 3-3 gyalogos és 2-2 lovas tábori csendőr;

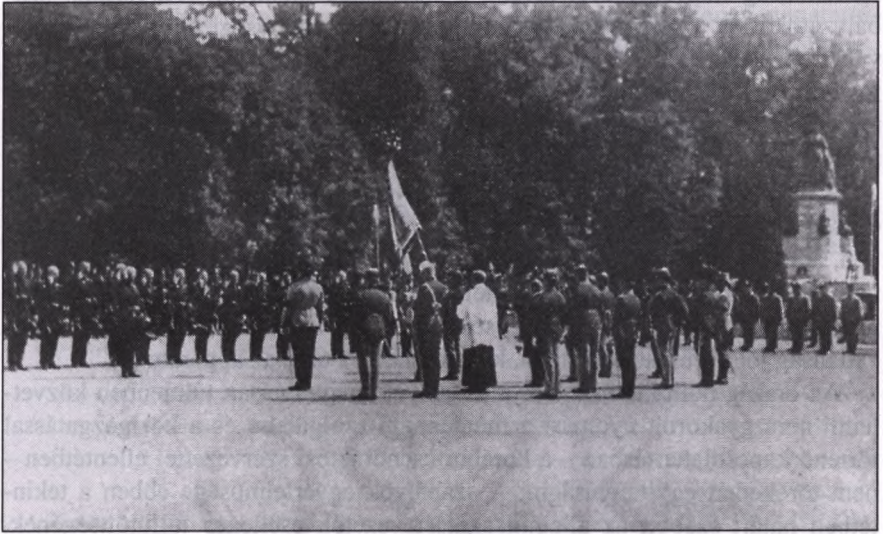
8. *11 lovas hadosztály-parancsnokság*: egyenként 1 gyalog és 3 lovas tábori csendőrrel;

9. *12 hegyidandár-parancsnokság*: 1-1 lovas csendőr, akiket kizárólag küldönccszolgálatra alkalmazhattak;

10. *14 hadtest-vonatparancsnokság*: 6-6 gyalog és 3-3 lovas csendőr küldönccszolgálatra;

11. *59 hadosztály-vonatparancsnokság*: egyenként 1 gyalog és 1 lovas tábori csendőrt osztottak be küldönccszolgálatra a hadosztályparancsnokságok tábori csendőrosztalagból.⁴⁶⁵

Az első világháború alatt viszonylag hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a tábori csendőrség szervezete nem képes feladatait az elvárt színvonalon végrehajtani, aminek az alacsony létszám, az előírások korszerűtlensége és a nyelvi hiányosságok egyaránt okozói voltak.

Egy tábori csendőr osztály eskütétele és fegyverszentelése a bécsúlyhelyi katonai akadémiának parkjában, 1914 augusztusában

XI. BEFEJEZÉS

A magyar királyi csendőrség megalakításakor, a cs. kir. csendőrség utód-szervezeteként kétértelmű örökség hordozójává vált. Az erdélyi csendőrpapancsnokság közvetítésével átvette a sikeresnek bizonyult szervezetet, szabályzatokat és a folyamatosságot biztosította a legénységi állomány kezdeti változatlansága is. A megszervezés nehézségeitől eltekintve a csendőrség a felsőbb politikai hatóságok által meghatározott feladatokat kiválóan teljesítette és ezért a szervezet vezetőinek később sem fűződött érdekük a működési mechanizmus alapvető megváltoztatásához.

Az átalakítások elmaradása azzal a következménnyel is járt, hogy a csendőrség a korábbi évtizedekhez hasonlóan idegen test maradhatott környezetében, ami kétirányú folyamatot indított el. Egyrészt a társadalom jelentős része nem érezte magáénak a szervezetet és munkájához csak abban az esetben nyújtott segítséget, ha személyes sérelem érte. Másrészt azonban ez a változatlanság jól körülhatárolhatóvá, kiszámíthatóvá tette az apparátust.

Az ország politikai vezetése a törvények megvitatásán túlmenően közvetlenül nem gyakorolt nyomást a mindennapi szolgálatra és a közigazgatással történő kapcsolattartásban – a korábbi csendbiztosi szervezettel ellentétben – nem törekedett egyirányúságra. A szabályok egyértelműsége ebben a tekintetben határt szabott az államigazgatási vezetők esetleges túlfűtöttségének, törvénytelen cselekedeteinek. Ennek nem mond ellent az, hogy sok esetben – pl. választások idején – a törvényes lehetőségeket felhasználva adtak ki olyan utasításokat a csendőröknek, amelyeknek kötelező erejű végrehajtása a széles tömegekben rendkívül nagy visszatetszést keltett. A meglehetősen sok hatásköri vita ellenére, válságos időszakban az államigazgatás és a csendőrség együttműködésében komoly zavarok soha nem fedezhetőek fel. A csendőrök működése véleményem szerint az esetek döntő többségében a szabályzatokhoz igazodott, de ellenkező esetben – a polgári bíróságoktól eltérően – számíthattak a katonai bíróságok „megértő” ítéleteire.

Az 1881-1914 közötti években a kiegyensúlyozott működés mellett a másik fő jellemzőnek a katonai hatások növekedése tekinthető. A tábori csendőrségbe történő bevonásuk, a katonai határőrizet elveinek kidolgozása, a háború alkalmával hátszországban történő esetleges felhasználásuk mindinkább a honvédelmi miniszter hatáskörének előtérbe kerülését jelentette.

A csendőrség I. világháborút követő történetének ismerete alapján megállapítható, hogy a különféle társadalmi, nemzetiségi és vallási mozgalmakkal kapcsolatos magatartásukban korszakunkban nem fedezhetőek fel az évtizedekkel későbbi, 1940-es években történt események gyökerei. Ehhez természetesen jelentős mértékben hozzájárult az a társadalmi-politikai környezet,

amelynek eszköztárába a későbbi módszerek még nem épülhettek be. Ennek talán legjellemzőbb példája a zsidósággal kapcsolatos magatartásukban mutatható ki. Az általunk vizsgált csaknem fél évszázadban csupán két olyan levéltári irat fedezhető fel, ami ezt a viszonyt szemléltetheti. Az egyik alkalommal az esetleges antiszemita zavargások megakadályozására, az izraelita hitközség kérelmére felállítanak egy csendőrőrsöt.⁴⁶⁶ Másodszor pedig az előjárók dorgáltak meg két csendőrt „tapintatlan és szabályellenes magatartásuk miatt”, mert egy zsinagógában tartóztattak le két feltételezett bűnelkövetőt.⁴⁶⁷

Ezek az esetek csak megerősíthetik bennünk azt a véleményt, hogy egy szigorúan központosított közbiztonsági szervezet működésében milyen rendkívüli jelentőséggel bírnak az ország politikai vezetése által megalkotott keretek. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a csendőrök csupán egy-egy csavar szerepét töltötték be az államigazgatás gépezetében, ahol egy igen felelősségteljes, de hálátlan feladatot kaptak: a végrehajtást.

MELLÉKLETEK

I. sz. melléklet:

Királyi rendelet 1867. márc. 23-ról a csendőrség megszűntetése tárgyában

Magyar minister-tanácsom határozata alapján, belügyministerem által tett előterjesztésre ezennel helybenhagyom, hogy a csendőrség további működése Magyarországon megszüntetessék, s teendői a közbiztonság főtartására nézve az országos- és helyhatóságokra ruháztassanak, mely tekintetben említett belügyministeremet a további kellő intézkedéseknek, egyetértőleg az illető katonai hatóságokkal és országos ministeriumokkal leendő megtételére utasítom.

Ezen elhatározásomnak katonai tekintetbeni foganatosításával hadügyministeremet egyuttal azon meghagyással bizom meg, hogy a csendőrség fölösztatása által megtakarítandó összegeknek a magyar közigazgatási javadalmazásba leendő beszámítása és átutalványozása végett, magyar belügyi, és országos pénzügyi ministereimmel magát kellő érintkezésbe tegye.

Erdélyre nézve e tekintetben a tett javaslathoz képest az eddigi állapot további intézkedésig fentartatik.

Kelt Budán, 1867. évi marc. 23-án

Ferencz József

B. Wenckheim Béla
belügyminister

II. sz. melléklet:
1552/eln.sz.

Körrendelet

Ő csász. és apost. kir. Felsege, folyó évi márczius hó 27-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával legkegyelmesebben elrendelni méltóztatott, hogy a cs. és kir. 8. és 10. számú országos csendőrségi parancsnokságok folyó évi május 1-jével mindazon ügyekre nézve, melyek ez ideig a cs. és királyi közös hadügyminisztérium által kezeltettek, a m. kir. honvédelmi miniszter alá helytessenek.

1. Ezen országos csendőrségi parancsnokságok folyó évi május hó 1-jétől következőleg fognak nevezetni:

a 8-ik számú csendőrség parancsnoksága: „magyar királyi horvát-szlavon csendőrség parancsnoksága”

a 10-ik számú: „magyar királyi erdélyi csendőrség parancsnoksága”

Az írásbeli ügyvitel e parancsnokságok és a magyar illetőleg horvát-szlavon országos kormány és ezek közegei között – 1876-ik évi május hó 1-jétől kezdve – magyar, illetőleg horvát.

2. A hivatalos érintkezés a nevezett csendőrségi parancsnokságok és alosztályaik között szabályosan a magyar, illetőleg a horvát nyelven eszközöltetik; tekintettel azonban az átmeneti időszakbani nehézségekre, a hol az nem eszközölthetnék, egyelőre az eddigi nyelven is teljesíthető.

3. A ruházatnál következő változások eszközözendők:

a, a kalapra a gránát helyett, a magyar állam czimere jön;

b, a legénységi táborig sapkára oly jelvény, mint a honvéd legénység táborig sapkáján;

c, a köpenyre és kabátra a honvédségi köpenyen használt alakú gombok;

d, a tiszti és legénységi zubbonyra oly zsinórzat és gombok, mint a honvédtiszti és legénységi zubbonyra nézve előírják.

4. A jelenleg a nevezett országos csendőrségi parancsnokságoknál szolgáló tisztek és havidijas egyének, minden jogigényeikkel a magyar kir. kormány által véglegesen átvétetnek.

Azok, kik felülvizsgálat folytán, vagy a nélkül nyugdíjaztatnak, nyugdíjilletékeiket a magyar kir. kormánytól illetőleg a horvát-szlavon országos kormányzattól húzzák.

Addig is, míg a csendőrség egyénei ellátási igényeire nézve a törvényhozás véglegesen nem intézkedend: a nevezett csendőrségi parancsnokságok tisztei és havidijas egyénei esetleges nyugdíjaztatásuk alkalmával, ellátási

igényükre nézve ép úgy fognak tekintetni, mint az ugyanazon rendfokozatú és állású honvéd tisztek és havidijas egyének; továbbá, hogy a nyugdíjazandó csendőrségi tisztek, a csendőrség végleges és törvényszerű szervezéséig a személyes pótlékban is az eddigi mérv szerint fognak részesítettetni; és végre, hogy a rokkanttá vált csendőrségi legénységre, a jelenleg érvényes ellátási szabályok csak azon esetben fognak alkalmaztatni, ha az 1875-ik évi LI. t. cz. határozványai nekik nagyobb előnyt nem nyújthatnak.

5. Azon tisztek és havidijas egyének, kik a nevezett országos csendőrségi parancsnokságoknál tovább szolgálni nem óhajtanak, hanem a közös hadseregbe átlépni kívánnak, megmaradnak egyelőre a csendőrségi parancsnokság állományában, de a közös hadsereg valamelyik csapattestéhez, legfeljebb 6 havi próba-szolgálatra beosztatnak, mely idő alatt ők rendfokozatukhoz mért azon csapattestnek, melyhez beosztva vannak, illetékeiben (a közös hadsereg számára érvényes illeték-szabályzat szerint) a bevonulásukra következő hó 1-től kezdve, a közös hadsereg terhére részesítettnek.

Ha ily tisztek és havidijas egyének a próbaszolgálat alatt a követelményeknek meg nem felelnek, akkor azok ismét a m. kir. kormány rendelkezésére bocsáttatnak, és a felmentésükre következő hó 1-jével illetékeik a magyar királyi kormány által folyósíttatnak, és esetleges nyugdíjaztatásuknál, nyugdíj-illetékük kiszámításánál, melyek egészben a magyar kormányt terhelendik, a próbaszolgálatban töltött idő hozzászámíttatik.

A próbaszolgálatnál a követelményeknek megfelelt tisztek és havidijas egyének, minden jogigényeikkel, a közös hadsereg által véglegesen átvétetnek, netáni nyugdíjazásuk esetében reájuk az 1875-ik évi LI-ik magyar törvényczikk alkalmaztatni fog, és nyugdíjilletékeik kiszámításánál, melyek viszont egészben a közös hadsereg költségvetését terhelendik, a csendőrségnél töltött idő hozzászámíttatik.

A próbaszolgálat végett a közös hadsereghez beosztandó tisztek és havidijas egyének utazási költségei az odamenetnél a m. kir. kormánynak, az esetleges visszajövetelnél pedig a közös hadseregnek költségvetését terhelendik.

6. Ha a m. kir. kormány azon engedménye daczára, mely szerint a nevezett-csendőrségi parancsnokságoknál szolgáló oly tisztek és havidijas egyének átvételére is késznek nyilatkozott, kik nem a magyar állam polgárai, vagy pedig az illető hivatalos nyelvben elegendő jártassággal nem bírnak, mégis a monarchia másik államában levő csendőrséghez való áttétel végett jelentkeznének: erre vonatkozó és szolgálati úton beterjesztendő folyamodványaik a cs. kir. honvédelmi miniszteriumnak át fognak adatni és a további elhatározás a honvédelmi miniszterek kölcsönös egyetértésére bízatik.

7. A törvénykezési és bünyfenítő szabályokat illetőleg minden a m. kir. csendőrségi parancsnokságok kötelékében álló egyén, bünyügyekben a katonai törvényeknek és fegyelmi szabályoknak oly mérvben rendeltetik alá, a mint

ez az 1868-ik évi XLI. törvénycikk által, a tetteges állományban levő magy. kir. honvédre nézve meghatározottat.

A bünyenyítő igazságszolgáltatás, a m. kir. honvéd hadbíróóságok által gyakoroltatik.

A szabadság-fosztási bünyenyések a m. kir. honvédség számára fennálló, a bünyenyések végrehajtására vonatkozó szabályok szerint teljesítetnek.

A m. kir. honvédtisztek számára érvényes becsületügyi eljárást tárgyazó szabványok a m. kir. csendőrség tisztjeire is alkalmaztatnak.

8. A nevezett csendőrségeknél jelenleg szolgáló sorhad- vagy honvédkötelezett minden egyén, véglegesen az illető csendőrségi parancsnoksághoz fog áthelyeztetni; mire nézve a szükséges intézkedések a közös hadügy- és a honvédelmi miniszterek által fognak megtétetni.

9. A csendőrségi legénység kiegészítésének eddigi módozata:

a, sorhadkötelezettségük utolsó évének 2-ik felében tartósan szabadságotkaptak;

b, tartalékosoknak, és

c, állandó póttartalékosoknak önkéntes belépése által, ezután is fennmarad.

Tartósan szabadságotkaptak és tartalékosok, legfeljebb 6 havi tartamú megfelelő próbaszolgálat után, a csendőrséghez végleg át fognak helyeztetni.

d, A m. kir. honvédség állományában levő és legalább 8 heti kiképzésben részesült önként jelentkező egyének a csendőrséghez szintén felvehetők, kik legfeljebb 6 havi megfelelő próbaszolgálat után oda véglegesen át fognak helyeztetni.

Szabadságotkaptak, fegyvergyakorlatok és ellenőrzési szemlék alkalmával, mind a közös hadsereg, mind a m. kir. honvédség részéről az illetők, a csendőrséghez való belépésre felszólítandók.

Oly egyének, kiknek védkötelezettsége felett végleges határozat még nem hozott, a csendőrséghez fel nem avathatók.

10. Ha a védkötelezett a csendőrségből kilép: akkor a még fennálló szolgálati kötelezettségének megfelelőleg, a sorhadhoz vagy a m. kir. honvédséghez visszahelyeztetik.

Ha még sorhadi szolgálat-kötelezettségben álló csendőrök felülvizsgáltnak, akkor az illető csendőr katonai szolgálatra való képességének vagy képzettségének megítélésére a közös hadsereg részéről egy törzstiszt vagy százados, egy törzserős vagy ezredorvos a felülvizsgáló bizottsághoz, az illető katonai állomás-parancsnokság útján, meghívandó.

A felülvizsgáló bizottság lelete és indítványa felett az illetékes m. kir. honvédkerületi parancsnokság határoz. Áthelyezési esetekben a felülvizsgálati lajstromnak másolata az áthelyezési okmányokhoz csatolandó.

Ha a csendőr, minden katonai szolgálatra végkép alkalmatlannak találta-
tik, és „rokkant”-nak osztályoztatik, akkor annak áthelyezése a közös hadse-
reghez, vagy a m. kir. honvédséghez elmarad.

A csendőr-legénység esetleges ellátási igényeit egészben a m. kir. kor-
mány, illetőleg horvát kormányzat viseli.

11. A 8. 9. és 10. pontban a csendőr-legénységre vonatkozó
határozványok csakis a csendőrség végleges és törvényszerű szabályozásáig
maradnak érvényben.

Kelt Budapesten, 1876-ik évi április hó 24-én.

Szende Béla s. k.

III. sz. melléklet:

1881. évi III. tc. a közbiztonsági szolgálat szervezéséről

1.§. A közbiztonsági szolgálat ellátására katonailag szervezett magyar kir. csendőrség állittatik fel.

2.§. Magyarország területe, Budapest főváros kivételével, hat csendőrkerületre osztatik, ugyanannyi csendőr-parancsnoksággal és pedig:

I. kerület.

Parancsnoksági székhely: Kolozsvár, négy szárnyparancsnoksággal; ehhez tartoznak következő megyék: Alsó-Fehér, Besztercze-Naszód, Brassó, Csik, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és Udvarhely megyék, Kolozsvár és Maros-Vásárhely városok.

II. kerület.

Parancsnoksági székhely: Szeged, három szárnyparancsnoksággal; ehhez tartoznak a következő megyék: Bács-Bodrog, Csanád, Csongrád, Krassó-Szörény, Temes és Torontál megyék, Baja, Hódmezővásárhely, Pancsova, Szabadka, Szeged, Temesvár, Ujvidék, Versecz és Zombor városok.

III. kerület.

Parancsnoksági székhely: Budapest, három szárnyparancsnoksággal; ehhez tartoznak: Arad, Békés, Bihar, Hajdu, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun és Szilágy megyék, Arad, Debreczen, Kecskemét és Nagyvárad városok.

IV. kerület.

Parancsnoksági székhely: Kassa, három szárnyparancsnoksággal; ehhez tartoznak: Abauj, Borsod, Heves, Sáros, Szepes, Torna, Bereg, Máramaros, Szabolcs, Szathmár, Zemplén, Ung és Ugocsa megyék, Kassa és Szathmárnémeti városok.

V. kerület.

Parancsnoksági székhely: Pozsony, két szárnyparancsnoksággal; ehhez tartoznak: Pozsony, Komárom, Nyitra, Túróc, Árva, Trencsén, Zólyom, Bars, Gömör, Liptó, Nógrád, Hont és Esztergom megyék, Komárom, Pozsony, Selmece és Bélabánya városok.

VI. kerület.

Parancsnoksági székhely: Székes-Fehérvár, három szárnyparancsnoksággal; ehhez tartoznak: Fehér, Győr, Veszprém, Sopron, Moson, Vas, Zala, Baranya, Tolna és Somogy megyék, Győr, Pécs, Sopron és Székesfehérvár városok.

A belügyminister egyuttal felhatalmaztatik, hogy a mennyiben azt a szolgálat érdeke vagy a csendőri kerületek és a honvéd-kerületek ugyanazonosságra fentartásának szempontja szükségessé tenné, egyes törvényhatóságokat egyik kerületből a másikba áthelyezhessen.

3. §. Az iránt, hogy a közbiztonsági teendők ezen törvény folytán a törvényhatósági joggal felruházott városokban miként legyenek teljesítendőek, tekintettel ugy a bel-, mint a külterületre, valamint ezen szolgálat költségeire is, az 1881. év folyamán a belügyminister törvényjavaslatot fog betérjeszteni.

4.§. Az I. kerületben a csendőrség már szervezve lévén, annak fentartása mellett, az ország többi részén a szervezés nem egyszerre, de a körülményekhez képest eszközözendő, ugy azonban, hogy az a II. kerületben 1882-ik év január hó 1-jére keresztülve legyen. A csendőrség költségei a belügyminister költségvetésébe vétetnek föl.

Az iránt, hogy a hátralevő négy kerületben mily sorrendben s mikor szerveztessék a csendőrség, a törvényhozás a belügyministeri költségvetés megállapítása alkalmával határoz.

5.§. A mely megyékben a csendőrség intézménye tetteg életbe lép, azoknak költségvetéséből a közbiztonsági közegekre eddig felvett költségek ugyanazon naptól kezdve kihagyandók.

6.§. A csendőrség első szervezésénél a jelenlegi közbiztonsági közegek lehetőleg alkalmaztatnak.

A fenmaradó hiány pótlása, valamint a csendőrségnek jövőben kiegészítése, az 1881. évi II-ik törvénycikkben meghatározott módon történik.

7.§. A belügyminister felhatalmaztatik, hogy a mennyiben az eddig élethosszigan kinevezett közegek egy része nem alkalmaztatnék, azoknak végkielégítéséről gondoskodják, s az e czimen felmerülő költségeket a II. kerületet illetőleg az 1881. év folyamában, a többieket illetőleg pedig akkor, mikor azokban a csendőrség életbeléptetését czélozza, terjessze elő.

8.§. A csendőrségi tiszték és összes csendőrök személyi, előléptetési és fegyelmi ügyekben a honvédelmi minister alá helyezettvén, az összes személyes ügyek a honvédelmi ministeriumban kezeltetnek, s a csendőrség által elkövetett fegyelmi és bűnügyekben kizárólag a magyar királyi honvédbíróságok illetékesek; a közigazgatási és rendőri szolgálati viszony tekintetében a csendőrség a belügyminister hatósága alatt áll.

9.§. A csendőrségi tisztek kinevezése iránt Ő cs. és ap. királyi Felségéhez az előterjesztés a honvédelmi minister által a belügyminister beleegyezésével fog tétetni.

A csendőrség szervezeti és szolgálati utasítása a bel- és honvédelmi ministerek által állapittatik meg és adatik ki.

Ugyanezen uton állapittatik meg a csendőrség öltözete és fegyverzete is.

10.§. A csendőrségi tisztek, altisztek és csendőrök nyugdíjképesek, a nyugdíjszabályzat a honvédelmi minister által a törvényhozásnak megállapítás végett előterjesztendő.

11.§. A belügyminister felhatalmaztatik, hogy a csendőrségnek a II. kerületben a megszabott időben (4-ik §) felállithatása céljából az első kiképzésre, a berendezésre és a felszerelésre szükséges költségeket utólagos elszámolás mellett fedezhesse.

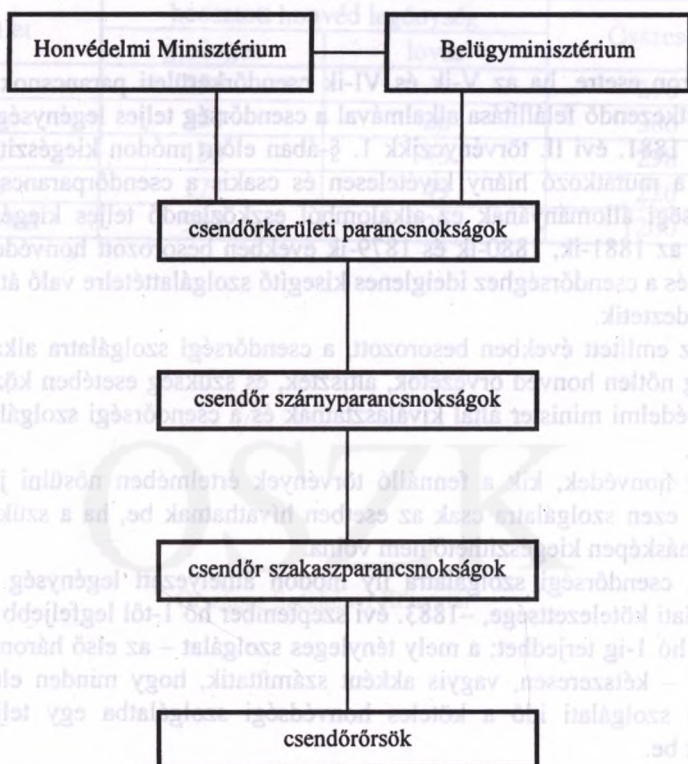
12.§. Ezen törvény végrehajtásával a bel- és honvédelmi ministerek bizatnak meg.

IV. sz. melléklet

A csendőrséghez jelentkezők száma és az elutasítás indokai

		1881. január 1-től szeptember 10-ig
összes jelentkező		1554
Elutasítás oka	testi alkalmatlanság	107
	nős	128
	„erkölcsi fogyatkozás”	245
	alacsony termet	13
	írni-olvasni tudás hiánya	17
	nyelvismeret hiánya	12
	altiszti rendfokozatot kért	22
	hadköteles életkor	28
	visszalépett	138
	ÖSSZESEN	710
maradt		844

A magyar királyi csendőrség szervezete 1884-ben

VI. sz. melléklet

1883. évi XXVII. tc. az V. és VI. csendőrkerületi parancsnokság felállítására céljából, a csendőrség legénységi állományának ideiglenes kiegészítéséről.

1.§. Azon esetre, ha az V-ik és VI-ik csendőrkerületi parancsnokságoknak bekövetkezendő felállítására alkalmával a csendőrség teljes legénységi állománya az 1881. évi II. törvénycikk 1. §-ában előírt módon kiegészíthető nem lenne: a mutatkozó hiány kivételesen és csakis a csendőrpáncsnokságok legénységi állományának ez alkalomból eszközendő teljes kiegészíthetése végett, az 1881-ik, 1880-ik és 1879-ik években besorozott honvédeknek behívása és a csendőrséghez ideiglenes kiegészítő szolgálattételre való áthelyezése által fedeztetik.

2.§. Az említett években besorozott, a csendőrségi szolgálatra alkalmas, lehetőleg nőtlen honvéd őrzetők, altisztek, és szükség esetében közlegények a honvédelmi miniszter által kiválasztatnak és a csendőrségi szolgálatra behívatnak.

Oly honvédek, kik a fennálló törvények értelmében nőszülni jogosultak voltak, ezen szolgálatra csak az esetben hívathatnak be, ha a szükséges létszám másképpen kiegészíthető nem volna.

3.§. A csendőrségi szolgálatra ily módon áthelyezett legénység tényleges szolgálati kötelezettsége, –1883. évi szeptember hó 1-től legfeljebb 1885. évi június hó 1-ig terjedhet; a mely tényleges szolgálat – az első három hó kivételével – kétszeresen, vagyis akként számíttatik, hogy minden eltöltött hat hónapi szolgálati idő a köteles honvédségi szolgálatba egy teljes évnek tudatik be.

Azok, a kik ezen csendőrségi szolgálatban legalább egy évet töltenek, további honvédségi szolgálati kötelezettségük ideje alatt fegyvergyakorlatra nem hívatnak be; a kik pedig a csendőrségi szolgálatban ezen fennebb jelzett időtartamon túl is önként megmaradnak, azokra az 1881. évi II. törvénycikk 3-ik szakaszának rendelkezése alkalmaztatik.

4.§. Az 1881-ik évi II. törvénycikk 4-ik §-ának, és a csendőrség nyugdíjigényeire vonatkozó 1881. évi LXXI. törvénycikknek határozványai, úgyszintén mindazon kedvezmények, melyek a véderőről szóló törvényekben megállapítva vannak, a csendőrséghez ily módon áthelyezettekre is kiterjesztetnek, illetőleg fentartatnak.

5.§ Ezen törvény végrehajtásával a honvédelmi miniszter bizatik meg.

VII. sz. melléklet:

Az 1883. évi XXVII. tc. alapján beosztott honvéd legénység

Kerület	beosztott honvéd legénység		Összesen
	gyalogos	lovas	
I.	296		296
II.	354	26	380
III.	153	145	298
IV.	177	49	226
Összesen	980	220	1200

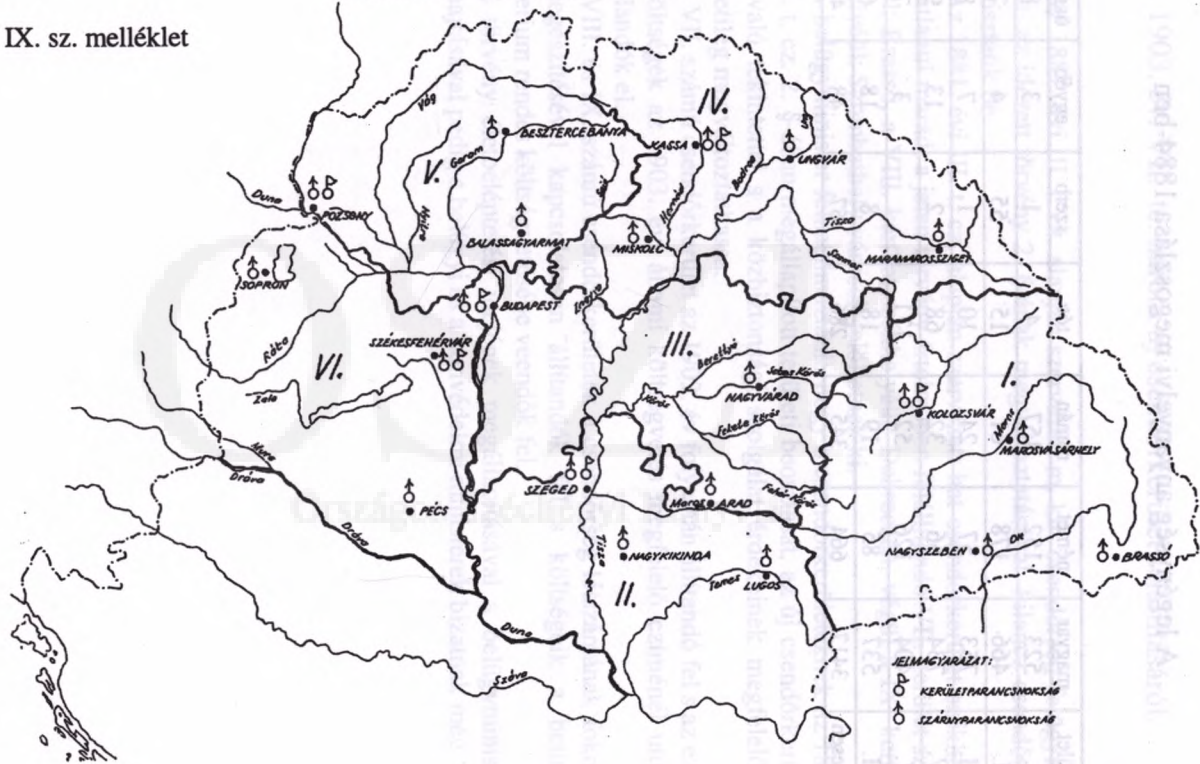
VIII. sz. melléklet

A csendőr-parancsnokságok szervezete és állománya 1884. február 11-én

kerület	felügyeleti terület	állomány				polgári alkalmazott		szervezeti beosztás					felügyeleti terület	
		tiszt	legénység		össz.	írnok	iroda-szolga	szárny	szakasz	őrs			(1 csendőrré)	
			gyalogos	lovas						gyalogos	lovas	össz.	km ²	lakos
I.	Alsó-Fehér, Besztercze-Naszód, Brassó, Csik, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Udvarhely	20	858		878	1	2	4	8	146		146	65,3	2525
II.	Bács-Bodrog, Csanád, Csongrád, Krassó-Szörény, Temes, Torontál	17	700	167	884	1	2	3	8	116	27	143	48,4	2599
III.	Arad, Békés, Bihar, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Szilágy	19	433	416	868	1	2	3	9	67	66	133	54,9	2974
IV.	Abauj-Torna Borsod, Heves, Sáros, Szepes, Bereg, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Zemplén, Ung Ugocsa	21	787	136	944	1	2	4	11	137	21	158	59,8	2475
V.	Pozsony, Komárom, Nyitra, Túróc, Arva, Trencsén, Zólyom, Bars, Gömör, Liptó, Nógrád, Hont Esztergom	16	739		755	1	2	3	7	132		132	55,5	2815
VI.	Fejér, Győr, Veszprém, Sopron, Moson, Vas, Zala, Baranya, Tolna Somogy	17	768		785	1	2	3	8	143		143	52,6	3139
összesen		110	4285	719	5114	6	12	20	51	741	114	855		

CSENDŐRKERÜLETEK 1884-BEN

IX. sz. melléklet

X. sz. melléklet

A legénység anyanyelvi megoszlása 1884-ben

kerület	magyar	német	román	tót	szerb	egyéb	összesen
I.	523	152	157	4	1	3	840
II.	466	178	61	15	55	4	779
III.	753	57	24	10	1	7	852
IV.	734	66	32	68	2	13	915
V.	404	126	52	171		3	756
VI.	537	85	19	18	8	18	685
Összesen	3417	664	345	286	67	48	4827

XI. sz. melléklet

1903. évi VII. tc. három új csendőrkerület felállításáról.

1. §. Az 1881. évi III. t. cz. alapján szervezett m. kir. csendőrség felügyeleti területe, az idézett törvény 2. §-ának megváltoztatásával, kilencz csendőrkerületre osztatik be.

2. §. Az 1881. évi III. t. cz. alapján szervezett hat csendőrkerület székhelye változatlanul marad; a jelen törvény értelmében felállítandó VII. kerület székhelyéül: Brassó, a VIII. kerület székhelyéül: Debreczen, végül a IX. kerület székhelyéül: Szombathely városok jelöltetnek ki.

3. §. A belügyminister felhatalmaztatik, hogy a csendőrkerületeknek az 1881. évi III. t. cz. 2. §-ában megállapított területi beosztását, az új csendőrkerületekre való tekintettel s a közbiztonsági szolgálat érdekeinek megfelelően, rendeletileg megváltoztathassa.

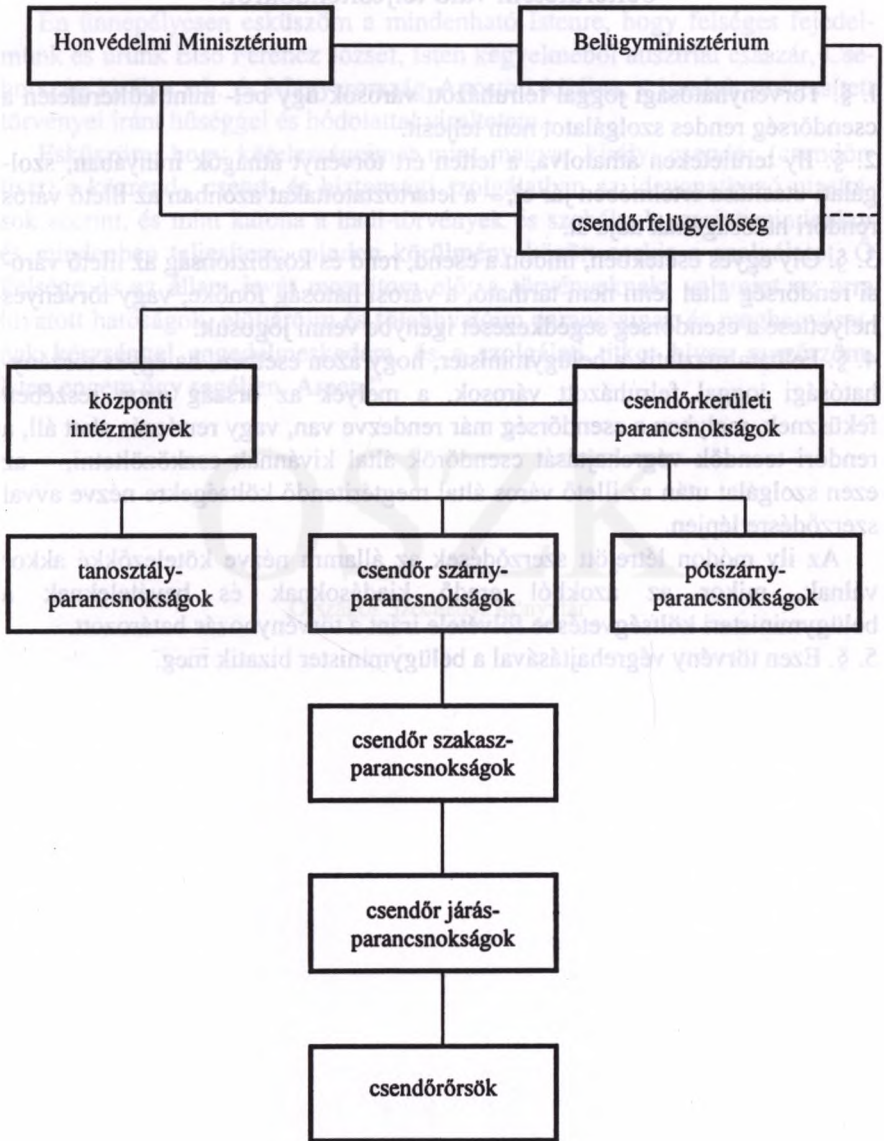
4. §. A VII. számú csendőrkerület az 1903. év folyamán állítandó fel s az ezzel járó költségek az 1903. évi állami költségvetés megfelelő czíménél utólag számolandók el.

A VIII. és IX. számú csendőrkerületek a csendőrség létszámának fokozatos kiegészítésével kapcsolatosan állítandók fel s költségeik a belügyministerium rendes költségvetésébe veendőek fel.

5. §. E törvény életbeléptetési idejének megállapításával a belügyminister, végrehajtásával pedig a belügyi és a honvédelmi ministerek bizatnak meg.

XIII. sz. melléklet

A magyar királyi csendőrség szervezete 1914-ben

1882. évi X. tc. a magyar királyi csendőrség által, a törvényhatósági joggal felruházott városok kül- és belterületein való teljesítendőkről.

1. §. Törvényhatósági joggal felruházott városok úgy bel- mint külterületén a csendőrség rendes szolgálatot nem teljesít.
2. §. Ily területeken áthatolva, a tetten ért törvényt áthágók irányában, szolgálati utasítása értelmében jár el, – a letartóztatottakat azonban az illető város rendőri hatóságának adja át.
3. §. Oly egyes esetekben, midőn a csend, rend és közbiztonság az illető városi rendőrség által fenn nem tartható, a városi hatóság főnöke, vagy törvényes helyettese a csendőrség segédkezését igénybe venni jogosult.
4. §. Felhatalmaztatik a belügyminister, hogy azon esetben, ha egyes törvényhatósági joggal felruházott városok, a melyek az ország azon részében fekszenek, melyben a csendőrség már rendezve van, vagy rendezés alatt áll, a rendőri teendők végrehajtását csendőrök által kívánják eszközölni, – az ezen szolgálat után az illető város által megtérítendő költségekre nézve avval szerződésre lépjen.

Az ily módon létrejött szerződések az államra nézve kötelezőkké akkor válnak, mikor az azokból eredő kiadásoknak és bevételeknek a belügyministeri költségvetésbe fölvétele iránt a törvényhozás határozott.

5. §. Ezen törvény végrehajtásával a belügyminister bizatik meg.

XV. sz. melléklet

„Eskü-minta a magyar királyi csendőr-tisztek és csendőrök számára

Én ünnepélyesen esküszöm a mindenható Istenre, hogy felséges fejedelmünk és urunk Első Ferencz József, Isten kegyelméből ausztriai császár, Csehország királya stb. és Magyarország Apostoli királya, s hazánk szentesített törvényei iránt hűséggel és hódolattal viseltetem.

Esküszöm, hogy kötelességeimet mint magyar királyi csendőr (csendőrtiszt) a közrend-, csend- és biztonsági szolgálatban az idevonatkozó utasítások szerint, és mint katona a hadi-törvények és szabályok szerint mindenkor és mindenben teljesítem; minden körülmény között csakis a szolgálatot, Ő Felsége és az állam javát mozdítom elő; a törvényeknek, valamint az arra hivatott hatóságok, előljáróim és főlebbvalóim parancsainak és meghagyásainak készséggel engedelmeskedem, és a szolgálati titkot híven megőrzöm. Isten engem úgy segíljen. Amen.”

A gyalogos őröknek 1881. augusztus 1-jén kiadott napirend

Nap	nyáron ½ 6, téli ½ 7-kor	Délelőtt: nyáron 8-11 óráig téli 9-11 óráig	12- kor	Délután: nyáron 3-5 óráig téli 2-4 óráig	nyáron 5-6-ig téli 4-½ 5-ig
hétfő		Csendőrségi szolgálati utasítás. Az őrs terület személyi és helyi viszonyai. Két parancs felolvasása és részletes magyarázata		Másolás és tollbamondás utáni írás, rovatolás és írásbeli dolgozatok szerkesztése, az utóbbiaknál mindig a csendőrségi gyakorlati szolgálatból vett példákkal. Számtani gyakorlat. A legjobban sikerült írásbeli dolgozatot felolvas-ták, majd minden csendőr véleményt mondott róla	<p><i>Minden kedden és csütörtökön:</i> Lő- és oldalfegyverrel való kivonulás, a fegyverforgások, töltés, tüzelés gyakorlása, sor- vagy szakaszgyakorlatok.</p> <p><i>Hétfőn és pénteken:</i> Szurony- és kardvívás, az utóbbinál a szabadvívást is gyakorolták.</p> <p><i>Szerdán:</i> Tisztelgés fegyverrel és nélkül, ezek gúlába rakása, gyorscélzás és lövés gyakorlása a löutasítás szerint.</p>
kedd		Szolgálati szabályzat I. és III. rész; Ellenszegülési esetekben követendő magatartás, gyakorlati példákkal.		A véderőtörvény és az ebből következő kötelességek felolvasása és magyarázata. Egészség ápolására vonatkozó utasítás. Szolgálati szabályzat I. rész.	
szerda	felke- lés,	Csendőrségi szolgálati utasítás. Vadász törvény. Útlevel- és házalási törvény. Magyar büntető törvénykönyv.		L. a hétfői napot.	
csütörtök	öltöz- ködés,	Ellenszegülési esetekben követendő magatartás elméletben és gyakorlatban. Erre vonatkozóan két parancs felolvasása és magyarázata. Rabkísérleti szabályok és az ennél előforduló ellenszegülés és fegyverhasználat. Az őrs terület személyi és helyi viszonyai.	étke- zés	Laktanya-szabályzat. A fertőtlenítés irányelvei. Fegyvertan, a tárpuska tisztítása, szétszedése, összerakása, az egyes részek megnevezése, működésének magyarázata.	
péntek	takarít- ás	Csendőrségi szervezeti törvény, a letartóztatás és a házmotó-zás. Határszéli szolgálati utasítás. Erdőtörvény.		L. a hétfői napot.	
szombat		A saját csendőrparancsnokság elhelyezéséről részletes, a többiről általános előadás. Magyarország politikai berendezése. Az előljárók, közigazgatási és törvénykezési tisztviselők neveinek ismertetése. Az erkölcsös életmódot elősegítő előadás, kiemelve a szeszitalok káros hatását.		A legénységi ruházat, fegyverzet és felszerelés, a fehérmű és az „aprólékos kézi szerek” ellenőrzése. A szobák, ágytakarók stb. takarításának folytatása.	
vasárnap és ünnepnap		A szolgálatban nem lévő legénységnek az imaházak és templomok látogatása megengedhető.		3 órákor parancskiadás.	

XVII. sz. melléklet

XVII. sz. melléklet

Az első tömegbetétből beszerzett felszerelés (1881. március 1.)

A csendőrség 1881-ben rendszeresített illetekei (Ft-ban)

db	tárgy megnevezése	ár/db	
		Ft	kr
1	vadászkalap	3	62,75
1	köpeny	14	44
1	kabát	10	39
1	sípszinór		32
2	nadrág	5	24
3	ing	1	39
3	alsónadrág	1	13
1	zubbony	6	9
3	zsebkendő		25
1	nyári csizma	5	60
1	téli csizma	7	80
1	tábori sapka	1	0,25
1	kardbojt		20
2	kesztyű		58
1	tölténytáska	2	9
1	derékszív kard- és szuronyhüvely-táskával	1	8
1	fegyverszív		83
1	köpenyszív		12
1	háti táska	6	90
1	kulacs		83
1	bőr oldaltáska	2	40
1	altiszti tárca		76
2	sál		25
2	sálszegély		3
1	tömegkönyv		7
1	szolgálati utasítás		25

XVIII. sz. melléklet

A csendőrségi kardok mérete és súlya

penge	hossza (mm)	gyalogtisztí	gyalogos	hosszabb	rövidebb
		kard	kard	lovas kard	
a kard	szélessége (mm)	790-840	650	810	750
	súlya (g)	30	30	30	30
a kardhüvely	súlya (g)	800	765	1060	775
	(átlagosan)	510	250	700	500

XIX. sz. melléklet

XX. sz. melléklet

A csendőrség 1881-ben rendszeresített illetékei (Ft-ban)

Rendfokozat	hó- pénz	zsold	pótdíj	tiszti szolga váltóság	laktér vagy lakás	lótáp (adag)	ruha- álta- lány	Össz.
ezredes	3000		600	160,6	525	2		4285
alezredes	2100		600	160,6	525	2		3385
őrnagy	1680		600	160,6	525	2		2965
főhadnagy segéd tiszt	720		180	160,6	210	1		1270
I. oszt. százados számvivő	1200		120	160,6	210			1690
II. oszt. százados számvivő	900		120	160,6	210			1390
főhadnagy számvivő	720		120	160,6	210			1210
hadnagy számvivő	600		120	160,6	210			1090
I. oszt. irodaszolga	300				63			363
II. oszt. irodaszolga	300				63			363
I. oszt. százados	1200		300	160,6	315			1975
II. oszt. százados	900		300	160,6	315			1675
főhadnagy	720		180	160,6	210			1270
hadnagy	600		180	160,6	210			1150
tiszthelyettes		500	96				40	636
őrmester		500					40	540
őrsvezető		400					40	440
csendő		300					40	340

A fegyverhasználati esetek száma

kerület	1888 ⁴⁶⁸	1890	1892	1894	1897	1907	1909	1912	1913
I.	3	6	6	11	15	6	19	6	7
II.	9	11	6	19	7	28	19	16	23
III.	5	2	5	8	24	38	26	18	9
IV.	6	5	8	19	21	16	19	24	9
V.	11	2	7	16	14	20	25	16	14
VI.	19	11	8	13	15	32	53	17	25
VII.						9	24	32	8
VIII.						26	23	9	10
összesen	53	37	40	86	96	175	208	118	105

1390			210	160,8	120		900		II. oszt. szolgálat
1310			210	160,8	120		720		II. oszt. szolgálat
1090			210	160,8	120		600		II. oszt. szolgálat
383			83	65,4	40		300		I. oszt. szolgálat
383			83	65,4	40		300		II. oszt. szolgálat
1272			210	160,8	120		1200		I. oszt. szolgálat
1272			210	160,8	120		900		II. oszt. szolgálat
1270			210	160,8	120		720		II. oszt. szolgálat
1120			210	160,8	120		600		II. oszt. szolgálat
838	40				88	200			II. oszt. szolgálat
342	40					200			II. oszt. szolgálat
444	40					400			II. oszt. szolgálat
340	40					300			II. oszt. szolgálat

XXI. sz. melléklet

JEGYZÉK

A szegedi és debreceni csendőrbíróóságok fegyverhasználattal kapcsolatos tárgyalásai

bíróóság	fegyver		sebesülések mértéke			ittas személyekkel szembeni fh.	a fegyverhasználat jogos a szerv. ut. 11. szakasz				jogtalan fh.	
	szu-rony, kard	puska, pisztoly	könnyű	súlyos	halálos		1.	1. és 3.	3.	4.		
							bekezdése alapján					
Szeged 1895-1896	22	12	20	20	11	7	16	10	4	2	-	
Debrecen 1907-1908	34	9	30	11	4	4	20	33	2	-	6	3

JEGYZETEK

- ¹ Némethy Ferenc: A m. kir. csendőrség szervezete, szolgálata és viszonya a közigazgatási hatóságokhoz. I. Közigazgatási Könyvtár, 1899/VIII. sz.; II-III. Közigazgatási Könyvtár, 1900/III. sz.
- ² Preszly Lóránd: A magyar kir. csendőrség története 1881-1918. Budapest, 1920.
- ³ Preszly Lóránd: A csendőrség úttörői. Budapest, 1926.
- ⁴ Kövendy Károly: Magyar Királyi Csendőrség. A csendőr békében, háborúban és emigrációban. Torontó, 1973.
- ⁵ Rektor Béla: A magyar királyi csendőrség oknyomozó története. Cleveland, 1980.
- ⁶ Hollós Ervin: Rendőrség, csendőrség, VKF 2. Budapest, 1971.
- ⁷ Szakály Sándor: A magyar tábori csendőrség. Budapest, 1990.
- ⁸ Molnár Judit: Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben. h. n., 1995.
- ⁹ A magyar rendvédelem története. Főszerk. Dr. Parádi József, Budapest, 1996.
- ¹⁰ Franz Neubauer: Die Gendarmerie in Österreich 1849-1924. Wien, é. n. 26-27. old.
- ¹¹ Alphons Freiherr von Wrede: Geschichte der k.u.k. Wermacht. V. Wien, 1903. 607. old.
- ¹² Allgemeines reichs-Gesetz- und Regierungsblatt 1850. január 25.
- ¹³ Franz Hesztera: Die Kommandostrukturen der Gendarmerie von 1850. bis 1993. Wien, 1994. 13. old.
- ¹⁴ Preszly: A magyar kir. csendőrség története 19-20. old.
- ¹⁵ Zachar József: A neoabszolutizmus magyarországi rendvédelme 1849-1866. (kézirat) 8-9. old.
- ¹⁶ Magyarországi Törvények és Rendeletek Tára (MTRT) 1867. Pest, 1868. 51. old.
- ¹⁷ Magyar Országos Levéltár (OL), Belügyminisztérium (BM), Általános iratok (K150) 12. cs. 1867. II. 3. 5021. asz.
- ¹⁸ OL BM Elnöki iratok (K 148) 13. cs. 1868. IV/F. 2385/el.n.sz.
- ¹⁹ OL BM K 150 84. cs. 1870. III. 11. 6690. asz.
- ²⁰ OL BM K 150 124. cs. 1871. III. 11. 409. asz. és uo. 246. cs. 1873. III. 11. 13001. asz.
- ²¹ OL Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanács (K 27) 1869. április 15.
- ²² OL K 27 1869. április 15. és OL BM K 150 124. cs. 1871. III. 11. 187. asz.
- ²³ Képviselőházi Napló /KN/ 1869-1872. V. 345. old.
- ²⁴ OL BM K 148 30. cs. 1873. III/M I. 108.
- ²⁵ OL BM K 150 335. cs. 1874. III. 11. 39664. asz.
- ²⁶ OL K 27 1872. május 21.
- ²⁷ KN 1872-1875. IV. 157. old.
- ²⁸ OL BM K 148 30. cs. 1873. III/M. I. 1204/el.n. sz.
- ²⁹ KN 1872-1875. IV. 175. old.
- ³⁰ OL K 27 1875. március 9.
- ³¹ KN 1872-1875. XIV-XV. 207. old.
- ³² OL K 27 1875. március 24.
- ³³ Hadtörténelmi Levéltár (HL) A magyar királyi honvédelmi miniszter legfelsőbb előterjesztései (I. 41.) 1875. 2776/HM eln. sz.
- ³⁴ OL K 27 1875. augusztus 16.
- ³⁵ Rendeleti Közlöny a m. kir. honvédség számára (RK) 1876/12. sz.

- ³⁶ RK 1876/17. sz.
- ³⁷ RK 1876/19. sz.
- ³⁸ HL M. kir. Honvéd Főparancsnokság (I. 75.) 1876. 926/el. sz.
- ³⁹ HL I.41. 1875. 4343/HM. eln. sz.
- ⁴⁰ OL K 27 1876. október 18.
- ⁴¹ Erdély története. Budapest, 1988. III. 1624. old.
- ⁴² OL K 27 1876. október 20.
- ⁴³ HL I.41 1876. 2577/HM. eln. sz.
- ⁴⁴ Csendőrségi Lapok, 1933. február 14.
- ⁴⁵ HL I.75 1877. 865/f.p.sz.
- ⁴⁶ OL BM K 150 869. cs. 1878. III. 11. 28116. asz.
- ⁴⁷ HL I.75. 1879. 1685/el. sz.
- ⁴⁸ HL I.75. 1877. 50/el. sz. és OL BM K 150 814. cs. 1880. III. 11. 32235. asz.
- ⁴⁹ OL BM K 150 124. cs. 1871. III. 11. 8746. sz.
- ⁵⁰ OL BM Reservált iratok (K 149) 4.d. 1880. 8. 521/res. sz.
- ⁵¹ lásd erről: Osváth Pál: Közbiztonságunk múltja és pandúr korom emlékei. Budapest, 1905. és Tisza Miksa: Magyarország rendőrségének története. Igló, 1913.
- ⁵² OL K 27 1880. augusztus 21.
- ⁵³ HL I. 41. 7.d. 1880-1881. 46 486/V. HM eln. sz. és OL K 27 1880. október 26.
- ⁵⁴ Magyar Törvénytár 1881. évi törvények. Budapest, 1896. 4. old.
- ⁵⁵ Az 1878-1881. országgyűlési képviselőházának irományai. XX. 184. old.
- ⁵⁶ A közigazgatási bizottság jelentését lásd uo. XXI. 134-135. old.
- ⁵⁷ uo. XX. 186-190. old.
- Az évenkénti költségnövekedést 1 924 000 Ft-ban határozták meg, és ebből levonták a csendbiztosok és pandúrok költségeit, valamint a határőrizeti segédletre eddig alkalmazott katonaság után fizetett összeget.
- ⁵⁸ KN 1878-1881. XVI. 151. old.
- ⁵⁹ uo. 152. old.
- ⁶⁰ uo. 162. old.
- ⁶¹ Schatz Lajos 1849. december 7-től szolgált a különféle csendőrezredekben és egy időben a csendőrségi felügyelő „személyi segédje” is volt. Összesen több mint 52 év – ebből 36 év csendőri – szolgálat után 1886-ban vonult nyugdíjba. OL BM K 150 1939. cs. 1890. VII. 1. 37071. asz.
- ⁶² OL BM K 150 893. cs. 1881. III. 11/a. 8131. asz.
- ⁶³ uo. és OL BM K 150 985. cs. 1882. III. 11/b. 13061. asz.
- ⁶⁴ OL BM K 150 893. cs. 1881. III. 11/a. 10312. asz.
- ⁶⁵ OL BM K 150 893. cs. 1881. III. 11/a. 8131. asz.
- ⁶⁶ Magyar Törvénytár 1881. évi törvények 7. old.
- ⁶⁷ OL BM K 150 893. cs. 1881. III. 11/a. 10420. asz.
- ⁶⁸ Magyarországi Rendeleték Tára (MRT) 1881. 1175. old.
- ⁶⁹ OL BM K 150 893. cs. 1881. III. 11/a. 14792. asz.
- ⁷⁰ OL BM K 150 1881. III. 11/a. 45019. asz.
- ⁷¹ uo. 16934. asz.
- ⁷² OL BM K 150 1235. cs. 1884. VII.3. 3965. asz.
- ⁷³ HL I. 41. 7.d. 1880-1881. 3923/HM eln. sz.
- ⁷⁴ Zsebkönyv a m. kir. csendőrség számára 1888.
- ⁷⁵ OL BM K 150 984. cs. 1882. III. 11/a. 398. asz.

- ⁷⁶ OL BM K 150 985. cs. 1882. III. 11/b. 6460. asz.
- ⁷⁷ uo. 16 640. asz.
- ⁷⁸ HL I. 41. 7.d. 1880-1881. 5272/HM eln. sz.
- ⁷⁹ OL BM K 150 985. cs. 1882. III. 11/b. 19 080. asz. és uo. 11/c 21754. asz.
- ⁸⁰ OL BM K 148 78. cs. 1882. IX. 4214/el. sz.
- ⁸¹ OL BM K 148 86. cs. 1883. IX. C. 620/el. sz.
- ⁸² uo. 2753/el. sz.
- ⁸³ Magyar Törvénytár 1882-1883. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 19. old.
- ⁸⁴ HL I. 41. 9.d. 1883. 338/HM eln. sz.
- ⁸⁵ OL BM K 150 984. cs. 1882. III. 11. 67200. asz.
- ⁸⁶ OL BM K 150 1125. cs. 1883. VII. 2. 42463. asz. és uo. VII.4. 36 694/XI. sz.
- ⁸⁷ OL BM K 150 1126. cs. 1883. VII.5. 18365. asz.
- ⁸⁸ uo. 22236. asz.
- ⁸⁹ Képviselőházi Irományok 1881-1884. XV. 12-16. old. a véderőbizottság jelentése uo. 39-43. old.
- ⁹⁰ Magyar Törvénytár 1882-1883. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 263. old.
- ⁹¹ OL BM K 150 1237. cs. 1884. VII.5. 3280. asz.
- ⁹² OL BM K 150 1235. cs. 1884. VII.3. 4454. asz.
- ⁹³ OL BM K 150 1126. cs. 1883. VII.5. 66 122. sz. és VII.6. 335/sgdt. sz.
- ⁹⁴ OL BM K 148 92. cs. 1884. IX. C. 141/el. sz.
- ⁹⁵ OL BM K 148 86. cs. 1883. IX. C. 4899/el. sz.
- ⁹⁶ OL BM K 149 8.d. 1884. 8.t. 543/res. sz.
- ⁹⁷ Az összehasonlító adatokat lásd: Magyarország története 1848-1890. Budapest, 1979. II. 1149. old.
- ⁹⁸ Erdély története. III. 1575. old.
- ⁹⁹ Az általános környezet és életmód vizsgálatához alapvetően „A magyarság néprajza” (Budapest, 1933-1937) köteteit és „Balassa Iván – Ortutay Gyula: Magyar Néprajz” (Budapest, 1979) c. művét használtam.
- ¹⁰⁰ Természetesen szélsőséges esetekben a 80-100 Ft-hoz képest azért voltak nagyságrendi különbségek. A szegedi csendőrkerületi parancsnokság 1882. január 1-jétől 6 évre, évi 4800 Ft-ért bérelt egy kétszintes, 30 szobával, mellékhelyiségekkel és 5 ló elhelyezésére alkalmas istállóval rendelkező házat. Ha azonban azt is figyelembe vesszük, hogy egy ekkora ház felépítése – a telek megvásárlásával együtt – kb. 190 000 Ft-ba került volna, akkor ez az összeg talán nem is tűnik olyan magasnak. OL BM K 150 1125. 1883. VII.2. 10949. sz.
- ¹⁰¹ Laktanya-szabályok a magyar királyi csendőrség számára (CS-4) Budapest, 1889. 20. old.
- ¹⁰² Általános Szolgálati Határozványok a m. kir. csendőrség számára. Budapest, 1896. 103. old.
- ¹⁰³ Féja Géza: Bölcsődal. Budapest, 1958. 187. old.
- ¹⁰⁴ Rendőri Lapok 1895. május 12.
- ¹⁰⁵ A távolság kiszámítása természetesen csak relatív lassúságot jelentett. A csendőröknek 1 km-es távolságra 16 perc jutott, a katonai menetidő ezzel szemben 12 perc volt. (Gergely Endre: A portyázási idő kérdése. Csendőrségi Lapok, 1934. június 15.)
- ¹⁰⁶ Az altiszti kaszinó működésébe való bekapcsolódásra az általunk ismert első példa az 1884-ben Eperjesen történt eset, amikor a cs. és kir. 67. gyalogezred parancsnoka, az általuk akkor megalapított kaszinóba való belépésre szólította fel a helyi őrs legénységét,

amire az engedélyt meg is kapták. (Rendőri Lapok, 1900. február 11.) Az első őrskönyvtár megalapítására Székesfehérváron, 1897-ben került sor, amit a VI. sz. csendőrkerület parancsnokának köszönhetően több is követett. A tisztek könyvadományából megalakult könyvtár 1904 végére elérte a 600 db-os példányszámot, amivel az országban a legnagyobbak tekinthető. (Csendőrségi Lapok, 1905. január 29.)

¹⁰⁷ Azt azonban feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a paraszti élet lehetőségeit tekintve a választék nem is lehetett sokkal nagyobb.

¹⁰⁸ OL BM K 148 116. cs. 1886. IX.C. 1713/eln. sz.

¹⁰⁹ HL Honvédelmi Minisztérium (HM) 78.d. 1902. XVI.o. eln. 191. asz.

¹¹⁰ OL BM K 150 1234. cs. 1884. VII.1. 52317. asz.

¹¹¹ uo.

¹¹² uo.

¹¹³ OL BM K 148 99. cs. 1885. IX.C. 1016/eln. sz.; OL BM K 150 1461. cs. 1886. VII.1. 16952. asz.; OL K 27 1885. május 12.

¹¹⁴ OL K 27 1885. március 21.; HL I.41. 11.d. 1885. 1331/eln. sz.; OL BM K 150 1344. cs. 1885. VII.1. 32046 asz.

¹¹⁵ Magyar Törvénytár 1836-1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 480. old.

¹¹⁶ OL BM K 150 1461. cs. 1886. VII.1. 67969. asz.; uo. 70094. asz.; HL I.41. 1887. 13.d. 4695/eln. sz.

¹¹⁷ Preszly: A magyar királyi csendőrség története 51. old.

¹¹⁸ 1888. tavaszán például a IV. kerületben az árvizek miatt 215 csendőrt rendeltek ki. OL BM K 150 1798. cs. 1889. VII.1. 4962. asz.

¹¹⁹ MRT 1881. 1173. old.

¹²⁰ lásd például OL BM K 150 1799. cs. 1889. VII.2. 1158. asz.

¹²¹ Magyarország története 1890-1918. Budapest, 1978. I. 126. old.

¹²² OL BM K 150 2073. cs. 1891. VII.2. 53691. asz.

¹²³ uo.

¹²⁴ uo.

¹²⁵ Braun Róbert: A falu lélektana. A Huszadik Század könyvtára. 47. Budapest 1913. 41. old.

¹²⁶ A csendőrség és a nemzetiségi mozgalmak „kapcsolatának” dokumentumait Kemény G. Gábor gyűjtötte össze:

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.

II. Budapest, 1956.: 247-248, 261-263, 301-302, 488-490, 510-525, 693, 808-813. old.;

III. Budapest, 1964.: 472-473. old.; IV. Budapest, 1966.: 210-233. old.

¹²⁷ OL BM K 148 92. cs. 1884. IX.C. 3957/eln. sz.

¹²⁸ Pomogyi László: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Budapest, 1995. 28-31. old.

¹²⁹ idézi Pomogyi 38. old.

¹³⁰ uo. 122. old.

¹³¹ OL BM K 148 184. cs. 1896. IX.C. 1308/eln. sz.

A kerületi parancsnokságok javaslatait lásd: OL BM K 150 2344. cs. 1893. VII.1. 1823. asz.

¹³² OL K 27 1893. október 21.

¹³³ OL BM K 150 2345. cs. 1893. VII.1. 56334.

¹³⁴ OL K 27 1896. május 9.

- ¹³⁵ OL BM K 150 2071. cs. 1891. VII.1. 2534. asz.
¹³⁶ uo.
- ¹³⁷ OL BM K 150 2752. cs. 1896. VII.1. 100780. asz.
- ¹³⁸ Az 1868-as véderőtörvény lehetőséget biztosított a középiskolai vagy ezzel egyenrangú végzettségű újoncok számára, hogy a kötelező három év helyett csak egy évet szolgáljanak. Ezzel az intézkedéssel a polgárság műveltebb részének próbálták vonzóbbá tenni a katonai pályát. Az „egyéves önkéntes” szintén sorozott katona volt, de számos kiváltsággal rendelkezett és csak őket vették fel a tartalékos tiszti iskolára. Ennek elvégzése után lehetőséget kaptak a tartalékos hadnagyi előléptetésre.
- Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848-1918. Budapest, 1993. 116. old.
- ¹³⁹ OL BM K 148 157. cs. 1893. IX.C. 2874/eln. sz.
- ¹⁴⁰ Csendőrségi Lapok, 1908. január 5.
- ¹⁴¹ uo.
- ¹⁴² OL BM K 150 2070. cs. 1891. VII.1. 363. asz.
- ¹⁴³ uo.; a csendőrök visszaéléseivel kapcsolatban lásd még: OL BM K 150 1461. cs. 1886. VII.2. 7036. asz. és „Nemzet” 1886. február 2.; OL BM K 150 1799. cs. VII.2 81875. sz. és „Budapesti Újság” 1889. november 10., „Pesti Hírlap” 1889. november 5.
- ¹⁴⁴ OL BM K 149 21.d. 1895. 8.t.
- ¹⁴⁵ OL K 27 1895. július 26. és OL BM K 149 25.d. 1897. 8.t.
- ¹⁴⁶ OL BM K 149 29.d. 1899. 8.t.
- ¹⁴⁷ OL BM K 149 27.d. 1898. 8.t.
- ¹⁴⁸ OL BM K 148 204. cs. 1898. IX.C. 1732/eln. sz.
- ¹⁴⁹ OL K 27 1898. február 9. és OL BM K 148 204. cs. 1898. IX.C. 1483/eln. sz.
- ¹⁵⁰ OL K 27 1899. április 19.
- ¹⁵¹ RK 1900/35. sz.
- ¹⁵² OL K 27 1899. június 21. és 1900. június 11.
- ¹⁵³ RK 1902/43. sz.
- ¹⁵⁴ HL HM 78.d. 1902. XVI.o.eln. 191. asz.
- ¹⁵⁵ A hatályos magyar törvények gyűjteménye. 1896-1907. évi törvénycikkek. Budapest, 1912. 868-869. old.
- ¹⁵⁶ OL K 27 1903. május 6.; Rendőri Lapok 1902. május 11.
- ¹⁵⁷ OL K 27 1904. május 31.
- ¹⁵⁸ Rendőri Lapok 1903. április 12.
- ¹⁵⁹ a járásörmesterei intézmény szabályozásáról és működéséről lásd: „Utasítás a magyar királyi csendőr járásörmesterek számára.” Budapest, 1903.; RK 1903/16. sz.; Rendőri Lapok 1902. január 26.; 1903. március 15.; április 12.; április 19.; április 26.; május 3.; augusztus 16.; augusztus 23.; 1904. április 3.; április 10.; április 17.; április 24.; május 1.
- ¹⁶⁰ OL K 27 1904. július 28.
- ¹⁶¹ Preszly: A magyar kir. csendőrség története 78-79. old.
- ¹⁶² uo. 80. old.
- ¹⁶³ uo. 112-113. old.
- ¹⁶⁴ OL BM K 149 45. és 46. cs. 1912. 8.t. és uo. 60. cs. 1914. 8.t.
- ¹⁶⁵ OL BM K 149 50. cs. 1913. 8.t.
- ¹⁶⁶ OL BM K 149 19.d. 1894. 8.t. és K 148 278. cs. 1904. 25.t. 1263/res. sz.
- ¹⁶⁷ OL BM K 149 10.d. 1888. 8.t. 125/res. sz.
- ¹⁶⁸ OL K 27 1889. április 4.

- ¹⁶⁹ OL BM K 149 21.d. 1895. 8.t. 628/res. sz.
- ¹⁷⁰ Magyar Alkotmánytörténet. Budapest, 1995. 295. old.
- ¹⁷¹ uo. 305-307. old.
- ¹⁷² A közigazgatás kiegyezést követő megreformálásához lásd Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Budapest, 1995. 125-191. old. és Magyarország története 1848-1890, II.k. 837. old.
- ¹⁷³ OL K 27 1867. március 17.
- ¹⁷⁴ MTRT 51. old.
- ¹⁷⁵ Magyar Törvénytár 1869-1871. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 212. old.
- ¹⁷⁶ uo. 282. old.
- ¹⁷⁷ Magyar Törvénytár 1872-1874. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 6. old.
- A törvény rendőri vonatkozásairól lásd: A fővárosi rendőrség története (1914-ig). Budapest, é. n. 201-206. old.
- ¹⁷⁸ Magyar törvénytár 1875-1876. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 330. old. 42. és Sarlós Béla: Közigazgatás és hatalmopolitika a dualizmus rendszerében. Budapest, 1976. 147. old.
- ¹⁷⁹ Magyar Törvénytár 1881. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 108. old.
- ¹⁸⁰ Allgemeines Reichs- Gesetz- und Regierungsblatt. 1850. XII. 215-216. old.
- ¹⁸¹ Berkó István: Az osztrák zsandárok első működése Magyarországon. (Csendőrségi Lapok, 1929. február 1.): uő.: A polgári hatóságok panaszaival a zsandárok ellen a múlt század közepén. (Csendőrségi Lapok, 1929. augusztus 20.): uő.: Zsandárok panaszaival a polgári hatóságok ellen a múlt század közepén. (Csendőrségi Lapok, 1929. október. 1.)
- ¹⁸² A „községek” megjelenését ebben az esetben szűkebb értelemben használtuk, tehát az 1871. évi XVIII. tc. alapján idetartozó rendezett tanácsú városok külön kerülnek elemzésre.
- ¹⁸³ KN 1878-1881 XVI. 162. old.
- ¹⁸⁴ lásd erről Szilágyi Dezső felszólítását uo. 169. old.
- ¹⁸⁵ Dr. Szikinger István: A magyar rendvédelem jogi alapjai. A közigazgatás és a társ fegyveres szervek kapcsolata a hazai rendvédelemhez. (kézirat) Budapest, 1991. 35. old.
- ¹⁸⁶ OL BM K 148 86. cs. 1883. IX.C. 4889/eln. sz.
- ¹⁸⁷ MRT 1881. 1168. old.
- ¹⁸⁸ uo. és köv. old., valamint 1252. old.
- ¹⁸⁹ Némethy II-III. 109. old.
- ¹⁹⁰ Belügyi Közlöny, 1899. 25. sz.
- ¹⁹¹ Némethy II-III. 131-134. old.; Csendőrségi Lapok 1914. március 29. és április 5.; 1928. június 20.
- ¹⁹² MRT 1883. 1291. old.
- ¹⁹³ OL BM K 150 1462. cs. 1886. VII. 3. 27932. asz.
- ¹⁹⁴ OL BM K 150 1124. cs. 1883. VII. 1. 19817. asz.
- ¹⁹⁵ OL BM K 150 1462. cs. 1886. VII. 4. 18398. asz.
- ¹⁹⁶ OL BM K 150 1799. cs. 1899. VII.2. 1158. asz.
- ¹⁹⁷ OL BM K 148 157. cs. 1893. IX.C. 2874/eln. sz.
- ¹⁹⁸ Utasítás a cs. kir. közös hadseregbeli vagy m. kir. honvéd karhatalmaknak igénylése, kirendelése és alkalmazására nézve. (Tervezet) Budapest, 1906. 5. old.
- ¹⁹⁹ Gerő 166. old.
- ²⁰⁰ Jászi Oszkár: A Habsburg-Monarchia felbomlása. Budapest, 1983. 429. old.
- ²⁰¹ OL BM K 150 2471. cs. 1894. VII.4. 26494. asz.

- 202 OL K 27 1914. május 28.
- 203 Magyar Törvénytár 1881. évi törvénycikkek 6. old.
- 204 Magyar Törvénytár 1882-1883. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 19. old.
- 205 Rendőri Lapok, 1894. december 16.
- 206 Az 1881-1884. évi országgyűlés képviselőházának irományai V. k. 273. old.
- 207 OL BM K 148 86. cs. 1883. IX.C. 4889/eln. sz.
- 208 OL BM K 150 1235. cs. 1884. VII.3. 21794. asz.
- 209 OL BM K 150 2467. cs. 1894. VII.1. 18511. asz.
- 210 OL BM K 150 1463. cs. 1886. VII.5. 1918. asz.; Rozsnyóval kapcsolatban lásd uo. 29281.
- 211 OL BM K 150 2467. cs. 1894. VII.1. 18511. asz.
- 212 OL BM K 150 1567. cs. 1887. VII.1. 18144. asz.
- 213 uo.
- 214 OL BM K 150 2467. cs. 1894. VII.1. 19095. asz.
- 215 OL BM K 150 2468. cs. 1894. VII.1. 93352. asz.
- 216 a vitáról lásd: Rendőri Lapok 1896. március 1.; március 8., március 22.; április 5.; április 12.; április 19.
- 217 OL BM K 149 42.d. 1904. 8.t.
- 218 OL K 27 1914. augusztus 31.
- 219 Rendőri Lapok, 1905. január 29.
- 220 Rendőri Lapok 1905. február 26. és OL K 149 39. cs. 1909. 8.t.
- 221 Csendőrségi Lapok 1905. január 1.
- 222 Belügyi Közlöny, 1899/25. sz. 54-55. old.
- 223 idézi: Gerő András: Magyar polgárosodás. Budapest, 1993. 270-271. old.
- 224 OL BM K 149 45. cs. 1912. 8.t.
- 225 uo.
- 226 OL BM K 149 52. cs. 1913. 8.t.
- 227 Magyar Törvénytár 1912. évi törvénycikkek. Budapest, 1913. 696. old.
- 228 Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt 209. old.
- 229 Tihanyi Ferenc: A cs. kir. csendőrség Magyarországon. Csendőrségi Lapok, 1926. március 1.; Néhány személyi és szolgálati eljárási szabály a régi időkben. Csendőrségi Lapok, 1941. február 15.
- 230 Az első csendőrségi szemreészrevétel. Csendőrségi Lapok 1933. február 14.
- 231 OL BM K 150 1881.III. 11/a. 8131. sz.
- 232 OL BM K 148 86. cs. 1883. IX.C. 4899/eln. sz.
- 233 MRT 1881. 1203. old.
- 234 A kiképzés rendkívül színvonalas összefoglalását adja: Némethy I. 29-33. old.; Az oktatás részletezésénél figyelemre méltó a „megszállási parancs”, amely a mindennapi életben az új őrsparancsnokok jobb eligazodásához nyújtott segítséget. OL BM K 150 984. cs. 1882. III. 11/a. 398. sz.
- 235 Összehasonlító adatként: a Magyar Királyság területén az írni, olvasni tudók aránya 1860-ban 33 %, 1890-ben 62 %. Mészáros István: A dualizmus korának iskolarendszere és pedagógiája. Neveléstörténeti jegyzet, ELTE BTK 1990.
- 236 Csendőrségi Közlöny 1894. január 4. A lap szinte minden számában szerepel néhány feladat, segítségül a legénység oktatásához.
- 237 ÁSZH 25. old.

- ²³⁸ Különleges határozványok a magyar kir. lovas csendőrök részére (CS-6). Budapest, 1887. 22-25. old.
- ²³⁹ Rendőri Lapok (Magyar Csendőr) 1897. október 16. és október 23.; 1898. április 16.
- ²⁴⁰ OL BM K 149 27.d. 1898. 8.t.
- ²⁴¹ Utasítás a magyar királyi csendőr járásormesterének számára. Budapest, 1903. 15-16. old.
- ²⁴² RK 1904/45. sz.
- ²⁴³ Rendőri Lapok 1904. november 13.
- ²⁴⁴ Rendőri Lapok 1905. június 11. és július 16.
- ²⁴⁵ Csendőrségi Lapok 1906. február 11.; február 18.; április 1.; augusztus 12.
- ²⁴⁶ Csendőrségi Lapok 1908. november 22.; 1909. július 25.; 1910. február 20. és május 29.; 1911. február 12.
- ²⁴⁷ A magyar királyi csendőrség zsebkönyve 1911. Budapest, 1911. 177. old.
- ²⁴⁸ Csendőrségi Lapok 1911. október 15.
- ²⁴⁹ Csendőrségi Lapok 1913. szeptember 21.
- ²⁵⁰ OL K 27 1913. december 20. és 1914. június 26.
- ²⁵¹ OL BM K 149 60. cs. 1914. 8.t.
- ²⁵² RK 1914/40. sz.
- ²⁵³ HL I.41. 1877. 1834/HM eln. sz.
- ²⁵⁴ OL BM K 150 893. cs. 1881. III. 11/a 38789. asz.
- ²⁵⁵ OL BM K 150 985. cs. 1882. III. 11/b 16639. asz.
- ²⁵⁶ OL BM K 150 1126. cs. 1883. VII.5. 1264/segédt. sz.
- ²⁵⁷ OL BM K 150 1125. cs. 1883. VII.2. 30945. sz.
- ²⁵⁸ Rendőri Lapok (Magyar Csendőr) 1899. március 5. lásd még: 1895. június 2. és július 28.; 1896. október 18.; 1898. március 19.
- ²⁵⁹ Némethy II-III. 32. old. és Rendőri Lapok 1904. november 13.
- ²⁶⁰ Csendőrségi Lapok 1911. január 1.
- ²⁶¹ Csendőrségi Lapok 1911. december 24.
- ²⁶² RK 1912/2. sz.
- ²⁶³ OL BM K 150 1568. cs. 1887. VII.1. 52835. sz.
- ²⁶⁴ Az 1877/78. tanév 2 csendőr hallgatója, akiket 1878. november 1-jétől számítandó ranggal az erdélyi csendőrségnél hadapróddá neveztek ki: Tamási Lajos és Boér Domokos. A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia Története. Budapest, 1930. 373. old.
- ²⁶⁵ Magyar Törvénytár. 1881. évi törvénycikkek. 7. old.
- ²⁶⁶ OL BM K 150 985. cs. 1882. III. 11/a. 61034. asz.
- ²⁶⁷ uo.
- ²⁶⁸ OL BM K 150 1124. cs. 1883. VII.1. 4930. asz. Ebben az esetben rendkívül érdekes, hogy az egyik „nem alkalmas” minősítést szerzett egyén már 1848/49-ben 1 évet és 2 hónapot mint tüzér és tizedes, utána 16 és fél évet a cs. kir. csendőrségben majd 2 év 5 hónapot a honvédségben, végül 1872-től Pozsony megye rendőrségi hadnagyaként szolgált.
- ²⁶⁹ OL BM K 148 78. cs. 1882. IX. 1632/el. sz.
- ²⁷⁰ OL BM K 148 86. cs. 1883. IX.C. 2753/el. sz.
- ²⁷¹ Csendbiztosok honvédtiszti vizsgáival kapcsolatban lásd még: OL BM K 148 78. cs. 1882. IX. 6250/el. sz.; OL BM K 150 1125. cs. 1883. VII.3. 32822. sz.
- ²⁷² OL BM K 148 86. cs. 1883. IX.C. 4899/el. sz.
- ²⁷³ OL BM K 150 1125. cs. 1883. VII.4. 48795. sz.

- ²⁷⁴ OL BM K 150 1568. cs. 1887. VII.1. 52835. asz.
- ²⁷⁵ Magyar Törvénytár. 1882-1883. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 291. old.
- ²⁷⁶ OL BM K 150 1568. cs. 1887. VII.1. 52835. asz.
- ²⁷⁷ OL BM K 148 157. cs. 1893. IX.C. 2819/eln. sz.
- ²⁷⁸ Némethy I. 29. old.
- ²⁷⁹ pl. „Ön mint nagyszabados szakaszparancsnok azon sürgönyt kapja, hogy öt fegyveres rablót, a verestoronyi őrskerülethez tartozó Tolmács községben az ottani Borger Lázár kereskedőnek boltját és házát feltörték, kirabolták és nevezett kereskedőt nejjével együtt súlyosan bántalmazták. Ennek következtében Ön a rablók üldözése és elfogása végett a szükséges intézkedéseket azonnal megteszi, azután személyesen a helyszínére kiszáll és az üldözés élére áll. Működése eredményéről és a rablók elfogatásáról – mely fegyverhasználatlaltal végződik – részletes jelentést tegyen.” HL HM XVI. o. ált. 9533. asz.; lásd még uo. 7297. asz.; 14882. asz.; 27040. és 29332. asz.
- ²⁸⁰ OL BM K 150 2752. cs. 1896. VII.1. 100780. sz.
- ²⁸¹ Rendőri Lapok, 1904. április 3.
- ²⁸² Rendőri Lapok, 1905. január 15.
- ²⁸³ Rendőri Lapok, 1895. június 23.
- ²⁸⁴ OL BM K 150 2471. cs. 1894. VII.5. 1800. asz.
- ²⁸⁵ RK 1883/3. sz.
- ²⁸⁶ HL HM 1894. XVI. o. ált. 58191. asz.
- ²⁸⁷ Az „illetményszabályok” az 1883-as rendeletben még nem szerepel, de 1895-ben bizonyíthatóan vizsgátgárgy volt. HL HM 1895. XVI. o. ált. 38324. asz.
- ²⁸⁸ pl. 1895. július 20-án a következő: „Belügyminiszter úr Ónagyméltósága f. hó ... szám alatt kelt leiratával a Békés megyében felmerült munkaszavargások elnyomása céljából a gyulai, csabai, csorvási, orosházai és körösladányi – egyenként egy-egy őrsvezető és 4-4 csendőrből álló őrsök létszámának 20-20 főre leendő azonnali felemelését elrendelte. A felemelt létszám elhelyezése és ágyneműekkel való ellátása, valamint közétkezésének biztosítása végett rendelet adandó ki, s minthogy a parancsnokság főlöszleges ágyneműekkel nem rendelkezik, ezeknek az aradi cs. és kir. ágyraktárból való kölcsönzése iránt a hadtest hadbizottsághoz átirat intézendő.” HL HM 1895. XVI. o. eln. 38324. asz.
- ²⁸⁹ RK 1900/28. sz.
- ²⁹⁰ Szervi határozványok a magyar királyi csendőr számtanácsosok, csendőr számvivőtisztek, csendőr számvivő tiszthelyettesek és csendőr törzsör mesterek számára (Cs-11/b.) Budapest, 1909. 21. old.
- ²⁹¹ HL HM 1902. XVI. o. eln. 566. asz.
- ²⁹² RK 1905/11. sz.
- ²⁹³ Szervi határozványok ... (Cs-11/b.) Budapest, 1906.
- ²⁹⁴ pl.: A csendőr kézikönyve. (Utasítás a táborig csendőrség részére kérdések és feleletekben.) Szeged, 1894.
- ²⁹⁵ A fővárosi rendőrség története (1914-ig). Budapest, 1996. 291. old.
- ²⁹⁶ A magyar rendvédelem története. 196. old.
- ²⁹⁷ A külföldi csendőrségekben történő oktatásra-kiképzésre lásd: Rendőri Lapok 1904. augusztus 28.; szeptember 11. és október 2.; 1905. január 8.; január 15.; Csendőrségi Lapok 1912. május 26.; szeptember 22.; november 24. és december 1.
- ²⁹⁸ Az erdélyi csendőrszolgálat 1879-1881. évekre vonatkozó szállítási szükségletéről lásd OL BM K 150 893. cs. 1881. III. 11/a. 10864. asz.
- ²⁹⁹ OL BM K 150 1125. cs. 1883. VII.3. 13741. asz.

- ³⁰⁰ OL BM K 150 2469. cs. 1894. VII.3. 7976. asz.
A kormánypárti „Magyar Hírlap” c. újság felvetése minden bizonnyal elfráson alapult, ugyanis a lap 3 évi működés után még 1879 decemberében beolcvadt az „Ellenőr”-be. A magyar sajtó története II/2. 1867-1892. Budapest, 1985. 288. old.
- ³⁰¹ OL BM K 150 1236. cs. 1884. VII.3. 27748. asz.
- ³⁰² OL BM K 150 1568. cs. 1887. VII.3. 5201. asz.
- ³⁰³ OL BM K 150 2070. cs. 1891. VII.1. 1717. asz.
- ³⁰⁴ OL BM K 150 1798. cs. 1889. VII.1. 47447. asz.
- ³⁰⁵ OL BM K 150 1568. cs. 1887. VII.3. 57751. asz.; OL BM K 150 1345. cs. 1885. VII.3. 36712. asz.; OL BM K 150 1567. cs. 1887. VII.1. 21400. asz.
- ³⁰⁶ OL BM K 150 1799. cs. 1889. VII.3. 6219. asz.
- ³⁰⁷ OL BM K 150 1568. cs. 1887. VII.1. 71447. asz.
- ³⁰⁸ OL K 27 1905. július 12.
- ³⁰⁹ OL BM K 150 2072. cs. 1891. VII.1. 26937. asz.
- ³¹⁰ OL BM K 150 2469. cs. 1894. VII.3. 7976. asz.
- ³¹¹ OL BM K 150 2346. cs. 1893. VII.3. 10384. asz.
- ³¹² Rendőri Lapok 1904. május 15.
- ³¹³ Az állam közbeszerzéssel kapcsolatos kötelezettségeiről lásd az állami számvitelről szóló 1897. évi XX. tc. 38. és 39. bekezdését, valamint „A hazai ipar fejlesztéséről” c. 1907. évi III. tc. II. fejezetét.
- ³¹⁴ OL BM K 150 893. cs. 1881. 11/a. 10864. asz.
- ³¹⁵ Némethy I. 35. old., Csendőrségi Lapok 1936. július 1.
- ³¹⁶ OL BM K 150 893. cs. 1881. 11/a. 10864. asz.
- ³¹⁷ RK 1876/12. sz.
- ³¹⁸ RK 1881/21. sz.
- ³¹⁹ Gergely Endre: A m. kir. csendőrség öltözete 1876-tól a világháborúig. Csendőrségi Lapok 1935. február 14.
- ³²⁰ RK 1885/14. sz.
- ³²¹ Ságvári György: Csendőr és rendőr egyenruhák a dualizmuskori Magyarországon. Rendvédelem-történeti füzetek. A dualista Magyarország rendvédelme. Budapest, é. n.
- ³²² RK 1886/14. sz.
- ³²³ „Kivételes esetben” (?) azonban hozzájárultak saját sapka, fehérmemű, csizma vagy cipő viseléséhez, de kikötötték, hogy a „magas sarok és hegyes orr mellőztetetik”. ÁSZH 17. old.
- ³²⁴ OL BM K 150 2209. cs. 1892. VII.1. 64919. asz.
- ³²⁵ OL BM K 150 84. cs. 1870. III. 11. 6690. asz.
- ³²⁶ Képviselőházi irományok, 1875-1878. XX. 661. sz.
- ³²⁷ OL K 27 1877. október 16.
- ³²⁸ Fekete Pál: A muskétától az önműködő puskáig. Csendőrségi Lapok, 1936. január 15.
- ³²⁹ OL BM K 150 1461. cs. 1886. VII.1. 9370. asz.
- ³³⁰ OL BM K 150 1347. cs. 1885. VII. 6. 43393. asz.
- ³³¹ OL BM K 150 2606. cs. 1895. VII.1. 51903. asz. és „A Ludovica Akadémia Közlönye” 1879/III. sz.
- ³³² OL BM K 150 2209. cs. 1892. VII.1. 33473. asz.
- ³³³ OL K 27 1894. április 3. és 1895. június 9.
- ³³⁴ OL K 27 1906. március 23., június 8., 1908. február 17. és 1911. március 20.

- ³³⁵ A fegyverről és az új töltényről lásd: Némethy Ferenc: A csendőrség új fegyvere. Csendőrségi Lapok, 1905. november 26., december 3., december 10., december 17.
- ³³⁶ OL K 27 1906. március 23.
- ³³⁷ 1 lépés távolság az Osztrák-Magyar Monarchiában általában 75 cm-t jelentett.
- ³³⁸ OL BM K 150 1567. cs. 1887. VII.1. 2104. asz.
- ³³⁹ OL BM K 150 1124. cs. 1883. VII.1. 6801. asz.
- ³⁴⁰ Fegyver és lövésítés a m. kir. csendőrség számára. Budapest, 1903. 171-174. old.
- ³⁴¹ Ian V. Hogg-John Weeks: Pistols of the world. London, 1978.
- ³⁴² Lugosi József: A rendvédelmi testületek fegyverei 1868-1918. Rendvédelmi-történeti füzetek. A dualista Magyarország rendvédelme. 157. old. és RK 1895/13. sz.
- ³⁴³ A magyar királyi csendőrség maroklófegyverei 1881-1945. Magyar Honvéd, 1992/33-34. sz.
- ³⁴⁴ A pontos meghatározás szempontjából meg kell különböztetnünk a „kard” és a „szablya” fogalmát. A kardnak nyelvünkben két jelentése van. Egyrészt általában a kardféléket értjük rajta, tehát a fejezet címeként is használt értelemben a vágásra és szúrásra alkalmas fegyvert. Szűkebb értelemben azonban ez csak a széles, egyenes, kétélű pengéjű és egyenes markolatú fegyvert jelenthet. A szablya ezzel szemben ívelt pengéjű és általában egyélű, ritkábban azonban a penge foka is élesítve van. Lásd erről Lugosi idézett tanulmányát, 153. old.
- ³⁴⁵ Lásd: Lugosi uo.; HL I.41. 1880-1881. 7. d. 4488/HM eln. sz.; OL BM K 150 1233. cs. 1884. VII.1. 14052. asz.
- ³⁴⁶ Fegyver és lövésítés ... 175. old.
- ³⁴⁷ Gyáni Gábor: A szociálpolitika múltja Magyarországon. História könyvtár előadások a történettudomány műhelyeiből 4., Budapest, 1994. 11-12. old.
- ³⁴⁸ OL BM K 150 893. cs. 1881. III. 11/a. 8131. asz.
- ³⁴⁹ OL K 27 1913. február 28.
- ³⁵⁰ Egy múlakatos órábre 1887-ben Budapesten 20-30 kr, a vasesztergályosé Budapesten 20-28, vidéken 10-20 kr, egy könyvművészé 16-18 kr. Jelentés az 1887. évben fogatosított gyárvizsgálatokról (részlet) Magyar munkásszociográfiák 1888-1945. Budapest, 1974. 44-45. old.
- ³⁵¹ L. ehhez a „Magyar Statisztikai Évkönyv” 1880-as és 1890-es években megjelent kötetiben a „mezőgazdaság” ill. „őstermelés” című fejezeteket.
- ³⁵² Rendőri Lapok 1898. december 3.
- ³⁵³ OL BM K 150 1344. cs. 1885. VII.1. 11271. asz.
- ³⁵⁴ RK 1876/12. sz., lásd még: HL I.41. 1875. 4343/HM eln. sz.
- ³⁵⁵ Némethy I. 48. old. és Csendőrségi Lapok 1906. szeptember 30.
- ³⁵⁶ Csendőrségi Lapok 1908. augusztus 16.; lásd erről még OL K 27 1895. június 29. és 1896. augusztus 23.
- ³⁵⁷ OL BM K 150 1461. cs. 1886. VII.1. 67969. asz.
- ³⁵⁸ OL BM K 150 2606. cs. 1895. VII.1.
- ³⁵⁹ Egy érdekes, de jellemző momentum a nyugdíjszámítás gyakorlatára: Tisóczky László 43 év 9 hónap szolgálati idő után 1884-ben meghalt. Nem számították viszont be a szolgálati idejébe az 1848-1849-ben a nemzetőrségnél eltöltött éveket, mert „ide vonatkozó okmány nem találtatott”. OL BM K 150 2211. cs. 1892. VII.4. 39821. asz.; A szolgálati idő megszakításának méltányossági alapú elengedésére lásd: OL K 27 1896. január 22. és 1910. február 9.
- ³⁶⁰ OL BM K 150 2471. cs. 1894. VII.5. 6282. asz.

- ³⁶¹ OL BM K 150 2209. cs. 1892. VII.1. 48417. asz.
- ³⁶² A magyar királyi csendőrség zsebkönyve 1911. 291. old.; Csendőrségi Lapok 1908. szeptember 20.; szeptember 27.; 1909. november 21.
- ³⁶³ A törvényi szabályozással és annak gyakorlati megvalósításával szembeni elégedetlenséget mutatja, hogy 1909-ben megkezdődött egy önszervezésen alapuló szervezet, a „Csendőrségi nyugdíjpótló egyesület” megalapítása. Ez azonban a szükséges anyagiak hiánya miatt tényleges tevékenységet soha nem folytatott. Csendőrségi Lapok 1909. augusztus 1. és 1910. július 24.
- ³⁶⁴ Csendőrségi Lapok 1912. október 6.
- ³⁶⁵ A hatályos magyar törvények gyűjteménye (Magyar Törvénytár) III., Budapest, 1912. 433. old.
- ³⁶⁶ A csendőrséghez számvivő írnokként jelentkezőknél például feltétel volt, hogy az illető nem lehetett nős: OL BM K 150 2469. cs. 1894. VII.2. 75529. asz.
- ³⁶⁷ Csendőrségi Lapok 1908. november 1.
- ³⁶⁸ Preszly Lóránd: Régi csendőrségi alap és alapítványok. Csendőrségi Lapok 1926. június 15.
- ³⁶⁹ OL BM K 150 513. cs. 1876. III. 11. 46389. asz. és uo. 2606. cs. 1895. VII.1. 26591. asz.
- ³⁷⁰ A kifizetett összegekről minden évben részletes kimutatásokat közölt a csendőrségi zsebkönyv „Történeti és statisztikai adatok” c. fejezete.
- ³⁷¹ Az alapítványokról lásd még: OL K 27 1895. május 18.; HL HM 1905. XVI. o. eln. 89. asz.; RK 1885/42. sz.; 1892/31. sz. 1896/23. sz.; 1897/24. és 26. sz.; 1907/5. és 29. sz.; 1910/26. sz.; 1910/26. sz.; 1911/10. sz.; 1912/6. és 40. sz.; 1914/12. sz.; Rendőri Lapok 1896. július 19.; 1897. június 12.; Csendőrségi Lapok 1910. április 2.; 1912. február 4.; 1926. július 1.; 1932. február 15., Némethy II-III. 156-160. old.;
- ³⁷² OL BM K 150 1679. cs. 1888. VII.1. 25822. asz.
- ³⁷³ Laktanya-szabályok a magyar királyi csendőrség számára (CS-4) Budapest, 1889. 27. old.
- ³⁷⁴ Az osztrák csendőrségnél ez a levonás nem haladta meg a zsold 50 %-át. Rendőri Lapok 1903. január 4.
- ³⁷⁵ Némethy I. 39. old., Általános szolgálati határozványok 13. old.
- ³⁷⁶ Csendőrségi Lapok 1905. augusztus 13.
- ³⁷⁷ RK 1876/12. sz. 1552/el. sz.
- A közös hadsereg bíróságaitól a honvédbíróságok illetékességébe kerülés 1876. évi részleteiről lásd: Csapó Csaba: Az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség átvétele a magyar kormány felügyelete alá 1867-1876. Hadtörténelmi Közlemények, 1994/1. sz.; a vonatkozó rész: 110-112. old. Az 1868. évi XLI. tc. a fegyveres erő részeként elrendelte a honvédség felállítását és ezzel az 1847/48. évi XXII. tc-et – amelyet 1867-ben csak felfüggesztettek – ezennel eltörölték.
- ³⁷⁸ OL BM K 150 1463. cs. 1886. VII.6. 25879. asz.
- ³⁷⁹ Az 1883. évi 6605/el. sz. rendeletet lásd: RK 1883/27. sz.
- ³⁸⁰ RK 1884/1. sz.
- ³⁸¹ OL BM K 150 1238. cs. 1884. VII.6. 45680. asz.
- ³⁸² Képviselőházi Napló 1878-1881. XVI. 191. old.
- ³⁸³ Czogler Gusztáv: Egyet más a fegyverhasználatról. A magyar királyi csendőrség zsebkönyve, 1913. 264. old.

Érdekes adalékokkal szolgálhat a részletek szempontjából: „A csendőrségi szolgálati utasítás magyarázata a m. kir. csendőrség használatára.” Máramarosziget, 1908. 65-82. old.

³⁸⁴ Némethy II-III. 72. old. lásd még Rendőri Lapok 1895. szeptember 22., 1896. augusztus 23., június 21. és június 28.

³⁸⁵ Szervezeti és szolgálati utasítás a m. kir. csendőrség számára. (Szerv. szolg. ut.) MRT, 1881. 1171. old.

³⁸⁶ Magyar Törvénytár 1877-1878. évi törvények. Budapest, 1896. 115. old.

³⁸⁷ A csendőr fegyverhasználati jogáról. (A m. kir. csendőrségi szervezeti utasítás 11. paragrafusának magyarázata). A magyar királyi csendőrség zsebkönyve, 1887. 182. old.

³⁸⁸ Szerv. szolg. ut. 1881. 1271. old.

³⁸⁹ Az 1881. évi szervezeti és szolgálati utasításban a „háború vagy ostromállapot” kifejezés helyett az „ellenséges viszonyok” szerepelt, de miután ez félreérthetőnek bizonyult, az 1887. évi második kiadásban ezt megváltoztatták.

³⁹⁰ Vezérfonal a csendőrnek ellenszegülési esetekben követendő magatartására nézve. Kolozsvár, 1878.

³⁹¹ uo. 5. old.

³⁹² OL BM K 149 42. d. 1904. 8. t.

³⁹³ Nemzetközi vegyes bizottságot állítottak fel 1905-ben, amikor a román-magyar határon egy határsértés alkalmával történt fegyverhasználat halálos áldozatot is követelt. HL HM 1905. XVI. o. eln. 6231. és 6425.

³⁹⁴ A rendelet szövegét lásd: OL BM K 150 1879. III.11. 16971. asz.

³⁹⁵ A fegyverhasználati jog gyakorlati alkalmazásának vizsgálatakor alapvetően a Hadtörténelmi Levéltárban található iratanyagra támaszkodtam, ahol a szegedi és a debreceni csendőrbíróságok periratait vettem vizsgálat alá:

1. M. kir. honvéd törvényszék, Szeged.

M. kir. II. honvéd kerületi hadbíróóság, mint csendőrbíróóság (1895-1896).

2. M. kir. honvéd törvényszék, Budapest

M. kir. budapesti I. honvéd kerületi bíróság debreceni kiküldöttsége, mint csendőrbíróóság (1907-1908)

Egy-egy ügy aktái eredetileg kb. 30-70 közötti vizsgálati iratot, vallomást, orvosi, jelentést foglaltak magukba, amiből azonban az 1925-1926-ban bekövetkezett selejtezésnek „köszönhetően” csak a „hadbírói előadás”-t lehetett állandó támpontnak tekinteni.

³⁹⁶ OL BM K 150 1238. cs. 1884. VII.6. 8322. asz.

³⁹⁷ Bars megyében 1884-ben egy-egy örsre jutó község-, ház- és lélekszám: pl.: Aranyos-Marót község csendőrsééhez (8 fő) tartozott: 47 község, 3305 ház, 26546 lakos;

Léva község örséhez tartozott: 28 község, 3407 ház, 25011 lakos.

OL BM K 150 1237. cs. 1884. VII.5. 6302. asz.

³⁹⁸ A rendszeresített állományt azonban nem szabad összetéveszteni a ténylegesen szolgálatba vezényelhető csendőrök létszámával. A ténylegesen „munkára fogható” létszám általában 20-30 %-kal alatta maradt a rendszeresítettnek, ugyanis nem számolhatjuk ide a tisztii állományt, a betegeket, a fogdában büntetésüket töltőket és a jelentkezők hiányában be nem tölthető álláshelyeket.

³⁹⁹ Zsebkönyv a m. kir. csendőrség számára 1913.

⁴⁰⁰ Könnyű sérültnek az számított, aki 1-20 nap alatt gyógyuló sebesülést szenvedett.

⁴⁰¹ HL debreceni csendőrbíróóság, 1907/13. és 15. FH sz.

⁴⁰² Természetesen előfordulhatott olyan eset is, amikor a tanúk vallomása és a tárgyi bizonyítékok egyértelművé tették a csendőr bűnösségét, ebben az esetben – némi felső ráhatás-

ra – a bíró leleményességére lehetett hagyatkozni. Ez mutatkozik meg egy 1907. szeptember 8-án Hajduhadházán történt esettel kapcsolatban:

Egy kimaradáson lévő illuminált csendőr forgópisztolyával megvert egy helyi lakost, majd – a tanúk vallomása alapján – kardjával a feleségével és a lányával együtt összevagdosta. A lefolytatott vizsgálat megállapította a jogtalan fegyverhasználatot, amit azonban a csendőrségi felügyelő érvénytelenített, mert „vádlott csendőr ... nem állította, hogy kardját használta volna”, így egyszerű büntetőbíróvá vizsgálatot kellett volna lefolytatniuk. Az új vizsgálat lefolytatása után a csendőrt lefokozzák, elbocsátják a testületből és egy havi börtönre ítélik, mert 6 hónappal korábban szolgálaton kívül lerészegedett, adósságot csinált és szabályos eltávozási engedélyét 44 órával meghosszabbította. A jogtalan fegyverhasználat következményeitől azonban megmenekült, abban a vádpontban nem találták bűnösnek. Az ügy másik érdekessége, hogy a büntetlen előélet mellett enyhítő körülménynek számított a ki nem zárható elmezavar lehetősége és az ittasság (!). HL debreceni csendőrbíróság, 1907/14. FH. sz.

⁴⁰³ OL BM K 150 1462. cs. 1886. VII.3. 55831. asz.

⁴⁰⁴ Itt azonban egy olyan ügy részleteit érdemes felidézünk, amelyhez hasonlókról a sértettek több esetben beszámoltak, de a csendőrök bűnössége jelen esetben bizonyítást is nyert: egy rablógyilkosság ügyében nyomozó csendőrök elfogták a feltételezett elkövetőket. A kihallgatást követően ez egyik gyanúsított meghalt, mint a vizsgálat a sérülésekből kikövetkeztette, valószínűleg felakasztották. A másik elkövető talpát bikacsökkel verték, majd az illetőt meztelenül kifektették a hóba. Egy későbbi újsághír itt a seb elüszkődése miatt halálról számol be. OL BM K 150 1461. cs. 1886. VII.2. 7035. asz. és „Nemzet” 1886. február 2.

⁴⁰⁵ Az első általunk ismert esetben az osztrák polgári törvénykönyv alapján (Erdélyben, 1876-ban) kötelezték a vétkes csendőrt azoknak a költségeknek a megtérítésére, amelyek az általa megölt családfeje miatt a családját érték. HL I.75. 1876. 1800/eln. sz.

⁴⁰⁶ OL K 27 1909. június 2.; jogtalan fegyverhasználat miatti kártérítésről lásd OL K 27 1909. január 30.

⁴⁰⁷ OL K 27 1910. július 12. és 1911. március 20., 1914. május 1.

⁴⁰⁸ Rendőri Lapok 1905. július 2.

⁴⁰⁹ A magyar határőrizet rövid története, hagyományai. BM Határőrség Országos Parancsnoksága, é. n. 12. old.

⁴¹⁰ A magyar rendvédelem története 64. old.

⁴¹¹ OL BM K 150 124. cs. 1871. III.11. 8746. asz.

⁴¹² Sándor László: A csendőrség szolgálata Nagymagyarország határain. Csendőrségi Lapok, 1929. június 20.

⁴¹³ A magyar rendvédelem története 82. old.

⁴¹⁴ Az erdélyi csendőrpáncsnokság állományának és őrszeinek változásához lásd: OL BM K 150 56. cs. 1869. IV.17. 13882. sz.; OL BM K 148 1870. III/M. II.; OL BM K 150 124. cs. 1871. III.11. 700. sz. és 8746. sz.; OL BM K 148 1874. XIV.; HL I. 75. 1877. 3720/fp.sz.; HL I.75. 1878. 1817/fp.sz.; HL I.75. 1879. 1731/fp.sz.; HL I.75. 1880. 79/fp.sz.; HL I.75. 1881. 1816/fp.sz.

⁴¹⁵ OL BM K 150 124. cs. 1871. III.11. 8746. sz.

⁴¹⁶ OL BM K 150 1344. cs. 1885. VII.1. 18719. asz.

⁴¹⁷ MRT 1881. 1286. old.

⁴¹⁸ Ezúton mondok köszönetet dr. Parádi Józsefnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta „A határszéli csendőrség (1891-1914)” c. doktori disszertációját.

- ⁴¹⁹ OL BM K 150 2468. cs. 1894. VII.1. 106170. asz.
- ⁴²⁰ OL BM K 150 2209. cs. 1892. VII.1. 51771. asz. és OL BM K 150 2344. cs. 1893. VII.1. 607. asz.
- ⁴²¹ Erdély története III. 1655-1657. old.
- ⁴²² A hatályos magyar törvények gyűjteménye. 1806-1907. évi törvénycikkek. Budapest, 1912. 868-869. old.
- ⁴²³ MRT 1905. 1455. old.
- ⁴²⁴ uo. 870. old.
- ⁴²⁵ MRT 1905. 1496. és 1499. old.
- ⁴²⁶ OL BM K 149 39. cs. 1909. 8. t.
- ⁴²⁷ OL BM K 149 23. d. 1896. 8. t.
- ⁴²⁸ Utasítás a katonai határőrizet tárgyában a m. kir. honvédség, népfőlkelés, csendőrség, pénzügyőrség és határrendőrség számára. (Tervezet) Budapest, 1909. 21-22. old.
- ⁴²⁹ OL BM K 149 43. cs. 1911. 8. t.
- ⁴³⁰ uo.
- ⁴³¹ uo.
- ⁴³² A Belügyminisztérium adatait véleményem szerint meglehetősen óvatossággal kell kezelnünk, mert nehezen elképzelhető, hogy a több hullámban történő fejlesztések ellenére a létszám megegyezzen az 1870-es évek elejének állományviszonyaival.
- ⁴³³ OL K 27 1911. augusztus 3.
- ⁴³⁴ OK K 27 1912. április 11.
- ⁴³⁵ Belügyi Közlöny 1912/18. sz. 58320/V-a. és 48999/V-b. 1912. sz. BM rendeletek
- ⁴³⁶ Utasítások a magyar királyi csendőrség számára. Budapest, 1912. 309-310. old.
- ⁴³⁷ uo. 314-315. old.
- ⁴³⁸ L. Oláh Ödön ezredes jelentését az Ausztriában és Bosznia-Hercegovianában fennálló határőrizeti szolgálatról: OL BM K 149 46. cs. 1912. 8. t.
- ⁴³⁹ Utasítások ... 1912. 340-342. old.
- ⁴⁴⁰ Függelék az „Utasítások a m. kir. csendőrség számára” című szolgálati könyvhöz. (A hírszerző szolgálat ellátása és a kémkedés megakadályozása) Budapest, 1912. 5. old.
- ⁴⁴¹ uo. 11. old.
- ⁴⁴² OL BM K 149 45. és 46. cs. 1912. 8. t.
- ⁴⁴³ OL BM K 149 50. és 51. cs. 1913. 8. t.
- ⁴⁴⁴ OL BM K 149 52. cs. 1913. 8. t.
- ⁴⁴⁵ OL K 27 1912. december 7.
- ⁴⁴⁶ A m. kir. csendőrség zsebkönyve. Budapest, 1905. 224. old.
- ⁴⁴⁷ uo.
- ⁴⁴⁸ HL I. 75. 1876. 2184/f.p.sz. és „Utasítások a táborig csendőrök számára” Budapest, 1878.
- ⁴⁴⁹ Röviden érdemes kitérnünk a porosz modellre, mert az osztrák hadseregre gyakorolt hatása ebben a tekintetben sem elhanyagolható. A Franciaország elleni háborúban 25 tiszt és 850 főből álló lovas táborig csendőrség vett részt, amelyből a tiszteket, altiszteket és 250 fő legénységet a porosz csendőrség, a többi a hadsereg lovas alakulatai biztosították. 1872-ben a szervezetet lényegesen átalakították, és ettől kezdve a legénység 1/3-a a csendőrség, 1/3-a a hadsereg lovas altisztjei és 1/3-a a lovasság örvezetői és legénységi állományú tagjaiból lett kiválogatva. 1885-től a táborig csendőrség teljes állományát a porosz csendőrség állította ki és csupán kisebb küldöncszolgálatokra vettek igénybe katonai lovasokat. Rendőri Lapok 1896. március 29.

- ⁴⁵⁰ OL BM K 149 19. d. 1894. 8. t.
- ⁴⁵¹ A csendőr kézikönyve. Szeged, 1894. 1-31. old.
- ⁴⁵² OL BM K 150 2209. cs. 1892. VII.1. 52124. asz.
- ⁴⁵³ OL BM K 150 2345. cs. 1893. VII.1. 55446. asz.
- ⁴⁵⁴ OL BM K 148 173. cs. 1895. IX. C. 3447/eln. sz.
- ⁴⁵⁵ Ezt az intézkedést nem szabad összetéveszteni a csendőrség háborús esetben történő megerősítésével, ami az elvezényelt tábori csendőröktől függetlenül történt. 1894-ben erre a célra 554 fő közös hadseregbeli és honvéd legénység, 1904-ben 1 200 fő honvéd – ebből 400 a horvát-szlavón csendőrség részére – volt előjegyzésbe véve. OL BM K 150 2467. cs. 1894. VII.1. 61378. asz. és OL BM K 149 42. d. 1904. 8. t.
- ⁴⁵⁶ OL BM K 150 2467. cs. 1894. VII.1. 46036. asz.
- ⁴⁵⁷ Csendőrségi Lapok, 1912. március 10.
- ⁴⁵⁸ Csendőrségi Lapok, 1924. június 15.
- ⁴⁵⁹ OL BM K 149 19. d. 1894. 8. t.
- ⁴⁶⁰ OL BM K 150 2346. cs. 1893. VII.3. 72021. asz.
- ⁴⁶¹ OL BM K 150 2467. cs. 1894. VII.1. 46036. asz.
- A lovas tábori csendőrtanfolyamok 1895-1896-ban ismét 6 hétig tartottak, majd 1897-től - a tervek szerint véglegesen - 8 hétre emelték fel őket. Ennek ellenére a Csendőrségi Lapok 1912. március 10-i számában ismét 6 hetes iskoláról olvashatunk. OL BM K 148 184. cs. 1896. IX. C. 1256/eln. sz.
- ⁴⁶² Keresür István: A rendvédelmi szervek tisztii utánpótlása és tisztképzése a dualizmus időszakában. Rendvédelmi-történeti füzetek. A dualista Magyarország rendvédelme. 115. old.
- ⁴⁶³ 1913-ban a csendőrség új fegyver-beszerzéseinek egyik indoka az volt, hogy amíg a tábori csendőrszolgálatba bevonulók a karabélyt magukkal viszik, a hadseregtől a helyükre beosztott altisztek polgári ruhában, fegyverzet nélkül érkeznek rendeltetési helyükre, tehát még fel is kell őket szerelni. OL K 27 1913. január 11.
- ⁴⁶⁴ Zsebkönyv a magyar királyi csendőrség számára 1890. 191. old.
- ⁴⁶⁵ Pinczés Zoltán: A tábori rendészetről. Csendőrségi Lapok 1924. június 15. és 1942. június 1.
- ⁴⁶⁶ OL BM K 150 1568. cs. 1887. VII.1. 45515. asz.
- ⁴⁶⁷ OL BM K 150 1570. cs. 1887. VII.4. 74086. asz.
- ⁴⁶⁸ Az 1887-től kiadott „Csendőrségi zsebkönyv”-ben az adatok valószínűsíthetően nem a naptári év szerint, hanem az előző év októberétől az általam jelzett év szeptemberéig terjedő időszakot fogják át. Tehát ebben az esetben az „1888.” év az 1887. október 1-től 1888 szeptember 30-ig terjedő időszakot jelöli.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

1. Levéltári források

- OL BM K 148 - Magyar Országos Levéltár, Belügyminisztérium, Elnöki iratok
- OL BM K 149 - Reservált iratok
- OL BM K 150 - Általános iratok
- OL K 27 - Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanács
- HL HM - Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium
- HL I.41. - A magyar királyi honvédelmi miniszter legfelsőbb előterjesztései
- HL I.75. - Magyar királyi honvéd főparancsnokság

2. Sajtó

- Csendőrségi Lapok 1905-1944.
- Rendőri Lapok 1897-1905.

3. Egykorú kiadványok

- Általános szolgálati határozványok a m. kir. csendőrség számára. Budapest, 1896.
- Belügyi Közlöny 1897-1914.
- A csendőr kézikönyve. (Utasítás a táborig csendőrség részére kérdések és feleletekben.) Szeged, 1894.
- A csendőrségi szolgálati utasítás magyarázata a m. kir. csendőrség használatára. Máramarosziget, 1908.
- Fegyver és lőutasítás a m. kir. csendőrség számára. Budapest, 1903.
- Függelék az "Utasítások a m. kir. csendőrség számára" című szolgálati könyvhöz. (A hírszerző szolgálat ellátása és a kémkedés megakadályozása.) Budapest, 1912.
- Képviselőházi Napló 1867-1914.
- Képviselőházi Irományok 1867-1914.
- Különleges határozványok a magyar kir. lovas csendőrök részére. (CS-6) Budapest, 1887.
- Laktanya-szabályok a magyar királyi csendőrség számára. (CS-4) Budapest, 1889.
- A magyar királyi csendőrség zsebkönyve 1887-1914.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1885-1895.
- Magyar Törvénytár 1867-1914.
- MTRT - Magyarországi Törvények és Rendeletk Tára 1867.
- RK - Rendeleti Közlöny a magyar királyi honvédség számára 1867-1914.
- Szervezeti és szolgálati utasítás a m. kir. csendőrség számára. Budapest, 1881., 1887.
- Szervi határozványok a magyar királyi csendőr számtanácsosok, csendőr számvivőtisztek, csendőr számvivő tiszthelyettesek és csendőr törzsőrmesterek számára. (CS-11/b.) Budapest, 1909.

- Utasítás a cs. kir. közös hadseregbeli vagy m. kir. honvéd karhatalmaknak igénylése, kirendelése és alkalmazására nézve. (tervezet) Budapest, 1906.
- Utasítás a katonai határőrizet tárgyában a m. kir. honvédség, népfőlkelés, csendőrség, pénzügyőrség és határrendőrség számára. (tervezet) Budapest, 1909.
- Utasítás a magyar királyi csendőr járásőrmesterek számára. Budapest, 1903.
- Utasítás a tábori rendőrök számára. Budapest, 1878.
- Utasítások a m. kir. csendőrség számára. Budapest, 1912.
- Vezérfonal a csendőrnek ellenszegülési esetekben követendő magatartására nézve Kolozsvár, 1878.

4. Forráskiadvány

- Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II-IV. (szerk. Kemény G. Gábor) Budapest, 1956-1966.

5. Irodalom

- *Alphons Freiherrn von Wrede: Geschichte der k. u. k. Wermacht. V. Wien, 1903.*
- *Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848-1914. Budapest, 1993.*
- *Erdély története. (főszerk. Köpeczi Béla) Budapest, 1988.*
- *A fővárosi rendőrség története (1914-ig). (szerk. Kollár Nóra) Budapest, é. n.*
- *Franz Heszlera: Die Kommandostrukturen der Gendarmerie von 1850 bis 1993. Wien, 1994.*
- *Franz Neubauer: Die Gendarmerie in Österreich 1849-1924. Wien, é. n.*
- *Gerő András: Az elsöprő kisebbség. Népképviselőt a Monarchia Magyarországn. Budapest, 1988.*
- *Gerő András: Magyar polgárosodás. Budapest, 1993.*
- *Gyáni Gábor: A szociálpolitika múltja Magyarországon. Budapest, 1994.*
- *Hollós Ervin: Rendőrség, csendőrség, VKF 2. Budapest, 1971.*
- *Ian V. Hogg - John Weeks: Pistols of the World. London, 1978.*
- *Jászi Oszkár: A Habsburg Monarchia felbomlása. Budapest, 1983.*
- *Katona Géza: Közbiztonság-védelem Magyarországon az I. világháborúig. Budapest, 1974.*
- *Kövendy Károly: Magyar Királyi Csendőrség. A csendőr békében, háborúban és emigrációban. Cleveland, 1980.*
- *Magyar Alkotmánytörténet. (szerk. Mezey Barna) Budapest, 1995.*
- *A magyar határőrizet rövid története, hagyományai BM Határőrség Országos Parancsnoksága, é. n.*
- *A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia Története. (szerk. dezséri Bachó László) Budapest, 1930.*
- *Magyar Munkásszociográfiák 1888-1945. Budapest, 1974.*
- *A magyar rendvédelem története. (főszerk. dr. Parádi József) Budapest, 1996.*
- *A magyar sajtó története II/2.1867-1892. (főszerk. Szabolcsi Miklós) Budapest, 1985.*

- Magyarország története 1848-1890. (főszerk. Kovács Endre) Budapest, 1979.
- Magyarország története 1890-1918. (főszerk. Hanák Péter) Budapest, 1978.
- A magyarság néprajza. Budapest, 1933-1937.
- Mészáros István: A dualizmus korának iskolarendszere és pedagógiája. Budapest, 1990.
- Némethy Ferenc: A m. kir. csendőrség szervezete, szolgálata és viszonya a közigazgatási hatóságokhoz. I. Közigazgatási Könyvtár, 1899/VIII. sz., II. Közigazgatási Könyvtár, 1900/III. sz.
- Osváth Pál: Közbiztonságunk múltja és pandúr korom emlékei. Budapest, 1905.
- Parádi József: A határszéli csendőrség. h. n., é. n. (doktori disszertáció)
- Pomogyi László: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Budapest, 1995.
- Preszly Lóránd: A magyar kir. csendőrség története. Budapest, 1920.
- Preszly Lóránd: A csendőrség úttörői. Budapest, 1926.
- Rektor Béla: A magyar királyi csendőrség oknyomozó története. Cleveland, 1980.
- Rendvédelem-történeti füzetek. A dualista Magyarország rendvédelme. Budapest, é. n.
- Sarlós Béla: Közigazgatás és hatalmpolitika a dualizmus rendszerében. Budapest, 1976.
- Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Budapest, 1995.
- Szakály Sándor: A magyar táborig csendőrség. Budapest, 1990.
- Szikinger István: A magyar rendvédelem jogi alapjai. A közigazgatás és a társ fegyveres szervek kapcsolata a hazai rendvédelemhez. (kézirat) Budapest, 1991.
- Tisza Miksa: Magyarország rendőrségének története. Igló, 1913.
- Zachar József: A neoabszolutizmus magyarországi rendvédelme. 1849-1866. (kézirat) Budapest, é. n.

6. A könyvben szereplő fotók

- Csendőrségi Lapok (1940. február 14.): 37, 73, 74, 99, 139.
- Képes Folyóirat (1897.): 39, 43, 49, 50.
- Preszly Lóránd: A magyar kir. csendőrség története (Budapest, 1920.): 33, 40, 92, 96.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A magyar történelem „elfelejtett” és különböző előítéletektől kísért szervezetének, a Magyar Királyi Csendőrségnek 1881 és 1914 közötti története ez a könyv, amely levéltári források és sajtóanyagok alapján tudományos alaposággal mutatja be a magyarországi csendőrség születését, országos szervezetté történő kiépülését, a közigazgatáshoz való viszonyát, oktatásának és kiképzésének gyakorlatát, fegyverzetét és felszerelését, az állomány anyagi és szociális helyzetét, a határőrizeti szolgálatot és a tábori csendőrség működését. Ez a monográfia a téma első — elfogulatlan kutatásokon nyugvó, tudományos igényű — hazai szintézise.

Csapó Csaba (1968, Esztergom) az ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékének oktatója. Fő kutatási területe a dualizmus korának politikatörténete. Első önálló kötetét tartja kezében az olvasó.

ISBN 9639079405

